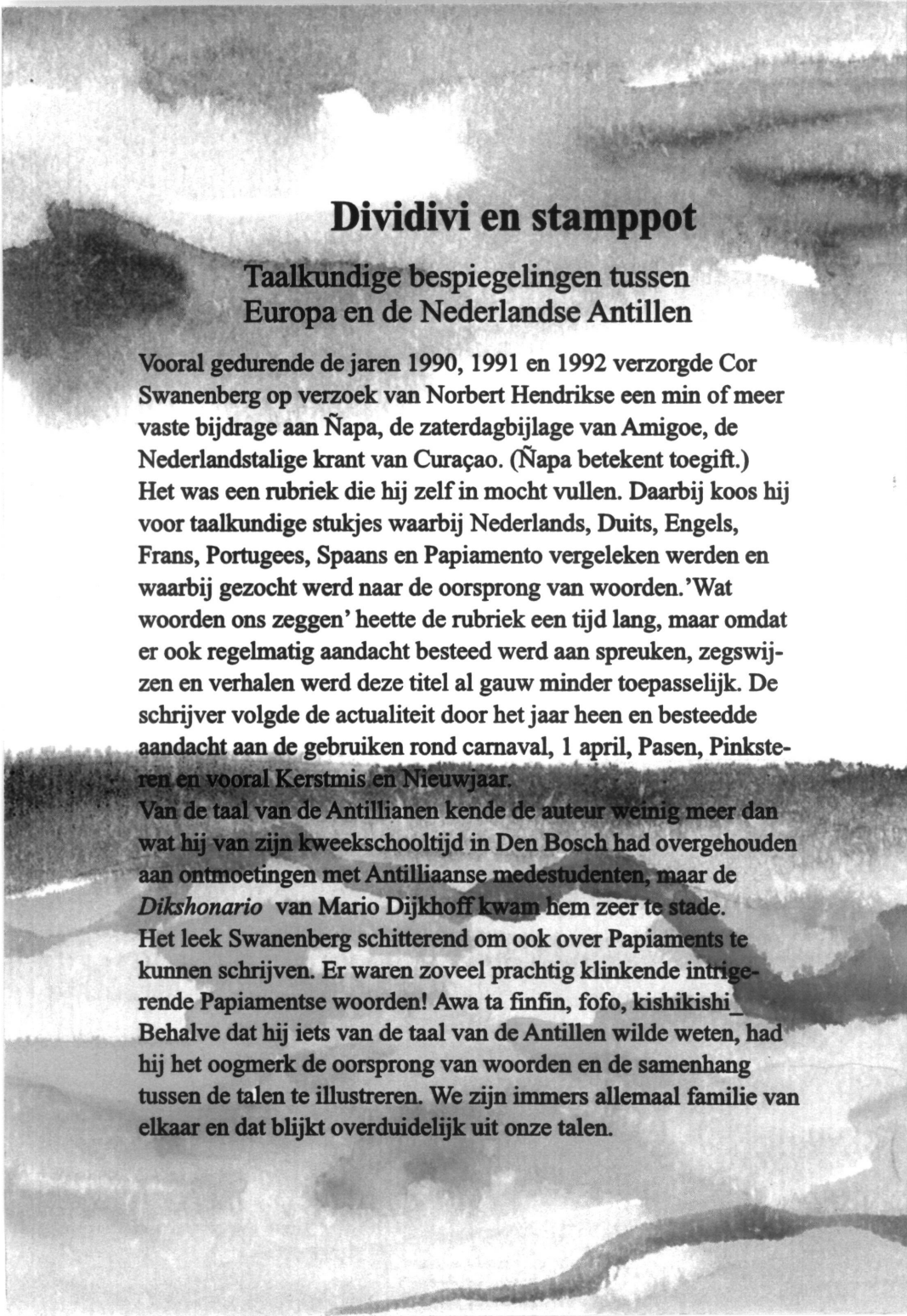

Dividivi en Stamppot

Cor Swanenberg

Dividivi en stampot

Taalkundige bespiegelingen tussen Europa en de Nederlandse Antillen

Vooraf gedurende de jaren 1990, 1991 en 1992 verzorgde Cor Swanenberg op verzoek van Norbert Hendrikse een min of meer vaste bijdrage aan *Ñapa*, de zaterdagbijlage van *Amigoe*, de Nederlandstalige krant van Curaçao. (*Ñapa* betekent toegift.) Het was een rubriek die hij zelf in mocht vullen. Daarbij koos hij voor taalkundige stukjes waarbij Nederlands, Duits, Engels, Frans, Portugees, Spaans en Papiamentu vergeleken werden en waarbij gezocht werd naar de oorsprong van woorden. 'Wat woorden ons zeggen' heette de rubriek een tijd lang, maar omdat er ook regelmatig aandacht besteed werd aan spreuken, zegswijzen en verhalen werd deze titel al gauw minder toepasselijk. De schrijver volgde de actualiteit door het jaar heen en besteedde aandacht aan de gebruiken rond carnaval, 1 april, Pasen, Pinksteren en vooral Kerstmis en Nieuwjaar.

Van de taal van de Antillianen kende de auteur weinig meer dan wat hij van zijn kweekschooltijd in Den Bosch had overgehouden aan ontmoetingen met Antilliaanse medestudenten, maar de *Dikshonario* van Mario Dijkhoff kwam hem zeer te stade.

Het leek Swanenberg schitterend om ook over Papiaments te kunnen schrijven. Er waren zoveel prachtig klinkende intrigerende Papiamentse woorden! *Awa ta finfin, fofo, kishikishi*. Behalve dat hij iets van de taal van de Antillen wilde weten, had hij het oogmerk de oorsprong van woorden en de samenhang tussen de talen te illustreren. We zijn immers allemaal familie van elkaar en dat blijkt overduidelijk uit onze talen.

DIVIDIVI EN STAMPPOT

Voor onze Jos.

Dividivi en stampopot

Taalkundige bespiegelingen
tussen Europa en de Nederlandse Antillen.

Cor Swanenberg

1e druk

2005

UITGEVERIJ VAN DE BERG ALMERE ENSCHEDE

Omslag en illustraties: Nelleke de Laat

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Swanenberg, C.

Dividivi en stampot ; C. Swanenberg - Almere Enschede : Van de Berg
ISBN 90-5512-221-1
NUR 525

ISBN 9055122211

© Cor Swanenberg, 2005 Berlicum

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of welke andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

www.uitgeverijvandeberg.nl & www.streekboeken.nl

VOORWOORD

Vooraf gedurende de jaren 1990, 1991 en 1992 verzorgde ik op verzoek van Norbert Hendrikse een min of meer vaste bijdrage aan *Ñapa*, de zaterdagbijlage van *Amigoe*, de Nederlandstalige krant van Curaçao. (*Ñapa* betekent toegift.) Het was een rubriek die vooral bestond uit taalkundige stukjes waarbij Nederlands, Duits, Engels, Frans, Portugees, Spaans en Papiamentó vergeleken werden en waarbij gezocht werd naar de oorsprong van woorden. 'Wat woorden ons zeggen' heette de rubriek een tijd lang, maar omdat er toch ook al gauw aandacht besteed werd aan spreuken, zegswijzen en verhalen werd deze titel minder toepasselijk. Bovendien volgden we de actualiteit door het jaar heen en kregen aandacht voor de gebruiken rond carnaval, aprilgrappen, Pasen, Pinksteren en vooral Kerstmis en Nieuwjaar.

Van de taal van de Antillianen kenden we weinig meer dan wat we van onze kweekschooltijd in Den Bosch hadden overgehouden aan ontmoetingen met Antilliaanse medestudenten, maar Arie de Mug, die een aantal jaren op Curaçao woonde en werkte, was ons zeer behulpzaam. Het leek ons schitterend om in het Papiaments te kunnen spreken en schrijven. Sommigen beweren dat Papiaments 'de wieg der talen' is, een internationale mengtaal met een eenvoudige grammatica. Een taal ook die belangrijk is voor de identificatie van de eilandbevolking.

Er waren zoveel prachtig klinkende intrigerend Papiamentse woorden! Een paar Westindische of negerwoorden die zo in een klankdicht zouden kunnen thuisshoren als voorbeeld: *awa ta finfin* (motregen), *fofo* (broos); *kishikishi* (jeuk); *lebelebe* (slijk); *pèchèpèchè* (slijk); *pòchòpòchò* (modder); *padapada* (oogetter); *pispis* (bladluis). Wat een mooie woorden voor zulke onaantrekkelijke zaken! *Kuchikuchi* (fluisteren) valt daarbij aangenaam uit de toon.

Behalve dat we meer van de taal van de Antillen wilden weten, hadden we het oogmerk de oorsprong van woorden te onderzoeken en de samenhang tussen de talen te illustreren. We zijn immers allemaal familie van elkaar en dat blijkt zeker ook uit onze talen.

Voor de Nederlandse achtergrond gebruikten we vooral het *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal* van Franck-Van Wijk en Van Haeringen, (1971, 's Gravenhage), *Etymologisch woordenboek* van J. de Vries en F. de Tollenaere, 15^e druk, 1991, Utrecht, het *Groot Woordenboek der Nederlandse taal* van Van Dale (1984, Utrecht / Antwerpen) en het *Etymologisch Dialectwoordenboek* van Prof. dr. A.A. Weijnen (1994, Assen), voor het Engels kwam *The Oxford Dictionary of English etymology* by C.T. Onions (1979, Oxford) ons vaak te stude evenals *The Advanced Learner's Dictionary of Current English* by Hornby, Gatenby en Wakefield (1962, London) en *The Universal Dictionary of the English Language* by Henry Cecil Wyld (1938, Chicago), voor het Duits raadpleegden we vooral het *Herkunftswörterbuch* van Duden (1989, Mannheim), onze Franse vergelijkingen zijn met name gebouwd op de bevindingen in *Petit Robert, Dictionnaire de la langue française* par Paul Robert, (1977, Paris). Voor Spaans waren we aangewezen op Van Goor's *Spaans woordenboek* (1978, Amsterdam/Brussel), voor Portugees op Van Goor's *Portugees woordenboek* (Amsterdam/Brussel 1987) en *Wat & Hoe, taalgids Portugees* (2003, Utrecht, Antwerpen). Voor het Papiaments gebruikten we steeds de *Dikshonario* van Mario Dijkhoff (1980, Amsterdam).

De krantenstukjes werden allemaal nog bewerkt en uitgebreid en een vijftal hoofdstukjes werd later speciaal voor dit boek geschreven. Dat waren: 'Van kroegen en bordelen', 'Vuur en vlam', 'Van brood word je groot', 'Jezus merante!' en 'De weldaad van het najaar'.

Grote dank zijn we verschuldigd aan Dr. Jos Swanenberg voor zijn correcties, opmerkingen en kanttekeningen bij het lezen van het manuscript van dit boek.

We wensen dat dit 'toetje' u moge bekomen.

Cor Swanenberg, 2003.

INHOUD

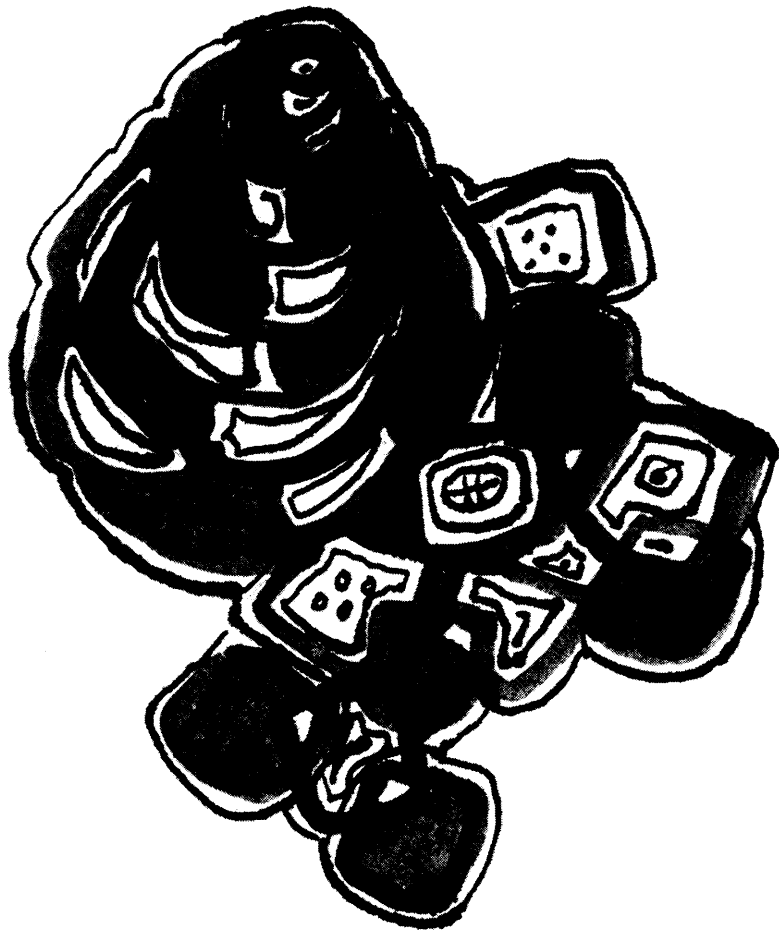
Voorwoord	5
Inhoud	7
Coleslaw and cookies	9
Dividivi en bitbent	13
God zegene je met de honderdduizend	17
Nederlands of Amerikaans?	21
Guttegut wat regent 't	25
Vrouwmensen en manwijven	27
Van brood word je groot	31
Boer word mens	37
Van kroegen en bordelen	41
Vuur en vlam	45
Tondeldozen, zwavelstokjes, luizeveren en aanstekers	47
Met een fiets is het altijd iets... ..	53
Van vastenavond naar carnaval	57
Vasten, vasten, drie boterhammen en naar de vierde tasten ..	61
Een ei is geen ei, drie ei is een paasei	65
Over de oorsprong van de paaseieren	67
Varkens van kinderen	71
Op de eerste april stuurt men de dwazen waar men wil... ..	75
Planten en bloemen en bomen	79
Vrijheid en slavernij	83
Schrijftuig	87
Jezus merante!	93
Letters lezen tot boeken	97
Kleine schoonheid, grote heiligheid	103
Pinksteren en zijn gebruiken	107

Vlinders en rupsen	111
Ook het beste paard struikelt wel eens	117
Als een kip zonder kop	119
Over koetjes en kalfjes	123
De weldaad van het najaar	127
Pastors en andere geestelijken	131
Sint-juttemis en andere 'heiligen'	135
Zalig kerstfeest, bon pasku	141
Sinterklaas en kerstmis	145
Licht en groen in de donkere dagen rond kerstmis	149
Herders, engelen en sterren	155
Tussen kerst en nieuwjaar	159
Op uur en tijd	161
Cor Swanenberg	167

COESLAW AND COOKIES

Toen wij zo'n twintig jaar geleden voor het eerst de grote plas overstaken en op O'Hare Airfield te Chicago landden, waren wij zojuist in het trotse bezit gekomen van de akte van bekwaamheid tot het geven van middelbaar onderwijs in de Engelse taal. Wij hadden als jonge leerkracht nog nauwelijks notie van het feit dat 'Groot-Brittanië en Amerika door een gemeenschappelijke taal gescheiden worden'. Wij gingen op bezoek bij een oom die vlak na de oorlog vertrokken was naar Wisconsin en hadden het wazige plan wellicht nog een geëmigreerde tante in Ontario op te zoeken.

Gedreven door een constant geldgebrek frequenteerden wij in die dagen de eettentjes met een naam die wij hier om commerciële redenen moeten mijden omdat het Wendy's was. Daar kon je bij je hamburgers zoveel *free coleslaw* nuttigen als je wilde. Dat sprak onze portemonnee en eetlust wel aan, evenals het voor ons nieuwe Engelse woord. **Cole** kenden wij toen nog enkel uit de samenstellingen **coleseed** (koolzaad) en **colewort** en **cauliflower** dat in vroeger tijden ooit als **cole flory** en **colliflory** geschreven werd. Coleslaw bleek rauwkost te zijn die hoofdzakelijk bestond uit fijngesneden kool en soorten sla waaraan men naar eigen meug dressing kon toevoegen. In onze onschuld begingen wij destijds meteen het gevaarlijke pad der etymologie en verklaarden het tweede deel als een verbastering van sla, daarbij vooral denkend aan de uitspraakvariant van ons eigen Zuid-Nederlandse dialect die nog altijd **slaoj** luidt.

We dachten daarbij aan de vele emigranten die het arme zuiden verlaten hadden op zoek naar een beter bestaan in de nieuwe wereld. Wellicht hebben wij daarmee onze voorvaders te veel eer gegeven, maar het streelde ons wel dat wij later in *the Concise Oxford Dictionary* (1970) lezen: **cole-slaw**, n. Salad of sliced cabbage (f. Du. Koolsla = kool-salade).

Vanaf onze ontmoeting met *coleslaw* waren we alert op andere Amerikaans Engelse woorden die wellicht van Nederlandse afkomst zouden kunnen zijn. In Appleton kregen wij **cookies** bij de thee waar wij (Britse) *biscuits* verwachtten. Natuurlijk moesten wij het later naslaan: **cookie** (U.S.) small cake. Du. koekje, diminutive of koek, cake (Onions). (Het Papiamento **kuki** komt natuurlijk van dezelfde bakker.) Het was voor ons, chauvinisten, duidelijk dat de vaderlandse kolonisten de gezelligheid in de nieuwe wereld met **cookies**, **coleslaw** en **waffles** hadden trachten te verhogen.

Later ontmoetten wij het woordje **pinkie** waarvoor we **little finger** geleerd hadden en **spool** zeiden onze gastgevers waar wij **reel** gememoreerd hadden. Een **vest** bleek niet zoals bij de Engelsen een hemd, maar een echte Nederlandse **waistcoat** en voor het huis van onze Amerikaanse oom lag een Hollandse **stoop**. De gastvrijheid van onze Amerikaanse familie verwees ons veelvuldig naar de **icebox** waarvoor wij destijds nog *ijskast* plachten te zeggen (later koelkast).

Het Engels van onze emigranten was niet van het mooiste en hun oorspronkelijke moedertaal had wat van zijn zuiverheid verloren, waarbij ons opviel dat de oude klankkleur van decennia her wel prachtig bewaard was gebleven. Nooit zullen we vergeten hoe onze oom op een dag zei: "**tenaacht gaan we drijven met de kaar**" (Hierbij dient gemeld dat **naacht** (nacht) en **kaar** (kar) typisch Brabantse rekkingen zijn). Onze gastheer was ervan overtuigd zich perfect te hebben uitgedrukt in de oude taal en

was er zich niet van bewust dat hij de Engelse zin "**tonight we're going to drive the car**" min of meer letterlijk had overgezet in het dialect van zijn jeugd. Hij bedoelde: "vanavond gaan we met de auto rijden".

Voor ons was deze vorm van taalkundige kruisbestuiving nog duidelijk genoeg, maar we kunnen ons voorstellen dat het verwarrend werkt.

Dat gelijkvormigheid een emigrant behoorlijk parten kan spelen moge blijken uit het volgende incident. Een onzer collega's onderwees een jonge boer in de Engelse taal voor hij naar Canada ging emigreren. Het besluit van landverhuizing was erg plotse-ling genomen en de talenstudie was een haastklusje. Na enkele jaren kwam hij 'over' en bezocht ook zijn oude leermeester. De zaken in Ontario gingen wonderwel en hij had zich met zijn Engels al aardig kunnen redden. Hij moest echter bekennen dat hij in zijn beginners enthousiasme een keer een enorme blunder had gemaakt. Toen hem op een coöperatiebijeenkomst gevraagd werd wat hij in Holland voor de kost gedaan had, had hij eruit geflapt: "**I fucked pigs**" in de veronderstelling dat het Nederlandse woord fokken ongeveer gelijk zou klinken als het Engels. Later leerden we dat via de Nederlandse schilders woorden als **easel**, **sketch** en **landscape** ingeburgerd waren en dat de zeevaarders aan de basis stonden van de schippersvocabulaire met onder meer **boom**, **cruise**, **sloop** en **yacht**.

Helaas, een woord als **apartheid** bedierf de internationale Nederlandse kluit grondig.

DIVIDIVI EN BITBENT

Wat leerden wij in Nederland weinig omtrent de Antillen. Het enige uit onze vroege jeugd wat van de leerstof betreffende de Benedenwindse eilanden is bijgebleven is de **divi-divi**. Behalve dat wij het altijd een hoogst interessant woord hebben gevonden gaf de toegevoegde afbeelding van de grillige windgeplaagde boom een onuitwisbaar gegeven in ons geheugen. Over het Papiamento leerden wij weinig; erg onlogisch eigenlijk want in de dagen van onze middelbare en beroepsopleiding waren er nogal wat Antillianen ondergebracht bij de internaten van de fraters van Tilburg. Wij hoorden dus die taal wel eens en het deed ons erg exotisch en grappig aan. Wij, onwetende studenten, noemden het 'het Esperanto van Curaçao'. De naam van deze West-Indische taal zou stammen van het Oud-Spaanse **papear** (=spreken). Er zouden zich voornamelijk Spaanse en Nederlandse elementen in bevinden, maar ook Afrikaanse en Indiaanse invloeden zouden duidelijk merkbaar zijn, zo leerden wij destijds van de fraters en die konden het weten want veel van hun confraters werkten immers in de West. Onze medeleerlingen op de kweekschool hadden een pittige muziekformatie gevormd die **Bitbent** heette; een grappig gespelde toepasselijke naam. Toen wij vele jaren later het woord Papiamento opzochten in de jongste uitgave van het *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* lazen wij tot onze verbazing: "mengtaal uit Portugees, Nederlands en negertalen, gesproken door de bevolking van Curaçao, Bonaire en Aruba." Spaans was dus Portugees geworden! Wie had er nu gelijk, onze oude leermeesters of ons nieuwe woordenboek.

Wij gaven van vroeger uit de fraters graag gelijk. Als je alleen al de telwoorden vergelijkt, valt op dat Papiaments **unu, dos, tres, kuater, sinku, seis, shete, ocho, nuebe, dies** erg veel lijkt op de Spaanse reeks: **uno, dos, tres, cuatro, cinco, seis, siete, ocho, nueve, diez**. In elk geval meer dan Portugees **um, dois, três, quatro, cinco, seis, sete, oito, nove, dez**. (Natuurlijk is het wel zo dat Spaans en Portugees tot dezelfde Italisch Latijnse familie behoren, maar het maakt vaak toch een heel verschil.)

Dezelfde dictionaire vertelde ons bij **didivi** bovendien dat dit woord voor de boom maar vooral ook wordt gebruikt voor "de spiraalvormig opgerolde peulen van de *Casesalpinia coriaria* met een hoog looizuurgehalte; ook bij het zwartverven gebruikt".

Nu wij wel eens wat meer over Papiamento wilden weten en ons derhalve stortten in de *Dikshonario* van Dijkhoff, constateerden we dat er ook veel Engelse verbasteringen met eigenzinnige spelling in deze *Benedenwindse* taal zijn ingeburgerd. We noemen willekeurig onder de letter B: **bais(kel)** (bicycle - fiets); **barkiper** (barkeeper - buffetknecht); **bebi** (baby); **bèk** (back - terug, achteruit rijden) en jawel, **bitbent** (beat-band)! Verder bladerend komen we met gemak tot een vijftigtal in het oog springende lemma's van Engelse oorsprong.

De dubbelvormen zoals **dividivi** die we ontmoetten in Dijkhoff's *Dikshonario* doen denken aan het Maleis waar ze echter meer-
voud betekenen. **Dugudugu** (schatje), **shirishiri** (ingewanden), **shishi** (straatmeid), **molimoli** (soort bes), **finifini** (glasscherf), **korokoro** (strottenhoofd); **kolokolo** (potschraapsel), **kachikachi** (bezinksel), **frifri** (bijeengaren); **friofrio** (geraspt ijs met siroop), **fingufingui** (motregen); **fofo** (broos); **kishikishi** (jeuk), **kini-kini** (Antilliaanse roofvogel); **kuchikuchi** (fluisteren), **lebelebe** (slijk), **pèchèpèchè** (slijk), **pòchèpòchè** (modder), **padapada** (ooggetter), **pispis** (bladluis), **tapatapa** (deksel), **yeye** (soort

cicade), **warawara** (soort roofvogel) betekenen geen meervoud maar lijken wel oorspronkelijk West-Indische of negerwoorden. De vormen met een verbindingsstreepje die Dijkhoff geeft, schijnen de kwaliteit van het grondwoord extra te benadrukken: **poko-poko** (langzamerhand), **pushi-pushi** (stiekem), **pata-pata** (boordevol), **pida-pida** (in stukjes), **kara-kara** (recht tegenover), **ketu-ketu** (doodstil), **mei-mei** (middendoor), **nobo-nobo** (splinternieuw).

Zou het voor Van Dale zo zoetjesaan niet wenselijk zijn bij Papiamentu ook te vermelden dat er Engelse elementen in de taal te vinden zijn?

GOD ZEGENE JE MET DE HONDERDDUIZEND

Toen wij *Orpheus in de Dessa* van Augusta de Wit lezen, werden we voor het eerst geconfronteerd met *de ziekte van de wind* zoals de griep in voormalig Nederlands Indië genoemd werd. Tot die tijd hadden wij als aankomende puber de illusie dat griep en verkoudheid typisch Hollands waren en dat klimatologisch beter gesitueerde oorden als Indonesië volledig verschoond bleven van deze euvelen. Op de middelbare school leerden we dat de Engelsen **the flu** of **influenza** konden krijgen en dat vonden we wel plausibel gezien de notoire regenfactor in het gangbare Engelse weer. Dat de Duitsers **Grippe** und **Erkältung** kenden, vonden we niet meer dan billijk. Dat ook het Franse idioom over **la grippe** beschikte verbaasde ons zeer. Hun verkoudheid (**rhume**) onthielden wij door aan reuma te denken. De beruchte Spaanse griepvariant was in die dagen bij ons nauwelijks gesignaleerd. In Spanje zelf, voor ons toen nog dicht bij het land van Sinterklaas, sprak men van **gripe** of **influenza** en **catarro** of **resfriado**.

Franck-Van Wijk's *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal* (1971) noemt griep een internationaal woord dat uit het Russisch komt: **chrip**, **chripénije** 'heeschheid'. Bovendien volgt de toevoeging: Vergelijk de Nieuwhoogduitse naam van de griep '**russischer katarrh**'!

Bij verkoudheid lezen we: Middelnederlands **vercou(de)t** is het verleden deelwoord van **vercouden** 'afkoelen'. Typisch voor Zuid-Nederlandse streektaalen is dat zij nog altijd het bijvoeglijk

naamwoord **verkoud** (en niet verkouden) kennen. Vgl. Papiamento **ferkout!**

The Oxford Dictionary of English Etymology vermeldt onder influenza dat het woord van Italiaanse oorsprong is en voluit werd 'geëxporteerd' als **influenza di catarro** of **influenza di febbre scarlattino**. Waarschijnlijk gaat de oorsprong terug naar 1743 toen er nieuws uit Rome kwam betreffende een besmettelijke ziekte aldaar die waarschijnlijk om zijn besmettelijkheid **Influenza** genoemd werd. **Flu(e)** is de gangbare verkorting van influenza in de omgangstaal.

In het Engels is het **we catch a cold**, in het Nederlands vatten we een kou en Duitsers kunnen **sich eine Erkältung zuziehen**. De Zuid-Nederlandse volkstaal komt dicht bij het Engels; zij kent in dezelfde betekenis **een klets vangen** waarbij de klets dus de verkoudheid is.

Het is logisch dat andere begrippen verbonden met griep en verkoudheid ook een zekere verwantschap meedragen. Het Nederlandse **kuchen** is natuurlijk van dezelfde oorsprong als het Duitse **keuchen** en het Engelse **to cough**. Onions vermeldt inderdaad dat **cough** teruggaat op Old English **cohhetan** hetgeen met Nederlands **kuchen** correspondeert.

Het Franse **tousser** of **toussoter** en het Spaanse **toser** zijn onderling wel verwant maar niet aan onze Germaanse bron. Vgl. Papiamento **tosa** voor hoesten.

Engelsen **may get hoarse**, Nederlanders kunnen **hees worden** en Duitsers **werden heiser**. In dit verband voert Onions **hoarse** terug op Old English **haas** en **hais**, vergelijkt Middelnederduits **hesch**, Nederlands **heesch** en Oudhoogduits **heis**. Het Spaanse **ronco** en Franse **rauque** en **enroué** zijn voor ons hier minder interessant. Vergelijk Papiamento **hers**.

Het minder smakelijke woord **snot** vinden we zowel in het Nederlands, Engels als Duits. (Dijkhoff kent geen snot, althans hij geeft het woord niet.) In het Engels etymologisch woordenboek wordt de benaming voor **the mucus of the nose** vergeleken met Middelnederlands **snotte**, Oudfries **snotta** en het Middelhoogduitse **snût**. Het Spaanse **moco** en Franse **morve** zijn niet aan onze Germaanse zakdoek besteed. (**Moco** en **mucus** zijn wel familie van elkaar.)

Hoesten is natuurlijk hetzelfde als het Nieuw-Hoogduitse **husten**. Het is taalkundig ook verwant aan het Engelse **wheeze** dat oorspronkelijk 'hijgen, blazen' zou betekend hebben. Onions vermeldt **to hiss** met mogelijk dezelfde origine.

Niezen en het Duitse **niesen** zijn vrijwel hetzelfde. Franck - Van Wijk tekent hierbij aan: "Men neemt wel een Indogermaanse stam **qsneu-s** aan, waaruit dan ook **sneus-** (Eng. **to sneeze**) wordt afgeleid." Onions veronderstelt dat **sneeze** in het Oudengels na 1400 overvleugeld werd door **neeze**, maar dat het expressievere **sneeze** geleidelijk aan toch weer de overhand kreeg. (Vergelijk Papiamento **nister**.)

Bij een niesbui horen we de Engelsen wel **bless you** of **may God bless you** zeggen. Bij ons wordt vanouds gereageerd met: "**God zegene je met de honderdduizend**" al dan niet met de toevoeging "**en een zakje voor het wisselgeld**".

Ook krijgt de niezer wel "**gezondheid!**" te horen en dat komt weer overeen met de wens van onze oosterburen: "**Gesundheit!**" Zo snotteren we taalkundig gezien toch zeer internationaal en het is alleen maar rechtvaardig dat de griep evenals de wind en het weer voor iedereen kunnen zijn. Ook zo gezien is 'ziekte van de wind' geen slechte benaming. Dat dit alles echter ook zeer betrekkelijk is moge blijken uit de Zuid-Nederlandse spreuk 'tot snot en snuiting': **die griep van onze Jan krijg ik niet, zei het wijfje, ik heb van hem nog nooit iets gehad!**

NEDERLANDS OF AMERIKAANS?

In het hedendaagse taalgebruik in Amerika zijn veel sporen van Nederlands te vinden, ook al is de politieke aanwezigheid van de Nederlanders er lang vervlogen en van voorbijgaande aard geweest.

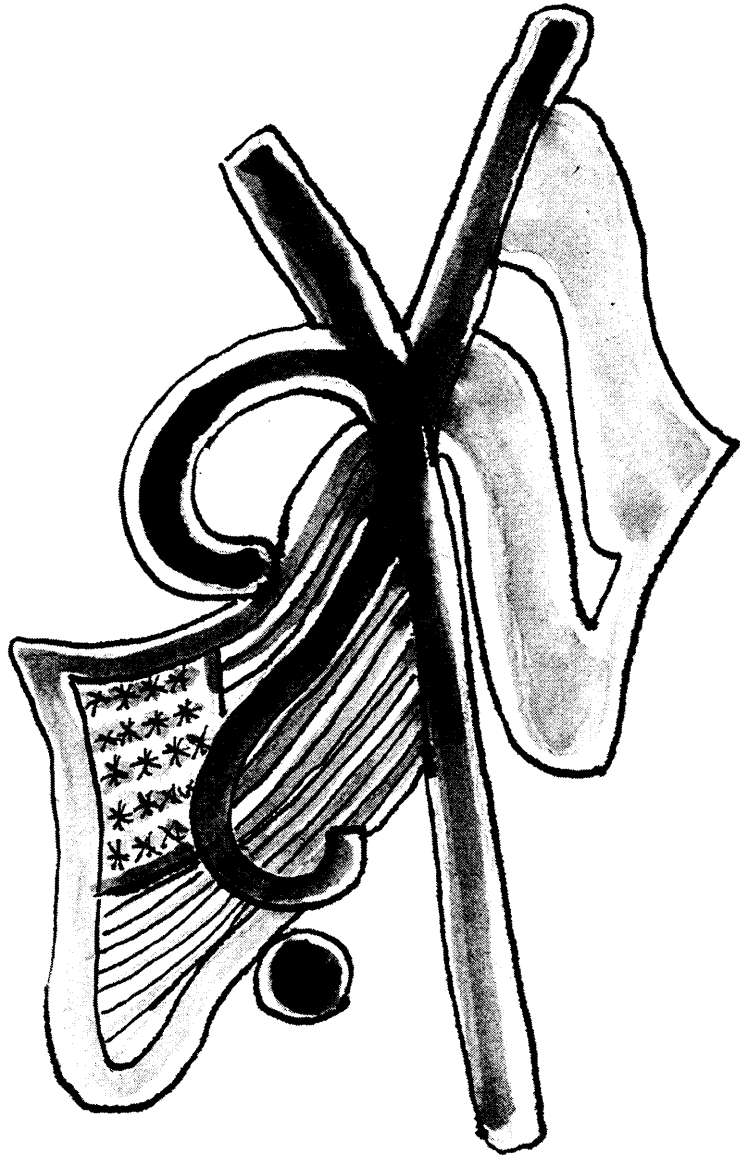
Uit de eerste dagen van de koloniale contacten stammen woorden als **blunderbuss** (donderbus), **sleigh** (slee) en **scow** (in een schouw (boot) vervoeren).

Ook woorden als **stoop**, **span**, **boss**, **pit**, **bedpan**, **bedspread**, **cookie**, **waffle**, **nitwit** (leeghoofd), **poppycock** (onzin) en **dunderhead** (domkop) komen van oorsprong uit Hollandse koker. **Santa Claus** komt van Sinterklaas en **yankee** waarschijnlijk van Jan Kees. **Snoop** (be-)spioneren) gaat terug op snoepen dat in het Nederlands oorspronkelijk gebruikt werd voor het stiekem eten van snoepjes als niemand keek.

De zeevaarttermen **hoist** (hijsen), **bulwark** (bolwerk), **caboose** (kombuis), **freebooter** (vrijbouter), **hold** (scheepsruim), **boom** (haven-)boom) en **sloop** (sloep) gaan allemaal terug op Nederlands.

Dan zijn er nog Amerikaanse woorden waarbij twijfel bestaat of ze van Nederlandse of Duitse origine zijn: **smearcase** kan even goed van **Schmierkäse** als van smeerkaas komen en **livverwurst** kan zowel **Leberwurst** als leverworst als oorsprong hebben.

Amerika had ook een **Harlem** en zelfs **Brooklyn** was eigenlijk verwant aan ons kleine Breukelen, zo hebben we ooit geleerd. Bij het woord **dollar** hadden we aan onze oude daalder kunnen denken en bij **boss** natuurlijk aan baas. (Vergelijk Papiamento **bòs**.)

Uit de tijd van Nieuw Amsterdam, het latere **New York**, stammen plaatsnamen als **Flushing** en **the Bowery**, waaraan de Nederlandse versies Vlissingen en de Boerderij ten grondslag lagen. Sommige van die namen zijn nauwelijks meer te traceren, maar waren toch oorspronkelijk echt Nederlands: **Turtle Bay** (Deutel Bocht), **Flatbush** (Vlachte Bosch), **Bombay Hook** (Bomp-ties Hoek) en **Anthony's Nose** (Antonies Neus).

Exporteerden de kolonisten vroeger termen naar Amerika, tegenwoordig werkt het omgekeerd; met **cola** en **seven up** stromen Amerikaanse termen het Nederlands binnen, zoals **cool**, **hip**, **pop** en **yup**, om er maar een paar te noemen.

De uitvinder van de 'canvas-kleding' is Levi Strauss, die het doek eigenlijk bedoeld had als tentdoek voor de deelnemers aan de Californische gold-rush in 1850. Daar in de ruige kampen van de avontuurlijke mijnbouw was echter ook kleding gewenst die bestand was tegen een stootje. Zo kwam Strauss tot zijn canvasbroeken en zijn tuinoveralls. Hij noemde zijn broeken nog geen **jeans**. Dat woord betekende in die dagen nog enkel een soort doek. Het is een vervorming van **Genoa**, de Italiaanse stad waar het materiaal voor het eerst werd geweven. Pas in de twintigste eeuw werd kleding van **denim** (een verbastering van **serge de Nîmes**) algemeen bekend als **jeans** en pas na 1940 ging men spreken van **Levi's**.

Toen de oude Sambeek emigreerde naar The States kende hij geen woord Engels. Zijn eerste dagen in Wisconsin verliepen dan ook allesbehalve gesmeerd. Zijn zieke vrouw had hem op pad gestuurd voor boter en eieren. In de 'store' had Sambeek met veel gesticulatie boter en eieren besteld. Die boter leek genoeg op '**butter**', maar o jee die eieren. Hij had alle mogelijke ronde en ovale vormen beschreven en al kool, citroen en meloen in de hand gedrukt gekregen, toen hij ten einde raad was en in wanhoop "**kukelekuu**" riep. Die haan legde hem eieren.

GUTTEGUT WAT REGENT 'T

Nam homo proponit, sed Deus disponit (Thomas à Kempis).

Dit adagium vinden we in de ons omringende talen terug als **l'homme propose et Dieu dispose; man proposes, God disposes** en **der Mensch denkt und Gott lenkt**.

De Nederlandse vertaling *de mens wikt en God beschikt* heeft bij Cornelis Verhoeven geleid tot het aforisme **de mens wikt, het mens beschikt** (*Probatio Pennae*), waarbij men moet weten dat de mens in de zuidelijke Nederlanden veelvuldig gebruikt wordt in de betekenis man en het mens gebruikelijk is voor de vrouw.

Er zijn nog al wat spreekwoorden en uitdrukkingen met de naam van het opperwezen als fundament: *leven als God in Frankrijk* en *aan Gods zegen is alles gelegen* zijn met de eerder genoemde wellicht de bekendste.

Er bestaan ook enige minder devote zegswijzen zoals *houdt God voor ogen en je broek dicht* (gezegd als wijze raad aan de zoon die het huis verlaat voor dienst of vrijage) en *God hebbe zijn ziel en de duivel zijn klompen* (gezegd van iemand die overleden of weg is en waaraan men zich niet bijster veel gelegen liet liggen).

De meeste 'Godspreuken' zijn gebouwd op een diep geloof: *God maakt de dag en wij moeten er door* (maak je geen zorgen, alles hangt toch van Gods wil af); *de mens maakt de almanak en God maakt het weer*.

Een typisch zuidelijke spotspreuk is: *houdt God voor ogen en de vrouw in de arm, het eerste is zalig, het laatste is warm!*

Tegenover bewoners van Brabants hoofdstad wil men navolgende slogan wel eens sneerend bezigen: *God weet alles, een Boschenaar weet alles beter!*

Vindt men in *de dikke Van Dale* meerdere pagina's over God, Onze Lieve Heer wordt er met een enkele zegswijze afgedaan. In het zuiden van Nederland zegt men wel *Onze Lieve Heer houdt meer van een plezierige geest dan van een kniezebeest en Onze Lieve Heer van het kruis bidden.*

Dan is er de veel gebezigde uitroep Och God, vaak verbasterd tot **ochchot** of **oecho!** **Godweet** drukt twijfel uit. Zoals **jee**, **jeetje** en **jeminee** tussenwerpsels zijn die ontstonden uit bastaardvloeken met Jezus en Jezus-Maria bestaat er naast God ook het camouflerende woordje **gut**. Het in Nederland veel gebruikte **guttegut** (wat regent 't) is dus eigenlijk een eufemistische vervorming van **godochgod**.

Ieder voor zich en God voor ons allen heeft in Zuid-Nederland de prozaïsche variant: *alleman voor zich en de geit voor de koffiemelk!*

In Dijkhoff's *Dikshonario Papiamentu - Ulandes* vonden wij ook enkele zegswijzen gefundeerd op het opperwezen: **danki Dios** naast **Dios grasia** (goddank) en **Dios libra!** (geen denken aan!), maar in hoeverre de naam van God verder een rol speelt in de taal, met name de spreuken, van de Benedenwindse eilanden kunnen wij nauwelijks bevroeden.

VROUWMENSEN EN MANWIJVEN

Ook taalkundig is de vrouw interessant. In het Middelnederlands werd **vrouwe** nog vaak als tegenhanger van **here** gebruikt, maar het was ook toen reeds synoniem met **wijf**.

De Oudhoogduitse vorm **frouwa** voor voorname vrouw, dame, meesteres en gemalin gaat terug op de grondvorm **fraujón** die als vrouwelijke vorm hoort bij het mannelijke **fró** dat verwant was met het overal verdwenen en door **heer** vervangen Germaanse **frawan**.

Duden vermeldt bij **Frau** dat Middelhoogduits **vrouwe** en Oudhoogduits **frouwe** net als de Oudijtslandse godinnenaam **Freja** vrouwelijke vormingen zijn bij een in het Duits verdwenen Germaans woord voor **Herr** dat in het Gotisch **frauja** en in de Oudijtslandse naam van de god **Freyr** bewaard is. De eigenlijke betekenis van het mannelijke woord is 'de eerste'.

Hausfrau, zo zegt Duden, betekent eigenlijk ook huisbazin, gade. Als woord van 'standing' is **vrouw** in de zeventiende eeuw verdrongen door **dame**. Anderzijds is het in de betekenis 'volwassen vrouwelijk persoon, echtgenote' in de plaats gekomen van het Middelhoogduitse **wip** en het latere **Weib**.

Fräulein, de verkleiningsvorm van vrouw, betekent sinds de twaalfde eeuw vooral de ongetrouwde jonge vrouw van hogere stand; deze aanduiding gold tot in de negentiende eeuw alleen voor de adel en werd nadien ook gebruikt voor ongetrouwde (jongere) vrouwen.

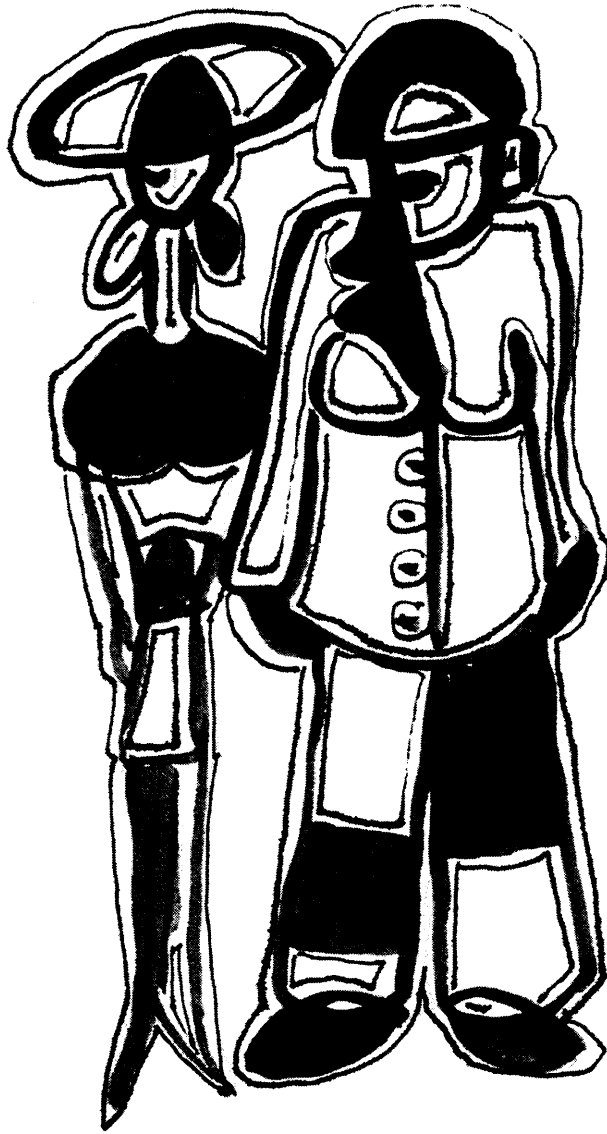
In het Engels wordt de vrouw nog interessanter. *The Oxford Dictionary of English Etymology* vermeldt onder **woman**: volwassen

vrouwelijk menselijk wezen; vrouwelijke dienstbode. Het Oudengelse (mannelijke!) **wifman** kreeg in het latere Engels de vrouwelijke vorm **wifwoman** naast zich, een vorm die in het Oudengels nooit bestaan heeft. De primitieve woorden voor vrouw waren immers **wif** en **cwene**. **Wife** kan gewoon 'vrouw' betekenen en als zodanig leeft het nog voort in **fishwife**, maar meestal duidt **wife** een getrouwde vrouw aan. Zij is de 'bazin van het huishouden', vandaar ook **housewife**.

Vroeger op de middelbare school maakte onze leraar Engels het verschil tussen **miss** en **mistress** duidelijk met de vraag: "**What's the difference between a Mrs and a Miss?**" Het grappig bedoelde antwoord was **a Mister**. Dat laatste woord is 'een beleefdheidsterm voor een man'; het is een verzwakte vorm van **Master**. **Mistress** is de correlatieve vrouwelijke vorm van **Master** en **Miss** is de titel die voorafgaat aan namen van ongetrouwde vrouwen; het is de verkorte vorm van **mistress**.

Nu trouwen even uit de mode is geweest en mogelijke maagdelijkheid wat moeilijker te bepalen is, bestaat er in Nederland een tendens om alle dames met **mevrouw** aan te spreken, want **juffrouw** zou discriminerend kunnen zijn. Persoonlijk kunnen wij het moeilijk over ons hart verkrijgen een dienstertje van vijftien 'mevrouw' te noemen. Ik zou me, in haar schoenen staand, beledigd voelen. Volgens dwingende **mejoffers** - die zelf directeur genoemd wensen te worden, terwijl zij toch overduidelijk ouderwetse directrices zijn - ben ik verplicht die zware term ook voor het kindvrouwtje te gebruiken. Ik reageer weigerachtig en dat valt niet in goede aarde. Wie denk ik wel dat ik ben? Jammer dat ik me kwalijk nog 'jonge heer' kan noemen.

Het feit dat **jonge heer** naast **mijnheer** al een tijdje in onbruik is en dat bij gevolg **meneer** algemeen voor de mannelijke kunne gebruikt wordt, zal ongetwijfeld hebben bijgedragen tot 'mevrouw-in-alle-staten'.

Hoe moet dat nu, vraag ik me af, wanneer een leerling het Duitse **Fräulein** of het Engelse **miss** meent te moeten vertalen met **mevrouw**? En de kinderen op school spreken straks dus niet meer van **juf**, maar van **muf**...

Alle feministische **mejoffers** en andere oude wijven ten spijt, kan **mevrouw** daar toch geen goedkeuring krijgen. Laatstgenoemden zijn mede oorzaak van onmogelijke nieuwmodische termen als 'bemensen' en 'menskracht', want bemannen en mankracht zouden discriminerend zijn. Het is deze bekrompen kippen niet bekend dat 'man' het aloude woord voor mens is. In het Engels zegt men dan ook "**God created man**" en dat betekent 'God schiep de mens'. Dat die eerste mens Adam zou zijn geweest is in dit verband niet relevant. Het Engelse **man** is op de eerste plaats a **human being**, een menselijk wezen en pas daarna een volwassen mannelijk wezen. Ook in woorden als 'iemand', 'niemand' en 'men' zit de oude 'mens'-betekenis. Het Indogermaanse **monon** komt in oorsprong van **men-** dat denken betekenen. **Mens** is overigens verwant met Oudhoogduits **mennisco**. De zwakke vorm van het Germaanse bijvoeglijk naamwoord 'menselijk' was **manniska** en dat is afkomstig van het grondwoord **manu-**. Het Duitse *Herkunftsörterbuch* zegt dat het **gemeingermanische Wort Mann** aan de Indogermaanse stam **manu-** of **monu-** en het Gotische **mann** verwant is met de betekenis **Mensch und Mann**.

De betekenis mens is ook in het geding in de oude zegswijzen **met man en muis, iets aan de man brengen** en **er is geen man over boord**.

Wij wachten op het moment dater voorgesteld wordt ook hier 'man' in 'mens' te wijzigen. Zou het dan niet tijd worden dat wij **directrice** door **directeur**, **rectrix** door **rector**, **kunstenares** door **kunstenaar**, **koningin** door **koning** en **mevrouw** door **meneer** vervangen?

De emancipatiedames mogen vanaf heden ook staand plassen. Zij krijgen zo werkelijk een 'manwaardig' bestaan.

VAN BROOD WORD JE GROOT

Laten wij het hoofd eens breken over brood. Brood breken is in tal van culturen een teken van vriendschap. Toen een jonge collega wiskunde in de jaren zeventig met zijn gezin vertrok naar de Antillen om daar in het onderwijs te gaan werken, vonden wij dat een heel avontuur. 'Och,' zei de mathematicus, 'er wordt overal brood gebakken.' En dat is natuurlijk ook zo. Er werd al brood gebakken in de verre Oudheid. In al die eeuwen is het simpelweg een mengsel gebleven van meel, water en gist, maar als je de variëteiten in hedendaagse supermarkten ziet, constateer je ook dat de bakker bepaald niet stil is blijven staan. Hoe werd ons brood etymologisch gebakken? Middelnederlands **broot**, Oudhoogduits **brôt**, Oudfries **brâd**, Oudsaksisch **brôd**, Angelsaksisch **brêat** zijn allemaal duidelijk familie van elkaar. In het Gotisch komt alleen **hlaifs** voor. Dit eigenlijke woord voor brood uit het Germaans zit nog altijd in het Engelse **loaf**, maar al voor 1200 werd het woord overvleugeld door **bread** als benaming voor de stof, de materie. **Loaf** bleef wel gehandhaafd voor de vorm. Men ziet wel een jonger woord voor brood in Germaans **brauða**, dat oorspronkelijk 'gist van bier' en later 'gezuurd brood' betekende. Een oude spreuk is: *Van brood word je groot, van mik word je dik*, al dan niet met de toevoeging '*van spek word je vet*,' waarbij aangetekend moet worden dat **brood** hier in de bijzondere betekenis van roggebrood wordt gebruikt en dat **mik** de gebruikelijke benaming voor wittebrood was. **Mik** betekent aanvankelijk 'stuk brood'. Het komt voor als **micke** in het Middelnederlands. Gewoonlijk leidt men **mik** af uit Latijns **mîca**,

'kruimel'. Uit een bijvorm hiervan **mîcca** wordt Frans **miche** verklaard dat 'wegge, stuk brood' betekent.

Papiaments voor brood is **pan**. Vergelijk Spaans **pan** en Portugees **pão**. (Dijkhoff geeft ook **kipashi** voor een heel brood.) **Pan** is ook de schrijfwijze waarmee brood in het Frans al in 1050 voorkomt. Het is voortgekomen uit Latijn **panis**. Later schrijven de Fransen **pain**.

Kruimel is de Engelse **crumb** dat van Oudengels **cruma** komt. Het Middelnederlandse **crûme** en Middelhoogduits **krume** zijn verwant aan Latijn **grûmus** 'hoopje' en Grieks **grûméã**.

Middelnederlands **crûme** is 'het binnenste van brood, stuk, brok, kruimel', ons hedendaagse **kruim** dus ook.

Met brood en aanverwante zaken zijn er talloze uitdrukkingen en zegswijzen, ook in de Brabantse streektalen. Een mooi oud dialectwoord afgeleid van brood is **brusselke** voor kruimel, dat terug zou gaan op **broodseltje**. Het woord wordt in onze Bossche Meierij nog zelden gehoord. Toch was er de vaste zegswijze: *brusselkes zijn ook brood*. Ik hoor mijn schoonvader (Middelrode) nog zeggen: "*de brusselkes zijn nog 't lekkerste van allemaal!*" *De brussels steken hem* betekent dat kinderen of jonge dieren wat al te dartel zijn tengevolge van weelderig voedselgebruik. (De Engels-Amerikaanse uitdrukking **he feels his oats** is vergelijkbaar, evenals de Duitse zegswijze: **der Hafer sticht ihn**.) We hadden in ons dialect zelfs een werkwoord *brusselen* dat verbrijzelen, verkruimelen betekende: *hij sloeg zo hard dat de stenen erdoor brusselden*. *Brusselke* komen we ook tegen bij De Bont (voor Kempenland) en bij J.F. Tuerlinckx in zijn *Bijdrage tot een Hagelandsch idioticon* (Gent, 1886) gespeld als *breuzel*.

Papiamentse kruimels heten **wiriwiri** of **garnachi** en daar kunnen we geen verband zien met Iberisch **migalha/migaja**.

Zoals we reeds zagen kwam er ver voor Christus al brood op de plank. Geen wonder dat er zoveel uitdrukkingen met brood zijn. Er zijn oeroude zegswijzen bij die stammen uit de bijbel, zoals: *de mens zal bij brood alleen niet leven* (hij heeft ook andere dan enkel aardse behoeften), *hij eet het brood van zijn bescheiden deel* (hij moet hard werken voor zijn dagelijks brood) en *hij doet het om den brode* (hij doet het werk omdat hij moet eten). Men komt schitterende Vlaamse volksspreuken tegen: *die geen wit brood en heeft, gedoe met bruin* (Gezelle), *wilt gij brood hebben, leg u op den oven niet te slapen en beter een brood in de zak dan een pluim op de hoed* (Gezelle).

Tot de zeer bekende spreekwoorden met brood behoren *bij gebrek aan brood eet men korsten van pasteien* (bij gemis aan degelijk voedsel eet men ook wel mindere waar), *de een z'n dood is de ander z'n brood* en *wiens brood men eet, diens woord men spreekt* (aan de zijde staan van degene die in het onderhoud voorziet). Natuurlijk kennen we in onze streektaal ook de algemeen ingeburgerde zegswijzen als: *ergens geen brood in zien; iemand iets op z'n brood geven; iets op je brood krijgen; er valt geen droog brood mee te verdienen en iemand het brood uit z'n mond stoten*.

Bakken komt in het Middelnederlands voor als **backen**, in het Oudhoogduits is dat **bacchan** en in het Oudsaksisch **bakkan**. Het Angelsaksisch kende **bacan**. De oude verleden tijdsvorm in het Middelnederlands was **biec** en **boec**. We kennen dat nog uit de bijbel: 'Sara **biec** koek en loech' (Sara bakte koek en lachte.) Het werkwoord was dus sterk en dat zien we nog altijd in het voltooid deelwoord **gebakken**.

Het Frans kent zijn **boulangier** al sinds de twaalfde eeuw, het komt dan voor als **boulenc**. Papiaments **asa** of **hasa** (bakken) is niet te vergelijken met Spaans **cocer** of Portugees **frigir**.

Panadero (bakker) en **panaderia** (bakkerij) daarentegen zijn identiek met Spaans en lijken ook wel wat op Portugees **padeiro** en **padaria**.

Met het woord *bakken* en *bakker* kennen we volgende spreekwoorden en uitdrukkingen in ons dialect: *kakken gaat voor bakken, al is de oven nog zo heet* (belangrijke zaken krijgen altijd voorrang); *waar de brouwer is, kan de bakker niet zijn*; vgl. het Helmondse *hij drinkt het brood van de tafel* (geld voor drank, geen geld voor brood). *Je kunt 't beter naar de bakker dan naar de dokter brengen* (goed eten is gezond en verstandig). Van Dale geeft de variant: *het is beter te gaan bij de bakker dan bij de apotheker*. Dit spreekwoord is (met kleine wijzigingen) internationaal: **Lieber dem Bäcker als dem Apotheker, better wait on the cook than on the doctor, il faut mieux courir au pain qu'au médecin**. Ongeveer tot de Eerste Wereldoorlog hebben de meeste boeren zelf gebakken in hun *bakeesten*. Broodverwante uitdrukkingen zijn ook: *klare bloem en dikke mik* (en *boter tot de bodem toe*) om aan te geven dat alles koek en ei of van hoge kwaliteit is en *jij komt met het bakmeel als het brood al in de oven ligt* (daags na de markt).

BOER WORD MENS

De boer is een onvermijdelijke bron in taalverband; hij vormt met de religie een van de belangrijkste achtergronden voor bloemrijk taalgebruik. Net als aan de pastoor en zijn werk zijn talloze beelden ontleend aan de keuterboer en zijn erf. Men zei niet voor niets: *'de boerenstand is de ruggengraat van het land!'* De agrariër is een van de belangrijkste figuren die staat voor het volkskarakter van een streek, want hij heeft vaak de oude gebruiken het best en het langst bewaard.

In Van Dale (*Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*) zijn een tiental zegswijzen opgenomen, waarvan enkele het predikaat 'gewestelijk' meekregen. De dictionaire van Koenen-Endepols komt niet verder dan drie, Stoett (*Nederlandse spreekwoorden en gezegden*) geeft er maar twee. K. ter Laan daarentegen geeft er tweeëntwintig en Apeldoorn (*Spreekwoorden verklaard*) brengt het zelfs tot negenentwintig. Mandos (*De Brabantse Spreekwoorden*) slaat alles; hier vinden we acht pagina's met meer dan honderd variaties in gezegden met de landman in de hoofdrol.

De oorsprong van het woord **boer** is dezelfde als die van het woord **buur**. Er bestond een Middelnederlandse vorm **ghebuur** die verwant is aan het Oudhoogduitse **gibúr** en het Friese **búr**, woorden die buurman, medeburger of landman betekenden. Zeker is dat er ook een Angelsaksische vorm van **gebúr** bestaan heeft die nog voortleeft in het huidige Engelse **neighbour**, dat uit Angelsaksisch **néah gebúr** voortkomt.

Uit Dijkhoff's *Dikshonario* kennen we **kunukero** en **agrikultor** voor boer en de boeren in het kaartspel heten **djèk** (vergelijk Engels **jack**) en **kabai**. Of er ook uitdrukkingen bestaan met deze

woorden wordt niet vermeld. De Engelse **farmer** heeft met het Franse **fermier** zijn wortels in het Latijnse **firmarius** en **firmator**. Enkele bekende spreekwoorden en zegswijzen met de landman in de hoofdrol willen wij u hier niet onthouden: *een boer bindt net zo lang als hij touw heeft* (wat letterlijk genomen dient te worden en dat eigenlijk betekent dat hij over het algemeen niet met veel visie te werk gaat); *dat staat geen boer in zijn venster* (dat staat niemand in de weg); *als een boer wijn drinkt en een pastoor melk, dan zijn ze allebei ziek* (uitleg overbodig). Ook *de knapste boer pist wel eens op zijn klompen* is de zuidelijke variant van het beste paard struikelt wel eens. *De bonte boer rijden* wil zeggen dat men er lustig op los leeft. *Als je van een boer rijk wordt, word je het eerlijk* (de boer is immers veel slimmer dan men denkt). *Je moet een boer geen half werk laten zien* (dan snapt hij er helemaal niets meer van); *daar valt een boer bij verloren* (dat gaat simpele boerenmensen veel te hoog). Algemeen bekend zijn zeker: *laat de boeren maar dorsen* (het zal ons een zorg wezen) en *lachen als een boer die kiespijn heeft*.

Er bestaan (vooral in het zuiden van Nederland) ook veel zeypreuken die de landman in de mond gelegd worden: *het kan maar gebeurd zijn, zei de boer en hij veegde zijn gat af voor hij gedaan had*; *wat je hier wint aan je ziel, verspeel je aan je broek*, *zei de boer en hij bleef in de biechtstoel aan een spijker hangen*; *daar heb ik verstand van*, *zei de boer en hij viel in de beerput*; *een geluk bij een ongeluk*, *zei boer Tob*, *mijn koe is kapot maar mijn hooi is krek op*; *ieder zijn meug*, *zei de boer en hij orat paardenvijgen*; *ik wil weten of de familie al slaapt*, *zei de boer en hij keek in de varkenskooi*; *wat ik aan koren verlies, win ik aan spek*, *zei de boer en hij liet zijn varken los in de rog*; *ik schei eraf*, *zei Bert den Boer, ik ga werken!*

Boer word mens is een veelgebruikte, denigrerende opmerking bij het zien van ongelikt en lomp gedrag. Deze zegswijze (soms ook: *o boer word mens*) schijnt ontstaan te zijn als humoristische invulling van de afkorting OBWM, die eigenlijk stond voor Onder-

linge Brand Waarborg Maatschappij (Pro Patria), een verzekering waarbij tal van boeren waren aangesloten en waarvan de reclameborden op veel boerderijen te zien waren.

Vee bestaat als woord al in het Middelnederlands en betekent in oorsprong bezit, geld. Vergelijk het Engelse **fee** voor honorarium. **Fee** (met de betekenis betaling voor diensten of privileges) is afgeleid van Frankisch **fehu-ōd** dat 'cattle-property' betekende. Het Indogermaanse **peku**, (dat van origine in de stam **pek** waarschijnlijk wol betekent) het Gotische **faīhu** en het Latijnse **pecu(s)** staan aan de basis. Bij dat laatste woord moeten we ook denken aan **pecūlium** (vermogen) en **pecūnia** (geld). Duden vermeldt het **gemeingermanische vihe**, **Vieh** en het Oudhoogduitse **fihu** dat nog sterk lijkt op het Gotische **faihu**. Ook het Engelse woord voor vee **cattle** betekende in oorsprong eigendom en werd later beperkt tot levende have. In het Frans kennen we **le bétail** en **les bestiaux**. Portugees vee heet **gado**, Spaans **ganado**, maar Dijkhoff geeft **bestia** voor vee. Vergelijk Portugees **besta** en Spaans **bestia**. Daar zien wij beesten in. Het Engelse **beast** verdrong het oudere Engelse woord **deer** in de algemene betekenis van beest, maar werd later zelf weer overvleugeld door **animal**. **Beest** was in Zuid-Nederlands vrouwelijk, men sprak van **de beest** (de beest uithangen). **Beest** betekende 'stuk vee', vooral een jonge koe die nog niet gekalfd heeft. **Beest** en **beast** zijn verwant aan Oudfries **beste**, Frans **bête**, Volkslatijn **besta**, Latijn en Papiaments **bestia**.

De boer stond met zijn beesten aan de basis van bezitsvorming.

VAN KROEGEN EN BORDELEN

Wijnhuizen zijn in Nederland niet zo gebruikelijk. Hier werd vanouds vooral bier gedronken. Het aantal brouwerijen was dan ook groot. In Noord-Brabant waren stadjes zoals Grave die in de zestiende eeuw meer dan dertig brouwerijen hadden. Bier heeft het voordeel dat het gemakkelijk drinkt en niet koud kan worden. Na 1650 komt het 'koffiehuis' op. Het **café** danken wij natuurlijk aan het Frans. In de zeventiende eeuw komt de koffie als drank in zwang en in 1690 wordt de naam ook geregistreerd als 'openbare plaats waar men koffie (en andere dranken) kan nuttigen'. Koffie heeft het bier niet verdrongen in de herbergen, die de tapkast centraal plaatsten en dat is anders dan in Zuid-Europa en het Midden-Oosten waar we vaak met echte koffiehuisen van doen hebben. Het Verre Oosten kent zijn theehuizen natuurlijk.

Het hele herbergwezen staat sterk onder invloed van het Frans: denk maar aan de woorden **café, restaurant, logement, hotel, menu, dessert, garderobe** en **toilet**. Alleen **ober** en **kelner** hebben we bij onze Duitse burens geleend. En de nieuwe namen zoals **bar** en **snackbar** zijn natuurlijk Engels. Het Engelse **bar** heeft tal van betekenissen van stang, staaf, reep, grendel tot slagboom, hindernis, balie en barrière. Sinds de zestiende eeuw betekent het ook tapkast, toog, toonbank. Het Franse **estaminet**, ziet men bij ons soms als Belgisch **staminee** opduiken. **Bistro(t)** en **brasserie** zijn Franse woorden. **Bistro's** zijn meestal kleiner dan **brasserieën**. **Brasserie** betekent oorspronkelijk brouwerij. Pas later kreeg het woord de betekenis van drink- en eetgelegenheid. Het

zat als het ware tussen café en restaurant in. Volgens de *Trésor de la Langue Française* bestaat het woord brasserie in de brouwerijbetekenis al sinds 1371, maar als plaats waar je vooral bier kunt drinken is het nog maar anderhalve eeuw oud. De bistro is van origine een populair restaurantje waar je eenvoudig en tegen schappelijke prijs kunt eten. De sfeer is er gemoedelijk en de maaltijd pretentieloos. Wat bistro van oorsprong betekent is niet zeker. Het woord is sinds 1870 bekend en kan van het Russisch voor vlug, snel komen, maar mogelijk is het afgeleid van **bistraud** dat knecht van een wijnhandelaar betekende. In Frankrijk is de bistro erg in; in Parijs alleen zijn meer dan 150 bistrotts en zo'n dikke 40 brasseriën te vinden. Er bestaan ondertussen **néo-bistrotts; nouvelles brasseries** hebben we nog niet ontdekt. **Restaurant** was aanvankelijk de benaming van een voedzame bouillon en later werd het de naam van de plaats waar je die soep kon eten.

Bij ons zijn momenteel nieuwe vormen als eetcafé, eeterij en 'dineecafé' in. Soms zien we zelfs een herwaardering van vrijwel verdwenen termen als 'verbruikzaal'.

Terug naar de **kroeg**. In de achttiende eeuw verschijnt het woord **Kneipschenke** voor het eerst in de Duitse studententaal met de betekenis kleine ruimte met goedkoop bier en wijn. Het woord kroeg schijnt ook van Duitse origine te zijn en oorspronkelijk als **króch-haus** gebruikelijk te zijn geweest in het Saksisch en Fries. Het betekende simpelweg 'huis waar de kruik uithangt'.

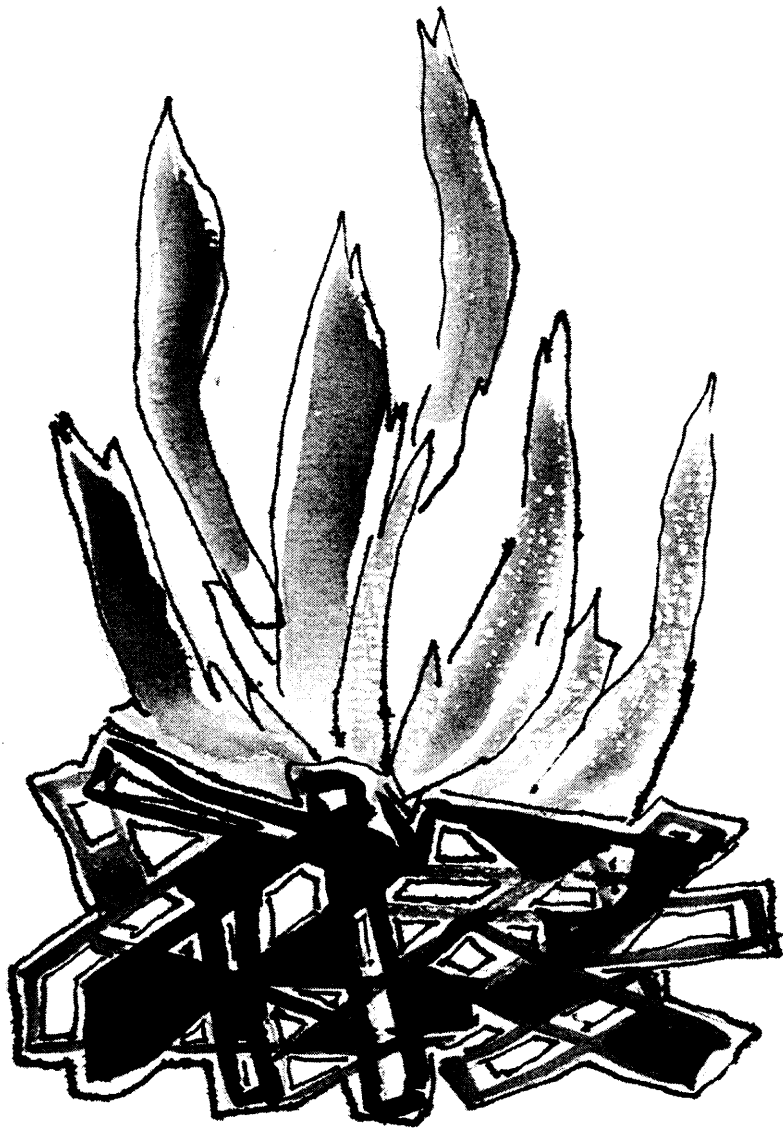
De Engelse **pub** gaat terug op public house (of entertainment), het oudere woord **inn** betekende aanvankelijk **dwelling-place** (woonplek) en werd via 'logies voor universiteitsstudenten' bekend als herberg. Het Middelnederlandse **herberghe** betekende 'plaats om te overnachten' of 'verblijfplaats voor een vreemde', maar nog eerder werd het woord in Oudhoogduits gebruikt als **heribërga** met de betekenis 'kamp, verblijfplaats

van het leger'. Het eerste lid van dit woord wijst dus op **heir** (leger). In Eersel bestaat overigens een 'Café Restaurant de Herberg'! Het verwante woord **auberge** zou via Provençaals **auberjo** en Oudfrans **herberge** in het huidige Frans gekomen zijn.

De woorden **bordeel** en Engels **brothel** komen sinds de vijftiende eeuw voor. Oudfrans en Provençaals **bordel** betekende hut dat later geassocieerd werd met prostituees en bordelen. Robert plaatst er het jaartal 1609 bij. **Brothel** schijnt met Oudengels **ã/brothen** te maken te hebben, hetgeen 'achteruitgaan, verslechteren' betekent. Dijkhoff geeft wel **puta** en **puteria** voor hoer en hoererij, maar men zoekt bij hem vergeefs naar bordelen. **Hôtel**, zo zegt Robert, komt van het elfde eeuwse **ostel** en het Latijnse **hospitale**, '**chambre pour les hôtes**'. Het Nederlandse etymologische woordenboek zegt dat hotel reeds in de zeventiende eeuw als 'stadsverblijf van een aanzienlijk persoon' in zwang was en dat het sinds het midden van de negentiende eeuw in de gewone betekenis van nu gebruikelijk is.

Er zijn weinig woorden die (in het Engels) zoveel betekenisvariatie middels één kleine letterwijziging kunnen opbrengen: **motel**, (= **motorists' hotel**) nachtverblijf langs grote autowegen voor doortrekkende automobilisten; **botel**, hotelaccommodatie aan boord van een boot; **dotel**, een cynische benaming voor een seniorentehuis, '**a home for dotards**'.

VUUR EN VLAM

Tijdens de hittegolf van augustus 2003 kwamen er tal van berichten over brandpreventie in het nieuws en desondanks leek het soms dat half Europa in brand stond. Het vuur laaide op in Portugal, Spanje, Frankrijk, Griekenland, België, Zwitserland, Italië en ook in Nederlands Brabant. Er waren een aantal duidelijke aanwijzingen voor moedwillige brandstichting. (In het eerste lid van pyroomaan zit de Griekse vorm voor vuur.)

De woorden **vuur**, **feuer**, **fire** en **feu** zijn natuurlijk met elkaar verwant. Het Oudhoogduitse **fiur** en het Middelnederlandse **vier** gaan terug op het Germaanse **fû(w)ir(a)** en wellicht op het Indogermaanse **puwer**. Men leidt vuur en verwanten af van de Indogermaanse basis **pû-** 'reinigen', waaraan ook Latijn **pûrus** 'rein' verwant is. Het Franse **feu** gaat terug op het tiende eeuwse Latijn **focus**. Aansteken van vuur is in het Engels onder meer **to light**: in **light a fire** komen twee synoniemen in verschillende betekenis bij elkaar. **A light** wordt immers ook gebruikt in de betekenis van vuurtje.

Brand heeft als verwant Oudhoogduits **brant**. Hier hebben we van doen met een afleiding van de Germaanse basis **bren(n)-**, **bran(n)**. (Het woord is ook in het Romaans overgegaan: Frans **brandon** 'strovuur, fakkel'.) De Oergermaanse vormen van het werkwoord waren: **brinnan** en **brannian**. Het Gotisch kende **ga-brannjan**, waaraan ook het werkwoord **braden** verwant is. Spaans **incendio** en **fuego** en Portugees **incêndio** zijn moeilijk in verband te brengen met Papiaments **kandela**, dat eerder aan Nederlands kandelaar doet denken.

Veel vuurtjes beginnen met een vonk. Middelnederlands **vonke** en Oudhoogduits **funke** zijn waarschijnlijk verwant met Gotisch

fon 'vuur'. **Fonkelen** was in Middelnederlands nog **vonkelen**. Opvallend is dat de vonk identiek is in het Portugees, het Spaans en Papiaments: **chispa**.

Vlam, **flamme** en **flame** komen van Latijns **flamma**, waarschijnlijk via het Franse **flamme**. Wanneer iets in vlammen op gaat, kan het **in lichter laaie** staan. Het Middelnederlandse **laeije** betekende 'vlam'. Vergelijk het Duitse **Lohe**. Deze woorden zijn met **licht** verwant. **Light** kent Oudengels **leoht** en Westgermaans **leux:tam** als voorvader. Vergelijk Grieks **leukós** 'wit' en Latijn **lûx** en **lûmen**, **lûcçre** en **lûna** 'maan'. Het Papiaments heeft met **lus** zijn licht duidelijk uit het Iberische gehaald (Portugees en Spaans **luz**.)

Een brand wordt geblust. **Blussen** is een samenstelling van **be-** en **lessen** en dat laatste deel zien we ook in het Duitse **löschen** en **erlöschen** (doven). En natuurlijk; bij erge dorst krijgt men een branderig gevoel dat geleest wil worden.

Het Engelse **quench** gaat terug op Oudengels **cwencan**. Papiaments **paga** moet verwant zijn aan Portugees en Spaans **apagar** en het Portugese **extinguir** is natuurlijk hetzelfde als het Engelse **extinguish** dat gebruikt wordt in de zin van **put out**.

De burgemeester van mijn geboortedorp hield er in vroeger dagen een eigen brandverzekering op na voor neveninkomsten. Op een dag kwam een van zijn cliënten zijn beklag doen, want de huisschilder had bij het schilderwerk brand veroorzaakt en de gordijnen waren in vlammen opgegaan.

De eerste burger zei dat hij vond dat de schilders voor derden verzekerd moesten zijn en dat de klager daarom bij hem niet voor vergoeding in aanmerking kwam, hoe vervelend hij dat ook vond. De klant werd daarop behoorlijk nijdig en zei: "Oh, burgemeester zit dat zo met die brandassurantie van u!? Dus als er bij ons de bliksem inslaat, dan zal ik bij de Lieve Heer moeten zijn voor mijn centen!?"

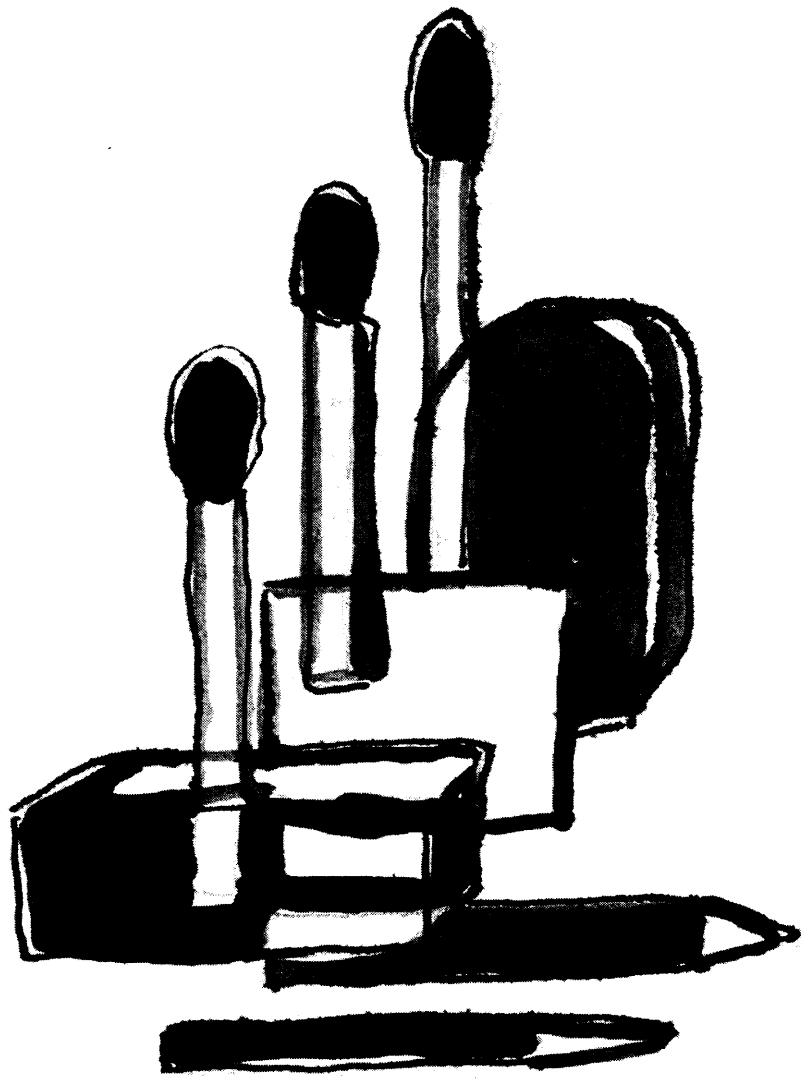
TONDELDOZEN, ZWAVELSTOKJES, LUIZEVEREN EN AANSTEKERS

Lucifer is een interessant woord. Het doet aan de duivel (of gevallen engel), aan een toneelstuk van Joost van den Vondel en aan vuur denken.

Lucifer is ontleend aan het Latijn waar het de letterlijke betekenis 'lichtdrager' heeft; **lux** = licht en **fer** = dragend.

Het woord lucifer wordt wel omschreven als 'houten staafje met een kop, waarin kaliumchloraat met kalium en natriumbichromaat en zwavel, ijzerkies e.d., die door wrijving tegen een vlak (op het luciferdoosje), waarop rode fosfor en lijm, tot ontbranding kan worden gebracht'. De vinding is van betrekkelijk jonge datum; voor die tijd gebruikte men nog de tondeldoos. Dat verdwenen woord **tondel** of **tonder** betekent 'in brand steken'. Het is bijna zo oud als de vuurstenen en van dezelfde onduidelijke oorsprong als het Duitse **zünden**.

Ook het Engels kent Lucifer als synoniem voor Satan, maar voor het ontvlambare zwavelstokje gebruiken de Angelsaksen **match**. Dat woordje heeft o.m. de betekenis '**inflammable wood, to be ignited**'; ontvlambaar hout om te ontsteken. Dit woordje is ontleend uit het Oudfranse **meiche**, **mesche**. Het modern Franse **mèche** correspondeert met het Provençaalse **mecca** en met het Spaans en Portugese **mecha**, die waarschijnlijk verwijzen naar Latijn **myxa**, dat oorspronkelijk 'de lont van een lamp' betekent.

Robert geeft het jaartal 1393 als eerste registratie in het Frans, het Engelse Etymologische woordenboek vermeldt het gebruik van **match** in geschreven Engels in de betekenis van lucifer pas in de zestiende eeuw met de toevoeging '**the present domestic article dates from ca. 1830**'. Daaruit mag men afleiden dat de lucifer als huishoudelijk artikel nog geen twee eeuwen oud is.

Op onze oude lucifersdoosjes stond de Zweedse kreet **Säkerhetstandstickör**. Dat klonk door dat **sakker** als een vloek in de oren, terwijl het niets anders betekende dan 'veiligheidslucifer'. **Säkerhet** is Zweeds voor 'zekerheid' 'veiligheid'; **tandstickör** moet vrijwel zeker 'tandenstoker' zijn, want die dubbelfunctie heeft de lucifer natuurlijk ook altijd gehad.

De Papiamentse Dikshonario kent **lusafè** toe aan Curaçao en **suafel, suaflo** aan Aruba. Die woorden moeten wel verwant zijn met lucifer en zwavel. En daarmee zijn we terug bij het begin: de zwavelstok, die wereldberoemd is geworden via de Deen Hans Christiaan Andersen met zijn sprookje *Het meisje met de zwavelstokjes*. Het zwavelstokje was de voorloper van de lucifer. Ik herinner me dat mijn grootvader in de veertiger jaren nog wel eens sprak van een **zweevelke**, waarmee hij in zijn Brabantse dialect het zwavelstokje bedoelde. Ook werd in die dagen voor de grap wel **luizeveren** voor lucifers gezegd. Kinderen hadden met 'luizeveren' gespeeld als er onverhoeds weer eens een stromijt, hooiberg of boerderij in onze omgeving afbrandde.

De Duitsers hebben natuurlijk hun eigen woorden: zij gebruiken **Streichholz** en **Zündholz**. Het Duitse *Herkunftswörterbuch* vermeldt daarbij dat **Streichholz** uit de negentiende eeuw en **Zündholz** uit de achttiende eeuw stamt.

Lucifer, in de christelijke traditie, gevallen engel en 'vorst der duisternis en der duivelen' gaat terug op Jes. 14:12 en Luk. 10:18. In een stuk van Shakespeare is Lucifer de opvolger van Prometheus, de halfgod (titanenzoon) die volgens de Griekse mythe

ondanks Zeus' verbod vuur stal van de Olympus en het volk leerde het te gebruiken. Het Engelse etymologische woordenboek meldt dat tussen 1830 en 1860 in Engeland het woord **Promethean** gebruikt wordt voor een soort van **lucifer match**. Moderne Spaanse en Portugese woordenboeken geven **fósforo** voor onze lucifer.

In onze jeugd, toen roken nog niet in een kwade reuk stond, zeiden we na een rondje sigaret wel eens met een lach: "Vuur of ik sla het uit je ogen."

In de tweede helft van de twintigste eeuw werd het luciferdoosje geleidelijk verdrongen door de aansteker. Voor een sigaar of pijp wilden echte kenners echter enkel vuur van lucifers; de benzine-aanstekers van die dagen zouden de geur en smaak te zeer beïnvloeden. Toch hebben de aanstekers nu algemeen ingang gevonden, vooral bij sigarettenrokers. Het is een algemeen gebruiks- en wegwerpartikel en net als de vroegere luciferdoosjes een verzamelartikel geworden.

De aansteker heet in het Engels **lighter** en die stond natuurlijk model voor de **laiter** uit het Papiaments.

Tot slot doen wij het vuur uit van een Duits **Feuerzeug**, een Franse **briquet** of **allumeur**, een Spaanse **encendedor** of **mechero** en een Portugese **isqueiro**.

MET EEN FIETS IS HET ALTIJD IETS...

De fiets hoort tot de meest typisch Nederlandse begrippen. Toch is het vervoermiddel niet in Nederland uitgevonden. Het woord zelf is van obscure oorsprong, maar dat mag ons niet beletten te proberen tot bij de wortel te geraken.

De eerste houten loopfietsen raakten in Frankrijk in zwang rond 1800 onder de naam **vélocifère**. Al snel werd de naam **vélocipède**, waarin het Latijnse **velox** 'snel' en **pedis** 'voet' verborgen gaan. Tegen het einde van de negentiende eeuw waren er in West-Europa vooral ijzeren **vélocipèdes** in gebruik. De taalkundige De Vries stelde in 1869 vergeefs voor het Franse woord te vervangen door **wieler**. **Rijwiel** daarentegen, naar analogie van rijtuig, had rond 1870 wel respons gekregen. Pas een eeuw later werd rijwiel in de wet vervangen door het woord **fiets**! Franck's etymologisch woordenboek zegt over fiets: Nieuwnederlands woord, in 1870 ontstaan (hoe?) te Apeldoorn.

Kort na 1870 duikt het woord **viets** op. Door sommigen werd verwantschap met **vitesse** en **vielesepee** verondersteld, anderen zagen er eerder een snelheid- en klanknabootsend woord in. De 'uitvinder' en eerste naamgever van de **fiets** zou uit Apeldoorn komen. Maar de vinding van de fiets is ook toegedicht aan een Engelse fabrikant **Fitz**. Beide moeilijk te staven gissingen.

In verscheidene Limburgse en Brabantse dialecten worden de werkwoorden **vietse** en **fietse** gebruikt in de betekenis 'hard lopen'. De Brabantse dialectoloog De Bont (afkomstig uit Oerle bij Eindhoven) noemt **fietse** een 'bewegingschilderend werkwoord'. Hij schreef: "Veel Oerlers hadden bijnamen. Zo ook

Marie Renders (1854-1932), die in haar jeugd **Mie Fiets** werd genoemd. Nu moet men niet menen dat die jonge boerin de bijnaam **Fiets** heeft gekregen omdat ergens op de Veluwe tussen de jaren 1879-1880 het woord **fiets** voor rijwiel begon gezegd te worden. In Oerle verscheen de eerste fiets in 1900 - schrijver dezes, in 1889 geboren, kan het zich nog goed herinneren..."

In Oerle en omstreken betekende **fietse** 'met een lichte en vlotte beweging zich verplaatsen'.

Op De Bonts woorden voortbordurend kan men stellen: '*Ga toch gauw fietsen*' hoeft dus niet te betekenen dat men zich **met een rijwiel** uit de voeten moet maken. Het werd waarschijnlijk al gezegd voordat hier de eerste fietsen liepen. En nu we toch bij dialectologen zijn aanbeland: Cor Hoppenbrouwers, taalkundige en hoofddocent Nederlands aan de Rijksuniversiteit van Groningen, geboren te Valkenswaard (bij Eindhoven), schrijft in zijn boek *De taal van Kempenland* onder het trefwoord **fiets**: "Het populaire woord **fiets** is een jong woord, nog jonger dan 'rijwiel', dat pas uit de tweede helft van de vorige eeuw stamt." Dan laat hij drie gissingen volgen in de trant van het hierboven geschrevene en sluit af met: "Voor een vierde en naar mijn oordeel beste verklaring verwijs ik naar het volgende: 'Met snelle bewegingen lopen' heet **fietse** in de taal van Kempenland."

Wij kunnen eraan toevoegen dat dit ook zo is in andere gebieden van de provincie Noord-Brabant, zoals de Noord-Meierij, waar de bijnaam **de Fiets** nog voorkomt. In Berlicum bijvoorbeeld komt sinds jaar en dag die bijnaam **de Fiets** voor. Toen wij de tachtigjarige Piet Gloudemans, alias **Piet de Fiets**, in 1995 vroegen hoe hij aan die bijnaam kwam, was zijn antwoord: "Onze vader kon net zo hard lopen als een ander fietsen." Ook in de Meierij was het werkwoord **fietse** zeker bekend voor de fiets was uitgevonden.

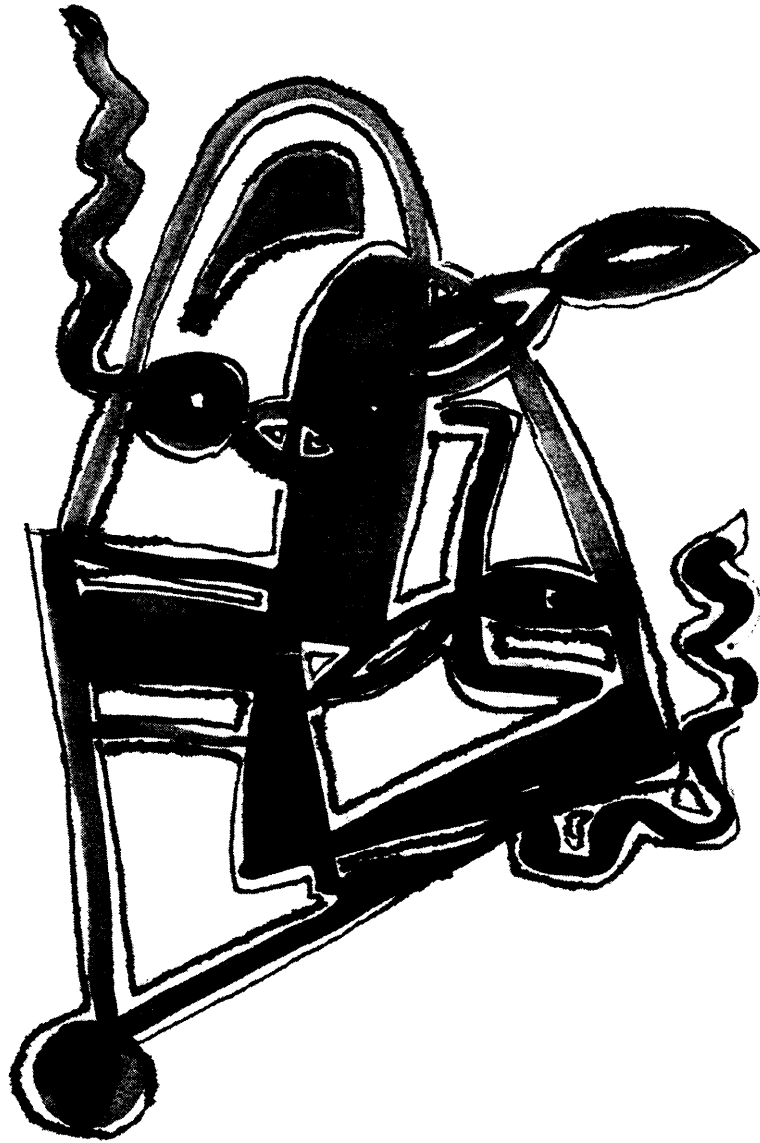
Het Franse **bicyclette** (afgeleid van **bicycle**, 1869) stamt uit 1880. Het Engelse **bicycle** komt van het 19e eeuwse Franse **bicycle** en gaat in oorsprong terug op Grieks **kúklos**, 'cirkel, wiel'. (De Engelse **bike** is van latere datum (Onions zegt dat het woord in Washington in 1890 gebruikt zou zijn). Maar het is bij ons als mountain-bike wel volledig in gebruik. Het Duits heeft zoals bijna altijd een eigen woord **Fahrrad**. Duden's *Herkunftswörterbuch* voegt het jaartal 1889 en het woord **Veloziped** toe.

Papiaments **baiskel** moet een vervorming zijn van de Engelse tweewieler **bicycle** en **bisikleta** gaat zeker terug op het Spaanse en Portugese **bicicleta**.

Uit de vergelijking met de omliggende talen blijkt dat het Nederlands een zeer eigen woord voor de 'oer-Hollandse bezigheid' 'fietsen' in zijn woordenschat heeft.

Geen wonder dat er ook alom bekende volksspreuken bestaan met de fiets in Neerlands zuiden. De bekendste zijn: *Op een oude fiets moet je het leren, Wat heb ik nou aan m'n fiets hangen?* en *Aan een vrouw en een fiets mankeert altijd iets!*

* Ondertussen verscheen in 1996 een alleraardigst boekje van de taalvorser Ewoud Sanders, getiteld *Fiets! De geschiedenis van een vulgair jongenswoord*. (Sdu)

VAN VASTENAVOND NAAR CARNAVAL

Vastenavond is volgens de geleerden waarschijnlijk ontstaan als lentefeest bij de Romeinen en Germanen. Zij hielden tijdens het nieuwe voorjaar al grote feesten met verkleedpartijen waaraan een magisch religieus karakter moet worden toegeschreven; de boze geesten werden verdreven door deze bijzondere, afschrikwekkende outfit.

De term vastenavond is duidelijk: het feest gaat vooraf aan de vasten. De veertigdaagse vasten begint voor de katholieken sinds het Concilie van Benevento (1091) op Aswoensdag, de dag dat er herdacht wordt dat de mens uit stof is en tot stof zal wederkeren. Een stevige braspartij voor zo'n lange verstervingsperiode was uiteraard zeer welkom. In het katholieke zuiden (want daar alleen werd vanouds in Nederland vastenavond gevierd) bestond het feest vooral uit een uitbundige traktatie van spekpannenkoeken, oliebollen, wafels, vergezeld van menige vloeibare versnapering, vooral borrels en bier.

Vastenavond was vooral een kinderfeest: de kinderen gingen vastenavond zingen. Ze trokken verkleed van deur tot deur. Vroeger trokken ze vooral kleren van hun ouders aan, zetten een mombakkes op of kleurden hun gezichten en trokken met een rommelpot rond, steeds zingend: *"Jan (of in sommige streken 'Vrouwke') 'tis vastenavond, kom nie thuis voor t'avond, t'avond in de maneschijn, als vader en moeder naar bed toe zijn, dan dansen wij op ons klompen, zimpe, zampe, zompe... Ik heb gezongen en niks gehad, snij 'n stuk van 't verken z'n gat, Snij maar diep, snij maar diep, snij*

maar in m'ne vinger niet, Koekenbakkerij, koekenbakkerij, geef me 'n cent, dan ga'k voorbij!"

Meestal kregen de kinderen een of meer centen, een oliebol, een appel of snoepgoed. Helaas is deze gewoonte in onze streken op zijn retour.

Het hele vastenavondgebeuren wordt vervangen door het carnavalsfeest, een gegeven dat hoofdzakelijk bestaat uit drinken, hossen en nageaapte poespas, die vooral via Limburg overgewaaid lijkt vanuit het Duitse Rijnland. Men doet aan 'Büttrednen', soms vertaald in **tonpraten**, er zijn een prins, een raad van elf, een **hofkapel** en **dansmariekes**, die hun best doen op meerdere **pronkzittingen**. In de carnavalskrant put de plaatselijke commercie zich uit in quasi-geestige advertenties. Het hoogtepunt moet de optocht op carnavalszondag zijn...

Waar komen de woorden **vasten** en **carnaval** vandaan?

Het Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal zegt daarover o.m. dat het woord **vasten** al in het Middelnederlands bestaat, dat het in het Oudnederfrankisch **fastinga** was, in het Oudhoogduits **fasten** en in het Angelsaksisch **faestan**. Ook vermeldt dit woordenboek dat de oorsprong zoals in het Gotisch 'vasthouden, in acht nemen' moet zijn (vgl. latijn **observare**).

Bij **vastenavond** wordt de oudere vorm **vastelavond** vermeld en het Duitse **Fastnacht**. Voor de betekenis vinden we: 'dag, resp. dagen vóór de groote vasten'. **Carnaval** heeft een bescheiden, onzekere uitleg gekregen in het supplement. Daar staat dat het woord uit het Italiaans **carnevale** afkomstig zou zijn; 'tijd dat het vlees eten ophoudt'. Er staat ook nog wel een vraagteken achter. Daarom kijken we ook maar even in *The Oxford Dictionary of English Etymology*: **carnival: season of revelry immediately preceding Lent. (carnoval, later carnaval, carnival) - Italian carne-, carnovale (whence French carnaval) with dialectical variations carnelevare, etc., caro = flesh + levare = lighten, raise; literally:**

cessation of flesh-eating. Het is een ondertussen nogal betwijfelde uitleg, maar daarover later meer.

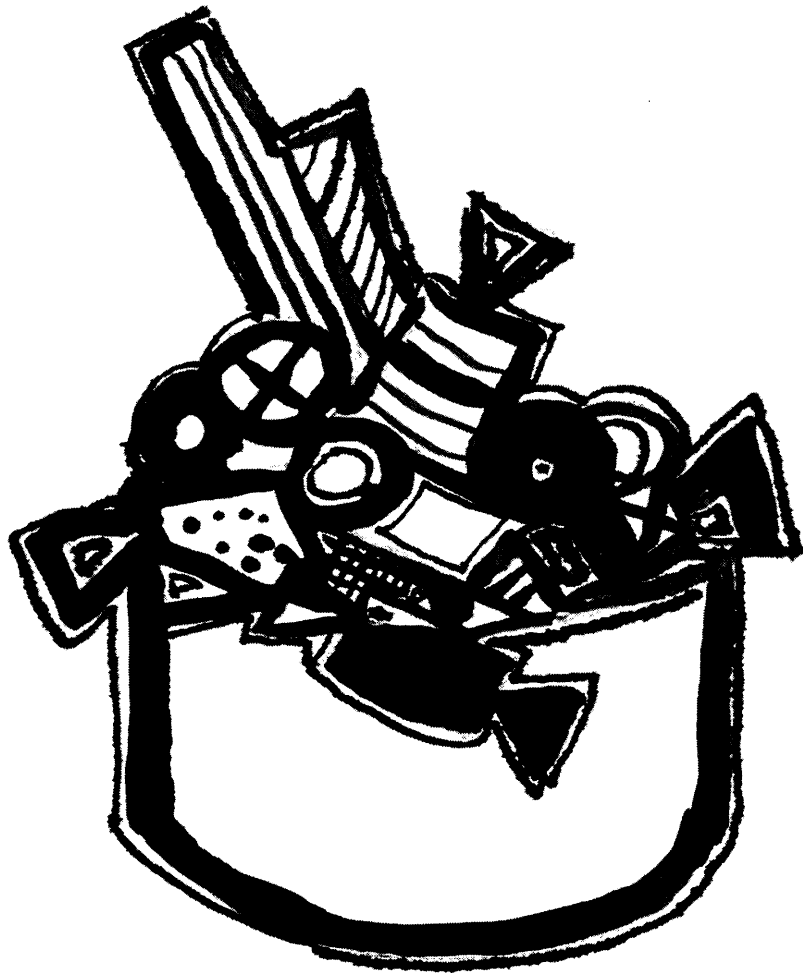
Nu ook het Frans even op de proppen komt: carnaval wordt al in de 16e eeuw vermeld in Luik, maar dan gespeld als **quarnivalle**. Ook hier vindt men Italiaans **carnevale** naast '**mardi gras**': "**période réservée aux divertissements, du jour des Rois (Épiphanie) au carême (mercredi des Cendres).**"

Carême is interessant voor het Papiaments. Het gaat terug op het Latijnse **quadragesima**; dat is de periode van 46 dagen van vasten en onthouding tussen '**Mardi gras**' (vette dinsdag = vastenavond) en Pasen, met uitzondering van de zondagen.

In Dijkhoff's *Dikshonario* vinden we **karnaval** en **parada di karnaval** en voor de vasten **tempu di Kuaresma**. In het Spaans is vasten **cuaresma**, in het Portugees spelt men **Quaresma**. Als men weet dat het populaire Latijn sprak van **quaresima**, scheelt dat slechts één lettertje.

Fast als zelfstandig naamwoord is '**abstain from food**' Onions voegt eraan toe: "**The general sense was 'hold fast', hence 'keep, observe' (as in Gothic) of which 'observe abstinence' was a specific application.**" Weinigen realiseren zich dat hetzelfde woord is terug te vinden in het Engels voor ontbijt: **breakfast**. Onions hierover: "**formed on the phrase 'break one's fast', so the first meal of the day.**"

Zo duidelijk de oorsprong van het woord vasten te vinden is, zo onzeker is de betekenis van carnaval. Franck voorziet zijn uitleg niet voor niets van een vraagteken. Er zijn geleerden die niet geloven in het **caro-levare**, het 'vaarwel-vlees'-gegeven. Zij achten het waarschijnlijker dat de term afgeleid moet worden van **Carrus Navalis**, het narrenschip dat vroeger bij het begin van de lente door Duitsland, Limburg en België trok.

VASTEN, VASTEN, DRIE BOTERHAMMEN EN NAAR DE VIERDE TASTEN

Bovenstaande spreuk was nog vrij gangbaar in het katholieke Nederland van onze jeugd, maar tegenwoordig horen we ze niet veel meer. De vasten is afgeschaft, heet het. Het is een hele tijd geleden dat ieder gezond mens geacht werd zich te versterven in de veertigdaagse periode voor Pasen. Er waren dispensatie- en ontheffingsregels voor noeste werkers zoals "kruiers van natte turf en remmers in vasten dienst op trein en tram."

Wanneer de gelovigen hun askruisje gehaald hadden en verwittigd waren van het feit dat zij "van stof waren en tot stof zouden wederkeren", brak er een zeer schrale periode aan. Het viel niet mee de overgang te maken van de bruisende vastenavond met zijn overvloed naar deze karige tijd.

Ook kinderen werden geacht na Aswoensdag hun bijdrage te leveren.

Wij hadden daarvoor het onvergetelijke snoeptrommeltje dat op de schouw stond en alle zoetigheden gedurende die schrale tijd moest bewaren. Die schouw is achteraf bezien geen gunstige plaats geweest. Ik herinner me hoe de inhoud van pepermint, drop, zuurtjes, tum-tum en toffee als een totaal versmolten massa voor de dag kwam op Paaszaterdag. Natuurlijk was de plaats wel strategisch juist gekozen; zo kon je er als kind niet gemakkelijk meer bij en dat hielp ons de versterving vol te houden.

Er waren in die vroeger dagen ook mensen die niet alleen minder aten maar ook minder of niet meer rookten. Andere geneugten werden eveneens danig beknot. Vrijers mochten bijvoorbeeld hun lief de hele vastentijd niet ontmoeten. (Later werd er op Halfvasten een uitzondering als adempauze ingelast.) Bij vasten hoorde onthouden, zei men wel. Men bedoelde dan dat gebruik van vlees verboden was. Elke vrijdag en elke vastendag was onthoudingsdag.

"Je moest het onthouden niet vergeten, want dan kreeg je een duivelsstaart" zo luidde een volkswijsheid, waarin wij als kind evenzeer geloofden als in de mededeling dat degene die het askruisje tot Pasen op zijn voorhoofd kon bewaren, beloond zou worden met een nieuwe fiets van de pastoor.

Bij Dijkhoff vinden we zoals eerder gezegd **tempu di Kuaresma** voor vastentijd en **yuna** voor vasten (vgl. Spaans **ayunar** en Portugees **jejuar**).

Persoonlijk hebben wij geen slechte herinneringen aan de oude vastentijd. Ik geloof dat onze ouders niet zo orthodox en streng waren als de kerk wel wenste. Honger hoefden wij nooit te lijden en het snoeptrommeltje was eerder een wedstrijd in verzamelen dan een versterving. Maar er waren wel mensen die de katholieke variant van de **ramadan** zeer serieus namen en aan hen is waarschijnlijk het Paaszaterdagse volksrijmpje te danken: *het alleluja is gezongen, de vasten is gesprongen!* Ook zei men dat met Pasen de klokken terugkwamen uit Rome. (Onder het gloria op Paaszaterdag werden de kerkklokken extra lang geluid.)

EEN EI IS GEEN EI, DRIE EI IS EEN PAASEI

In de maand van mei leggen alle vogeltjes een ei...

Het is niet verwonderlijk dat het ei vanouds beschouwd wordt als het symbool van de vruchtbaarheid en van de herleving van het voorjaar. Ook het eten van eieren met Pasen schijnt hiermee in verband te staan.

In onze jeugd leerden we raadseltjes waarbij het ei de oplossing leverde: "ik kwam aan een klooster, ik klopte aan de deur, er stond een gele pater veur! ra, ra, wat is dat?"; "ik gooi het wit op het dak en het komt er geel af..."

De plaagvraag "waarom leggen kippen eieren?" is dan een stuk duidelijker; "als ze die gooien, vallen ze kapot!"

Een algemeen bekend versje uit vroeger dagen is: "één ei is geen ei, twee ei is een half ei, drie ei is een paasei". Het zal ongetwijfeld naar de gebruikelijke overvloed van eieren rond Pasen verwijzen, maar "een ei is geen ei" blijft een opvallende opening. Het heeft ons later doen denken aan het Engelse *love* als nul-score in het tennisspel. Dit woord zou via het Franse *l'oeuf* in het Angelsaksische zijn beland: het ei op het scorebord was dus nul; een ei is dus niks! Bij de volgende rijmregeltjes valt op dat ei geen meervoudsvorm krijgt terwijl er toch twee en drie voor staat. Meestal is het in het Nederlands zo dat ei juist de dubbele meervoudsvorm -eren krijgt. In zuidelijk dialect is dat (net als in het Duits) niet het geval; men spreekt van **eier**.

Harrebomée die in zijn *Spreekwoordenboek der Nederlandsche Taal* bijna vier volle pagina's gewijd heeft aan het ei, geeft daarbij ook het volksrijm één ei is geen ei, alleen is zijn slotregeltje: **drie-ei is**

't **regte paaschei**. Hij verwijst in dat verband naar Tuinman. Van Eyck vertelt dat "dit een Noord-Brabandsch spreekwoord is, ontleend aan de roekeloosheid, waarmede men op Paschen met de eijeren omgaat". Halbertsma zag het ei in dit versje als zinnebeeld der opstanding en het rijmpje zou verwijzen naar de drie goddelijke personen.

Volgens Dr. Jos Schrijnen (*Nederlandsche Volkskunde*) komen de 'ei-regels' echter uit een langer palmpaaschrijmpje dat onder de uit **Kyrie eleison** verbasterde titel **Eikoerei** bekend is. Het rijmpje luidt volledig: "*Palm, palmpaschen! Hei, koerei! Over eenen zondag, dan krijgen wij een ei. Eén ei is geen ei...*"

Het ei komt al voor in het spreekwoordenschilderij van Pieter Brueghel en wel als verbeelding van: hij zoekt het hennenei en laat het ganzenei liggen (hij neemt het kleine voordeel en laat het grotere lopen). De '**hennenvrucht**' is goed bebroed in Van Dale. In het Bargoens betekent '*met een ei werken*' de toekomst voorspellen of steeds raadselachtig financieel geluk hebben, aldus Drs E. Endt (*Bargoens Woordenboek*, 1974).

Van de Nederlandse spreekwoorden zijn er natuurlijk een aantal algemeen. Bijvoorbeeld: *hij loopt op eieren* (heel voorzichtig), *je moet om één ei de struif niet bederven* (niet krenterig zijn voor een goede zaak) en *hij kan zijn ei niet kwijt*.

Beter een half ei dan een lege dop wordt in het Papiamentu: **mihó algu ku nada!** (letterlijk: beter iets dan niets) en dan vinden we niets terug van het ei dat op de Antillen doorgaans **webu** heet. (Vergelijk Spaans **huevo**) **Kabes di webu** is de eikel, maar dat zal niet het scheldwoord zijn dat wij in Nederland ook als oen zeggen. Die andere eikel heet immers **kabes di patin...**

OVER DE OORSPRONG VAN DE PAASEIEREN

Een oude zegswijze in verband met Pasen is: *"het nieuwe pak uit de kast en Pasen houden"*. Het nieuwe pak is het paasbeste kostuum en 'Pasen houden' betekent te biechten en te communie gaan en het werd beschouwd als onomstotelijk bewijs van katholiek zijn. Als men zijn Pasen niet hield, mocht men zich eigenlijk ook geen rooms katholiek meer noemen.

De gebruiken rond Pasen hebben we al eens onder de loep genomen; daar kwamen en komen nog heel wat eieren aan te pas. Maar wat is nu eigenlijk de herkomst van de woorden?

Pasen staat in het *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal* nog onder **Paasch** en is afkomstig van het Middelnederlandse **páschen** en **paesschen** dat via Middelhoogduits **pásche** teruggaat op Gotisch **paska**. Dit komt weer uit het Grieks en Latijnse **pascha**, dat op zijn beurt oorspronkelijk Hebreeuws is. Voor een Germaanse naam van dit feest moeten we vergelijken met het woord **oost**. Oost is verwant aan Latijns **aurora**, dageraad. (Natuurlijk, onze zon komt op in het oosten.) Van dezelfde basis komt het Oudhoogduitse **óstarún** dat Nieuwhoogduits **Ostern** werd en verwant is aan het Angelsaksische **éastron** dat in het Engels terug te vinden is als **easter**.

Oorspronkelijk schijnt **Paschen** de naam van een naar een lentegodin genoemd Germaans feest te zijn. **Easter** wordt in *The Oxford Dictionary of English Etymology* omschreven als '**festival of the Christian Church commemorating the resurrection of Jesus Christ from the dead.**' Onions vermeldt verder het Oudengelse **éastre** naast **éastron** en **éastro** en zegt daarvan: "**derived by Bede**

from the name of a goddess whose feast was celebrated at the vernal equinox"; ook daar staat de lente dus aan de basis. (The Venerable Bede is Beda, een Benedictijn die leefde van 673 tot 735. Hij was een Engelse historicus en theoloog die de *Kerkgeschiedenis van de Engelse Natie* schreef in het Latijn.) Een van de oerbetekeningen in Easter is 'survive'; overleven.

Het is niet waarschijnlijk dat Duden's Wörterbuch hierna nog iets verrassends kan toevoegen, toch verduidelijkt het wel: **"Ostern war vor der Christianisierung des Germanentums der Name eines heidnischen Frühlingsfestes, wohl benannt nach einer heidnischen Frühlingsgöttin. Der Name der Germanischen Frühlingsgöttin ist in altenglischen Texten als Eostrae überliefert und ist z.B. verwandt mit lat. aurora 'Morgenröte' (vgl. Osten). Die germanische Göttin war demnach eine Lichtgöttin, zunächst des Tageslichts, dann des Lichts überhaupt, und das ihr geweihte Fest war ein Fest des zunehmenden Lichts im Frühling. Ausser im Deutsch ist der Name des Festes im germanischen Sprachbereich nur noch im Englisch gebräuchlich, vgl. englisch Easter, während die anderen germanischen Sprachen kirchenlatein pascha entlehnt haben."**

Robert geeft onder Pâque de afleiding: Paschas, volkslatijn pasqua, Grieks paskha, Hebreeuws pesah, 'passage'. Hier wordt verder vermeld dat het Joodse feest gebaseerd is op de uittocht uit Egypte en dat het christelijke feest gevierd wordt op de eerste zondag die volgt op de volle maan in de lente, ter herdenking van de wederopstanding van Christus.

Wanneer we weten dat de Spaanse pasen Pascua de Resurrección en de Portugese variant Páscoa is, kan het niet anders of het Papiamentse Pasku di Resurekshon en Pasku Grandi moeten van Iberische oorsprong zijn.

En nu we het toch over Pasen hebben; hoe zit het met het ei?

Al in het Middelnederlands en het Oudhoogduits komen we het ei tegen in zijn huidige gedaante. Aan het Oudnoorse **egg** is het Engelse woord voor de 'vogelvrucht' ontleend. (De Brabantse taalgeleerde A.P. de Bont geeft voor ei het humoristische synoniem '**gatappel**'.) Het Oudhoogduits, Angelsaksische en het Middelnederlands hebben allemaal een meervoudsvorm met -r, die in het huidige algemeen Nederlands tot de dubbele meervoudsuitgang -eren geleid heeft.

De waarschijnlijke ultieme relatie tot Latijn **ovum** is moeilijk te verklaren, evenals de oerrelatie tot woorden voor vogel zoals in Sanskrit **vís** en Latijn **avis** en de hypothetische etymologische vorm **owís**.

Duden zegt: "**das gemeingermanische Wort Ei geht mit verwandten Wörtern in anderen indogermanischen Sprachen zurück auf indogermanisches o(u)i-om 'Ei'. Dieses Wort ist eine Bildung zu indogermanisch 'auēi' 'Vogel' und bedeutete demnach ursprünglich 'das zum Vogel Gehörige'. Vom Vogelei her ist das Wort früh auf die Eier anderer Tiere (Reptilien, Insekten usw.) und in der Biologie schliesslich auf die weibliche Keimzelle von Mensch, Tier und Pflanze übertragen worden.**"

Het Franse **oeuf** stamt uit de zeventiende eeuw. Wel interessant is Petit Robert met de vermelding: "**Oeuf de Pâques, confiserie en forme d'oeuf, en chocolat ou en sucre, qu'on offre à l'occasion de Pâques**". Ook '**Oeufs à la liqueur, petits bonbons en sucre remplis de liqueur**' blijken in Frankrijk al lang gewild. We hebben altijd al vermoed dat die zoete banketbakkerswaren in de vorm van reuzeneieren van zuidelijke oorsprong waren.

Webu, het Papiamentse ei, lijkt ons wel door kippen met Spaanse voorouders gelegd; het Spaanse **huevo** klinkt nu eenmaal veel meer verwant dan het Portugese **ovo**.

Bon Pasku Grandi!

VARKENS VAN KINDEREN

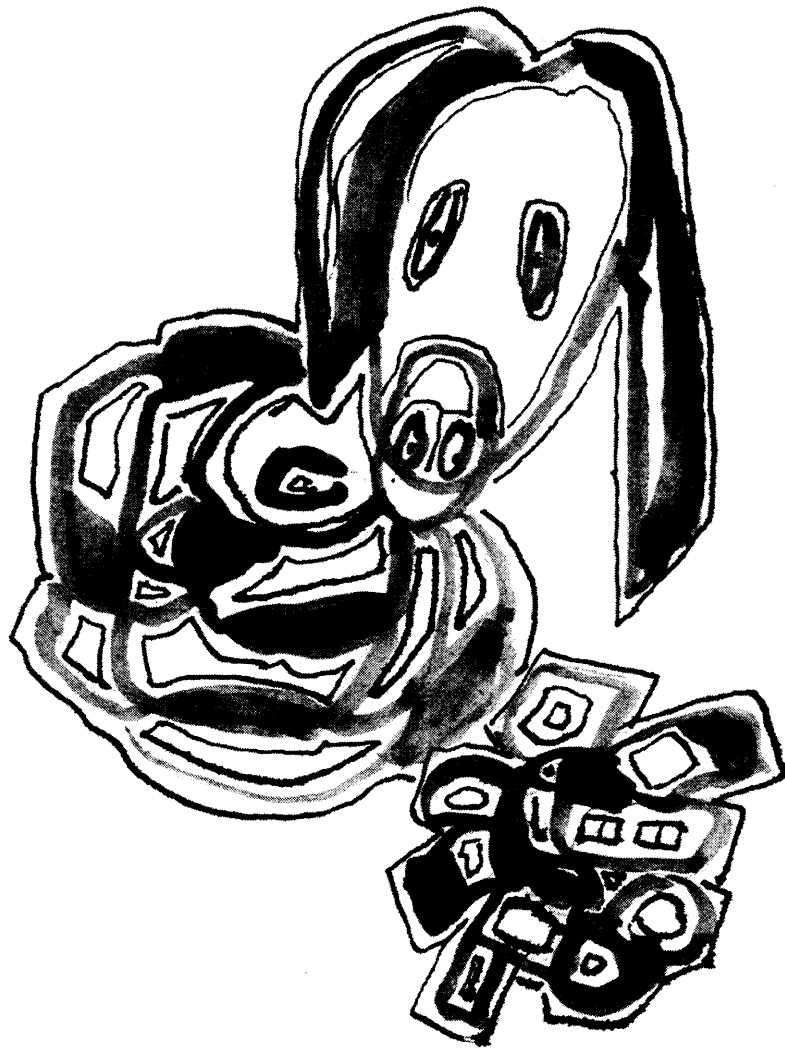
Vastenavond doet ons steevast denken aan het varken al was het alleen maar om de varkensblaas die vanouds op onze rommelpot hoorde. De krulstaart was natuurlijk ook de leverancier van een van de belangrijkste grondstoffen voor de spekstruif; het werd er nog eens goed van genomen voor de vasten begon.

Vandaag de dag zou er soms ook verband gevonden kunnen worden in het feit dat sommigen zich met carnaval als varkens menen te moeten gedragen...

Wanneer men het over *alles van het varken* heeft, bedoelt men meestal alle vleesgerechten die van deze viervoeter afkomstig zijn, zoals karbonades, ham, spek, worst en zware winterkost zoals zult, kaantjes en balkenbrij. *Het is alles goed wat van het varken komt, zei het wijffe en ze likte het touwtje af.* Daarbij moet men zich het hiel-touwtje voor de geest halen waarmee het varken op de leer hing.

Wanneer het zwijn geslacht werd, kreeg de dapperste der kinderen (hij moest zijn neus in het gat van het dode varken durven steken) de varkensblaas, die gerookt werd in de schouw en later als een elastieken trommelvel gespannen werd op de rommelpot. Het varkensvlees, gerookt, gepekeld of geweckt, moest de mens vanouds door de winter helpen.

In het katholieke zuiden bestond vroeger het gebruik dat het beste van het varken (de karbonade) naar de pastoor gebracht werd. Deed men dit niet dan kon het gebeuren dat de parochieherder kwam vragen of de varkens niet meer katholiek waren.

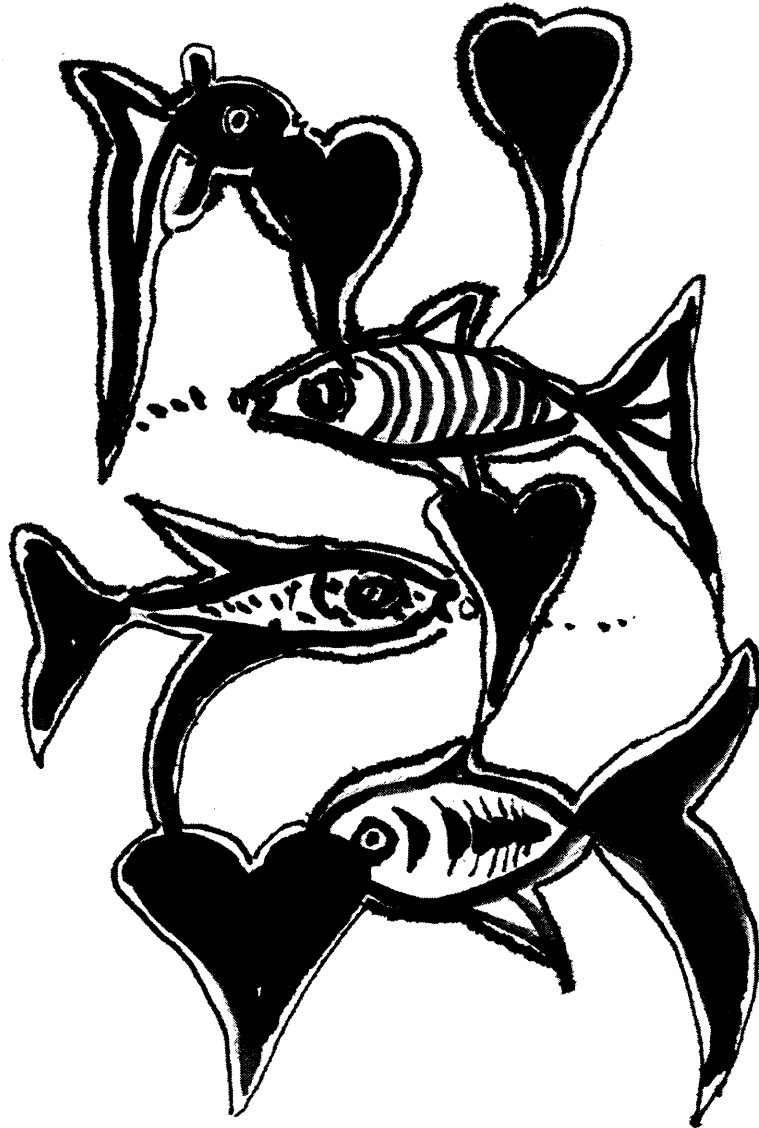

Er zijn in het Nederlands een aantal spreekwoordelijke vergelijkingen met **sus scrofa** zoals: *zo vet als een varken, zo vuil als een varken, zo lui als een varken.*

Het varken wordt in de beeldspraak nogal eens gebruikt voor **homo sapiens** zoals in volgende zuidelijke spreuk: *als je een boer en een varken van een berg afrolt, dan ligt er altijd een varken boven. Ge kunt hem uit duizend varkens kennen* betekent dat hij erg lelijk is. Uit onze naaste omgeving kennen wij: *hij is iets meer dan een rechte varkensstaart* (hij behoort tot de betere stand) soms met de toevoeging *hij heeft het een krul verder gebracht. Dom volk en varkens laten zich moeilijk drijven* is duidelijk genoeg op zichzelf, dunkt ons en hetzelfde geldt voor *hij is net als de varkens, hij doet pas goed als hij dood is.*

In onze kindertijd werden we nog wel eens aangemoedigd alles te eten wat de pot schafte met *vieze varkens worden niet vet* (alsof we graag vet werden!). Zeer bekend en van toepassing in de zuidelijke kinderrijke gezinnen is natuurlijk *vele varkens maken de spoeling dun*. Vroegen wij als kinderen met het woordje 'hé?' om herhaling van het zojuist gezegde, dan kwam er steevast het antwoord: *"hé, dat is een varkensvloek, die moet je bij de beer gaan biechten."* Vergelijkbaar is de andere plaagzin: *"Wat?...Dat zegt een boer tegen zijn varken!"* Het varken vinden we ook in de weinig vleierende bewoordingen: *Als die kop op een varken stond, zou ik zeggen dat het beest ziek was. Zei men dat het varken met de kop naar het dorp stond, dan bedoelde men dat het geslachte varken van armoede verkocht moest worden. Dat de boer zeer begaan was met het wel en wee van zijn mestdier spreekt voor zichzelf, maar het wordt wel overduidelijk verwoord in de zeispreuk: *Ik wil eens weten of de familie al slaapt, zei de boer en hij keek in de varkenskooi.* Het zwijn en dan met name de zeug blijft wel het meest gesjochten dier; want zij heeft een beer van een vent en varkens van kinderen.*

Na de overvloed van vastenavond was het weer vanouds zoals het spreekwoord zei *zuurkool met vis als het spek op is...*

OP DE EERSTE APRIL STUURT MEN DE DWA- ZEN WAAR MEN WIL...

Aprilgrappen schijnen op hun retour te zijn. Geen wonder; wie wil er nu graag voor de gek gehouden worden.

Waarop is de aloude 1 aprilgrap eigenlijk gebaseerd?

Het gebruik om iemand het bos in te sturen met een of andere dwaze boodschap is in West-Europa vrij universeel. De Engelsen kennen hun **April-fools**, de Duitsers hun **Aprilnarr** of **Aprilbock**, de Fransen hun **maquereau** en de Bretons hun **coq avril**. De aprilgrap heet in het Frans **poisson d'avril** en in het Italiaans spreekt men van **pesce d'aprile**, terwijl Vlaanderen 1 april **verzenderkesdag** noemt. Je hoort 'verzonden' te worden om iets dat niet echt bestaat, maar niet onwaarschijnlijk klinkt.

Aprilscherms komt ook in Duitsland al in het begin van de zeventiende eeuw voor, maar de oorsprong ervan is niet duidelijk.

Opvallend is het dat de **aprilvis** (in Vlaanderen de benaming voor the practical joke) vooral bij de Romaanse talen in gebruik is. De aprilgrappen schijnen te dateren uit de vijftiende eeuw en het gebruik is waarschijnlijk van Franse oorsprong. De jongste bediende werd destijds bij onze verre zuiderburen soms met **aprilvis** aangeduid. Hij moest de liefdesbrieven van zijn meester naar de geliefde(n) brengen. Deze 'liefdesheraut' had vooral in het begin van de lente, bij uitstek de periode voor verboden liefdes, zijn handen vol. Het Franse woord voor de **aprilvis** is

'maquereau' en heeft verschillende betekenissen; behalve een makreel kan het ook een bordeelhouder zijn.

In 1564 besloot de Franse koning Karel IX het jaar niet langer op 25 maart maar op 1 januari te laten aanvangen. Het gebruik van de nieuwjaarsgeschenken werd uiteraard ook verschoven naar het nieuwe jaarbegin, maar toch bleef de oude datum van 25 maart in trek, maar dan vooral in de vorm van grappen en fopperijsen. Een van de populairste vormen was iemand ergens heen sturen onder het valse voorwendsel dat het visverbod tijdens de paartijd was opgeheven. Dat verbod gaat vanouds in op 20 maart, het begin van de lente en het einde van de periode in de dierenriem van het teken der... vissen!

Wie aldus aangespoord naar de viswinkel stapte in de hoop er de verboden vis te kunnen kopen, werd vierkant uitgelachen en kreeg soms onverhoeds een papieren vis op de rug geplakt.

Het Franse spreekwoord *visboer worden de dag na Pasen* betekent zoiets als 'met de mosterd na de maaltijd komen'; met Pasen is de vastentijd, waarin veel vis gegeten werd, voorbij.

Aanvankelijk had in de Romaanse landen bijna elke grap die op 1 april uitgehaald werd iets met 'vis' van doen. Er werd door de slachtoffers veel achter het net gevist. Een tijd lang was het mode prentbriefkaarten te verzenden waarop meisjes een vis droegen of waarop vergulde vissen te zien waren. Nadien is het 'visgebruik' geleidelijk aan in verval geraakt en vervangen door algemene voor de gek houderij.

Er zijn heel wat media die jaarlijks een aprilgrap bedenken. Het is natuurlijk niet eenvoudig origineel te blijven.

Leraren en leerlingen moeten op deze dag wel bedacht zijn op elkaars spitsvondigheid. **Naamvallenrekjes, vierkante cirkels, ronde vierkanten, glazen strijkijzers, plintenladders, vernufneuzen, zolderscharen, huppelzaad, bougievonkjes, race-ventieltjes, startlijnen, spijkerzeven,** enz. zijn op de eerste april in

de aanbieding voor loze boodschappen. Uitnodigingen voor niet bestaande feesten behoren vanouds tot de poetsen die op deze dag gebakken worden.

Tijdschriften trachten hun abonnees tot telefoontjes te verleiden met bedrieglijke aanbiedingen. Soms waren radio en tv betrokken in grootschalige aprilgrappen zoals bij de reusachtige beelden van Paaseiland die op het Nederlandse strand 'aangespoeld' waren. Eind vorige eeuw werd in Antwerpen de opvoering van de heilige **Naaktus** en veertig jaar later werd er de vertoning van het Vlaamse volksstuk **Isadrolda** aangekondigd. Guido Gezelle schreef in zijn *Duikalmanak*: "'t Gebruik van te verzenden is ouder dan het kerstendom en door heel de Duitse en Grieks-Romeinse wereld bekend." Waar hij dit gevonden heeft, kunnen we niet achterhalen, maar de Vlaamse dichter zal ongetwijfeld gelijk hebben.

Talrijke verklaringen van de aprilvis zijn in omloop. De nieuwjaarsverschuiving van 1 april naar 1 januari en het omschakelen van **passion d'avril** naar **poisson d'avril** lijken daarvan de meest plausibele. De aprilvisvangst en het zodiakale sterrenbeeld van de Vissen dat vóór 1 april aan de hemel uitsterft en de lente aankondigt volgen daarbij op de voet. Verband met carnaval en vasten mag ook niet uitgesloten worden en in West-Nederland vooral herinnert men zich als aanleiding voor aprilgrappen graag het historische feit dat de Spanjaard Alva op 1 april (1572) zijn bril (=Den Briel) aan de Geuzen verloor.

PLANTEN EN BLOEMEN EN BOMEN

De Nederlandse lente is een goede aanleiding voor een stukje tuintaal uit onze taaltuin.

Het woord **tuin** is overigens verwant aan het Duitse **Zaun** dat schutting betekent en in oude Nederlandse dialecten nog in die oorspronkelijke betekenis gebruikelijk is. Zelfs het *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal* maakt melding van het feit dat tuin in Zuid-Nederlandse dialecten nog altijd 'heg, omheining' beduidt. Daar is **hof** de gangbare benaming voor de Nederlandse tuin. De omschrijving 'omheinde ruimte' komt ook voor en dat groundbegrip leeft nog voort in het Engelse **town**. Het kan verkeren, om met Bredero te spreken...

Equivalenten van Duits **Garten**, Engels **garden** en Frans **jardin** vinden we terug in de oudere Nederlandse woorden boomgaard en wijngaard. Het grondwoord **gaard** is in het eerder genoemde woordenboek nog terug te vinden. Hierin zijn twee woorden samengevallen: **gaerde** (tuin), verwant aan het Oudhoogduitse **garto** en **gaert** wat van latere datum is en waarschijnlijk onder Duitse invloed is ontstaan en wat omheinde ruimte, hof, hofstede of omheining kan betekenen. Het verwante Gotische **garda** werd overigens gebruikt voor 'huis'.

Blijkens de formulering in Duden's *Herkunftswörterbuch* is er al lang onduidelijkheid in de exacte betekenis van **Garten**: "Mittelhochdeutsch garto, Gotisch garda 'Viehhürde', daneben gards 'Hof, Haus, Familie', Englisch yard 'Hof' beruhen entweder

auf Indogermanisch ghorto-s oder auf Indogermanisch ghordho-s 'Flechtwerk, Zaun, Hürde, Umzäunung, Eingehegtes'... Onions (*The Oxford Dictionary of English Etymology*) is resoluut: "**garden: enclosed cultivated ground**". Hij vergelijkt Old Northern French **gardin** en zegt dat dit een variant is van het Franse **jardin** dat ook aan de wieg gestaan heeft van de Spaanse en Italiaanse tuinen die nu nog **jardin** en **giardino** heten. Het taalkundig debuut van de **jardin** vond overigens al plaats in de twaalfde eeuw. Het Papiaments **kurá** lijkt veel op het Franse **cour** en **hofi** is bijna het Nederlandse **hofje**, waarbij de bijbetekenis 'boomgaard' wel frappant is.

Het oude woord **gaard** meegerekend en **tuin** buiten beschouwing latend, zou men kunnen concluderen dat de naamgeving in West-Europa zeer uniform is.

Geldt dat ook voor de belangrijkste tuininventaris?

Wanneer je de plant als voorbeeld neemt, zou het antwoord bevestigend moeten zijn. Het Latijnse **planta** heeft aan de basis gestaan van de Franse **plante**, de Spaanse **planta**, de Engelse **plant**, de Duitse **Pflanze** en ook de Nederlandse **plant**. Franck - Van Wijk's woordenboek geeft daarbij de verbindingen via o.a. Middelnederlands **plante** naar het eerder genoemde Latijn.

Papiaments **planchi** komt ons voor als een vervorming van het Nederlandse plantje.

Zo simpel ligt het niet bij de **bloem** die net als de Duitse **Blume** teruggaat op Oudhoogduits **bluoma** dat op zijn beurt verwant moet zijn aan Gotisch **bloma**. (Het etymologisch woordenboek vermeldt ten overvloede het Middelnederlandse **bloeme** en het Nieuwnederlandse **blomme** en verwijst ook naar de verwante woorden **bloeien** en **bloesem**.)

In het Engels heeft het woord **bloom** dezelfde basis; het betekent bloesem of bloem en de verlengde vorm **blooming** wordt naast

flourishing gebruikt. Maar hoe komen de Engelsen aan hun **flowers**?

Onions geeft het antwoord in een simpele stamboom: **Middle English flur, flour, Old French flour, flor, Italian flore, Latin florum, nom. flos.**

De *Dictionnaire de la langue française* geeft bij **fleur** de veertiende eeuw op als begin van die spelling; **flor, flour** zijn al bekend vanaf 1080. Hier wordt verwezen naar Latijn **flos, floriss**. Papiaments **flor** past natuurlijk prachtig in ons rijtje.

Nu we over tuinwoorden 'bomen', kunnen we kwalijk de indrukwekkendste vegetatie van onze tuin buiten beschouwing laten. Op naar de bomen. In het Middelnederlands werd de **boom** al geplant, verwant aan het Oudhoogduits **baum** en verder weg aan het hypothetisch Indogermaanse **bhowemo**.

Duden's **Baum** wordt in verband gebracht met Nederlands **boom**, maar ook met Engels **beam**, dat oorspronkelijk zowel de groeivorm als de gekapte boomstam (balk) aanduidde. "**Die weitere Herkunft des Wortes ist ungeklärt. Die Indogermanische Bezeichnung für Baum ist unter Teer behandelt.**" Dat opent natuurlijk meteen het venster op Engels **tree**. Eerst toch maar even onder dat Duitse **Teer** kijken.

"**Das im 16. Jahrhundert aus dem Niederländischen ins Hochdeutsche übernommene Wort geht zurück auf Mittelniederländisches ter(e), dem im Germanischen Sprachbereich gleichbedeutenden Niederländisch teer, Englisch tar (...)** Das den Bewohnern der Küsten von Nord- und Ostsee, für die der Teer ein unentbehrliches Hilfsmittel beim Schiffbau war, **gemeinsame Wort bedeutet eigentlich: 'der zum Baum Gehörige', und gehört zu Indogermanisch deru- 'Eiche, Baum'.**"

Onions' pedigree: Old English **tréo(w)** = Old Frisian **tré**, Old Saxon **trio, treo**, (Middle Dutch **-tere**), Old Norse **tré**, Gothic

triu. Er volgt dan nog een terechte toevoeging tussen haakjes dat het woord **-tere** in het Nederlands verouderd is. In de Nederlandse etymologie luidt het: **teer**, in dialect ook **tar**, 'teer, hars'; van hypothetisch Indogermaans **-derewe** 'boom, hout'. De Brabantse volksbenaming voor haagbeuk '*herenteen*' moet zeker ook in verband gebracht worden met *herenteer*.

Het Franse **arbre**, dat zo al in 1080 geschreven wordt en teruggaat op Latijn **arbor, arboris**, valt hier natuurlijk helemaal buiten de boot.

Wat te zeggen van Papiaments **palu**? Kijk, met boomstam, **tronkon**, kun je verwijzen naar het Engels voor stam: **trunk**, maar palu! Heeft het gewoon met Nederlands **paal** te maken?

Het lijkt ons goed hier het tuinhek te sluiten voor we door de bomen het bos niet meer zien.

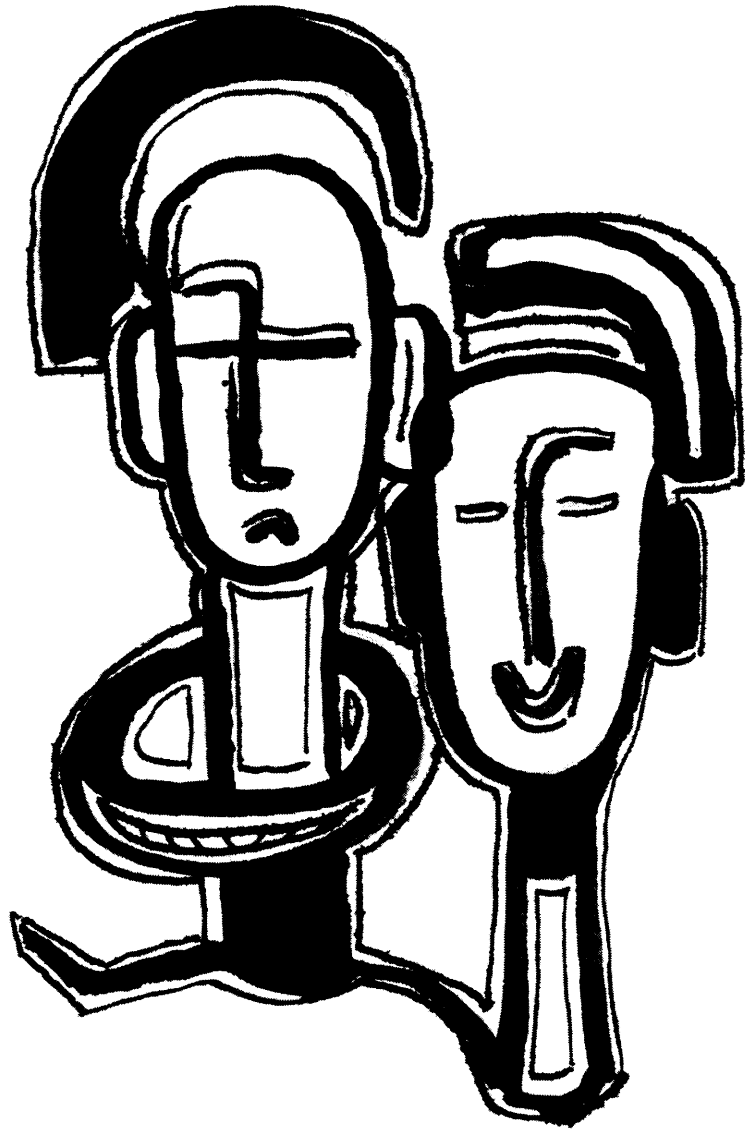

VRIJHEID EN SLAVERNIJ

Nu de bevrijdingsherdenkingen in mei in ons land overal aan de orde zijn, heb ik naar de herkomst van de woorden **vrij** en **vrijheid** gespeurd. De etymologische woordenboeken, de dictionaires van de woordafleiding, hebben voor mij verrassende bevindingen opgeleverd.

Vrij bestond in het Middelnederlands als **vrí** en betekende toen 'vrij, edel, heerlijk of blij'. Oergermaans is echter de samenstelling met **hals**; in het Gotisch, en het Oudhoogduits bestonden de begrippen vrij en vrijheid als **freihals** en **fríhals** en dat betekent oorspronkelijk 'vrije hals' of 'een vrije hals hebbend'. Nu moet men weten dat een ring om de hals bij de oude Germanen een teken van slavernij was! Ook in *The Oxford Dictionary of English Etymology* lezen we bij **free**: Old Norse **frir** (in compounds **friáls**: **frihals** 'free-necked'); confer Old High German, **frihals free man**. (Denk in dit verband ook aan onze eigen historische termen als 'vrijgeborenen, lijfeigenen en horigen'.) Op het gevaar af dat het wat ingewikkeld wordt, willen we toch nog even vermelden dat het Germaanse **frija** verwant is aan het Indogermaanse **prijo** en het Oudindische **priyá** dat 'lief, dierbaar' betekent. Die laatste betekenis is de oudste en daaruit ontstonden ook woorden als 'vriend, verwant' en later 'volksgenoot, vrij man'. Betekenisverschuiving is niets bijzonders in etymologisch verband, maar we werden wel getroffen door de onverwachte link met het woord **Ariër!**

De Nazi's beschouwden zich als **Übermensen**; ze noemden zich graag het **Herrenvolk** en dat hield in dat zij **Arisch** waren.

Zij misbruikten dat begrip; **Ariër** betekent eigenlijk Indogermaanse Indiër. Maar is het nu niet frappant en haast luguber dat het Oudindische woord **árya**, dat aan de basis staat van **Ariër**, verwant is aan het eerder genoemde **priyá** en in oorsprong ook 'vriendelijk, dierbaar en trouw' betekent? De joden en zigeuners zullen die omschrijving nooit in hun '**Arische**' kwelgeesten vermoed hebben.

Navrant in dit verband is ook dat een aantal concentratiekampen waarin de zogenaamde '**Endlösung**' werd nagestreefd, een macabere boog had aan de ingang met de woorden: "**Arbeit macht frei**".

Na deze grillige spelingen van het lot willen we nog constateren dat Papiaments **liber** natuurlijk naar de Romaanse talen gaat, vergelijk Spaans **libre**, Portugees **livre**, Italiaans **libero**. Naast het Nederlandse **bevrijding** staat het Engelse **liberation**, Papiaments **liberashon** en het Spaanse **liberación**.

Het tegenovergestelde van vrijheid brengt ons bij termen als 'slaaf' en 'knechtschap'. Hieraan ligt het Middelnederlandse **slave** ten grondslag dat verwant is aan het Middelhoogduitse **slave** en **sklave** en vergelijkbaar is met het Engelse **slave**. Dit algemeen West-Europese woord zou teruggaan op het Middellatijnse **sclavus** dat vroeger 'als lijfeigene verkochte Slaviër' betekende en dus oorspronkelijk een volksnaam was. In de Engelse etymologie heet het dan: "**sclavus, identical with the ethnic name Sclavus, slav, the Slavonic races having been reduced to a servile state by conquest.**"

In het *Etymologische Woordenboek der Nederlandsche Taal* lezen we: "Voor de betekenis vergelijk Angelsaksisch **wealh** dat 'Kelt, slaaf' betekent, Oudindisch **dásá-** 'niet-Ariër, knecht'."

Tot slot wordt er opgemerkt dat het woord **slavernij** al sedert de zestiende eeuw bestaat. Nederland heeft natuurlijk een bedenkelijk verleden als we de slavenhandel bezien. Deze kwalijke reputatie heeft ook zijn 'links' met Curaçao, dat in oude

encyclopedieën zelfs 'stapelplaats voor negerslaven' genoemd wordt. Duden zegt bij **Sklave**: "**leibeigener, unfreier, entrechteter Mensch.**" Daaraan wordt echter toegevoegd dat het woord verwijst naar het Griekse **sklábos** en dat het pas daarna identiek met de volksnaam der **Slawen** is geworden. "**Sklave geht auf den Sklavenhandel im mittelalterlichen Orient zurück, dessen Opfer vorwiegend Slawen waren.**"

Papiamento **katibu** voor slaaf lijkt niet op Portugees **escravo** of Spaans **esclavo**, maar **sklabitut** (voor slavernij) is natuurlijk wel verwant met het Spaanse **esclavitud**. Een ander woord voor slavernij is **knechtschap**. Dat laatste woord gaat terug op Middelnederlands **cnecht** dat jonge man, dienaar, handwerksgezel en schildknaap kon betekenen. Hetzelfde geldt voor Oudhoogduits **chnëcht**, Oudfries **kniùcht** en het Angelsaksische **cni(c)ht**.

Knechten als werkwoord betekent onderdrukken, tot slaaf maken en is pas sinds de negentiende eeuw in gebruik. Merkwaardig is het dan dat het woord **knechtschap** al in de zestiende eeuw bekend is. Papiaments **kriá** (bediende, dienstmeisje, knecht) is familie van het Spaanse en Portugese **criado**.

De Engelsen gebruiken naast **slavery** ook **bondage**. Volgens Onions zijn die woorden in de betekenis **servitude** al in gebruik sinds de veertiende eeuw.

Herdenken betekent in het Middelnederlands 'zich te binnen brengen'. De stam **denken** correspondeert met Oudnederfrankisch **thencon**, Oudhoogduits **denken**, Oudsaksisch **thenkian**, Oudfries **thanka**, Angelsaksisch **thencan** en **thyncan**.

Commemoration is het Engelse woord voor herdenking. Het gaat terug op Latijn **commemorare**, waarbij het voorvoegsel **com-** intensiteit aangeeft en **memorare** 'in verband brengen met' betekent. Mooi dat Papiaments **konmemorá** en **konmemorashon** kent. Het ligt bijna net zo dicht bij het Engels als bij het Spaanse **conmemoración**.

SCHRIJFTUIG

Laten we vooropstellen dat we met ons titelwoord niet de persmuskieten van **the gutterpress** bedoelen, maar 'tuig' hier als het oude woord voor gereedschap willen gebruiken.

Veel mensen schrijven aan een **bureau**. Dit is zoals algemeen bekend een leenwoord uit het Frans. Het Oudfranse woord **burel** werd al vroeger ontleend en komt als **bureel** al sinds de 16e eeuw voor. Nu brengt dit woord ons ogenblikkelijk naar onze zuiderburen. Ja, in België is het gebruik van dat woord heel gewoon. Bij ons komt het buiten de uitdrukking '**ten burele**' nauwelijks voor. Van Dale merkt dan ook terecht op dat **bureel** in Nederland voornamelijk in ambtelijke stijl gebezigd wordt.

Ook in het Duits deed het Franse woord zijn intrede en wel met de schrijfwijze **Büro**. De betekenis is daar, net als in het Nederlands, schrijftafel en later ook schrijfkamer (**Schreibstube**). Aan de basis van alles staat het eerdergenoemde Oudfranse **burel** dat oorspronkelijk een grove wollen stof was waarmee schrijftafels overtrokken werden.

Het Engelse **desk** gaat waarschijnlijk terug op het Provençaalse **desca** of het Italiaanse **desco**, dat tafel betekent. Het woord **office** wordt in verband gebracht met Frans **office**, Spaans **oficio** en Italiaans **uffizio** die allemaal teruggaan op het Latijnse **officium** en daarmee is dus ook Papiaments **ofisina** verwant. **Lèsenar** is duidelijk op de Nederlandse **lessenaar** geënt.

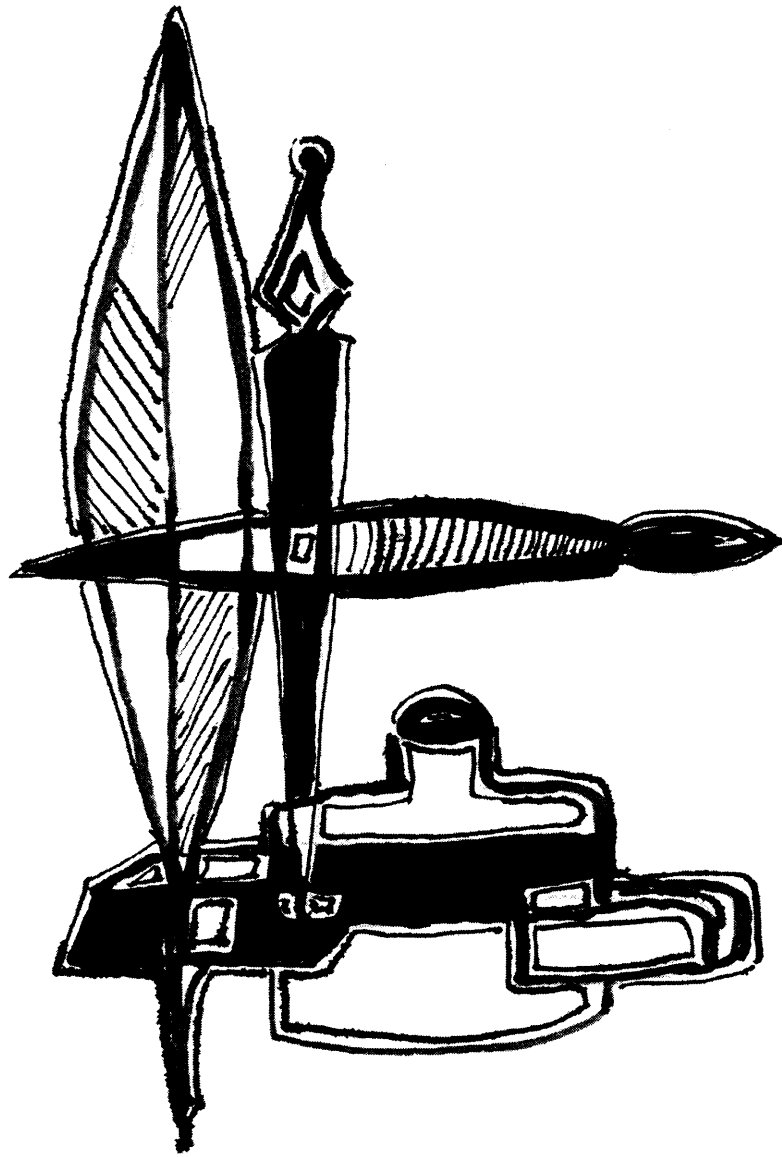
Laten we de **pen** ter hand nemen. Pen betekent in oorsprong vogelveder en wel speciaal de vleugelveer of slagpen. Duiven-

melkers controleren hun wedstrijdvogels nog altijd op het aantal pennen voordat die ingekorfd worden voor de vluchten.

In het Middelnederlands wordt **penne** ook al als schrijfpen gebruikt. Waarschijnlijk stamt dit woord uit Latijn **penna**. Onions zegt dat pen als **feather** én als **quill**, 'instrument for writing', al in de veertiende eeuw gebruikelijk was. De Duitsers hebben het woord **Feder** dat teruggaat op het Oudgermaanse veder en fedara en zo heeft Frans **la plume** voor vogelveer en pen. In het Spaans komen we **pluma** tegen. Papiaments **pluma**, **fer** en **pèn** zijn dus allemaal vrij makkelijk te traceren.

Dat ligt net zo met **enk** dat op het Nederlandse **inkt** maar nog meer op het Engelse **ink** lijkt. **Ink** gaat terug op het Middelen-gels **enke** en het Oudfranse **enque**. Het Middelnederlands heeft de vormen **inket**, **enket** en **inc** die verkort zijn uit het Latijnse **encaustum**. Anders ligt het met Duits dat **Tinte** gebruikt als schrijfvloeistof. Dit woord is verwant aan het Latijnse **tinctum** waaruit ook het Nederlandse en Engelse **tint** voortkomen. In het Frans werd het **teint**. Het hedendaagse Franse **encre** wordt overigens ook in verband gebracht met het Latijnse **encau(s)tum** en het Griekse **egkauston**.

Papiaments **pòtlot** is natuurlijk het Nederlandse **potlood**, dat nog niet zo oud is. Oorspronkelijk is potlood grafiet, de gekristalliseerde vorm van koolstof van een zwartglanzige kleur die vet-tig aanvoelt. Deze stof werd als poeder gebruikt voor het poetsen van (pot-)kachels. Het woord pot zou in oorsprong 'groot rond voorwerp' betekenen en de samenstelling met de stofnaam is pas later als voorwerpsnaam gaan fungeren. Iets dergelijks zien we bij het Duitse **Bleistift** en het Engelse (lead-) **pencil**, dat omschreven wordt als 'writing implement of black lead' én als 'artist's paint brush'. **Pencil** was in het Middelen-gels **pensel** en dat lijkt al erg op ons **penseel** dat dan ook dezelfde afleiding heeft, nl. van Latijn **penicillum**.

Der Grosze Duden meldt dat **Bleistift** voor het eerst voorkomt in de zeventiende eeuw in Neurenberg met de schrijfwijze **Bleysteft**. Het is dan de vorm die tussen haakjes vermeld wordt achter **Bleyweiszsteft**. De naam bleef gehandhaafd toen men in de achttiende eeuw tot gebruik van grafiet overging. Overigens was de loodgriffel al in de Middeleeuwen bekend. Van dat vrijwel verdwenen voorwerp zegt het Nederlands etymologisch woordenboek: “griffel, greffel, ‘schrijfstift’. Met Germaanse uitgang, maar afkomstig van Latijns **graphium**”.

Het Franse **crayon** komt in de spelling **croion** al in 1309 voor. Dan betekent het nog ‘loodaarde’. Pas twee eeuwen later krijgt het woord ook de functie van schrijfstift.

Potloodfouten gummen we uit. **Gum** en **gummi** moeten we zoeken onder **gom** dat al in het Middelnederlands voorkomt als **gomme**. Waarschijnlijk ontleend aan volkslatijn **gumma**. De internationale vorm **gummi** komt direct uit het Latijn. Het Franse **gomme** (à effacer) voor onze (vlak-)gom ligt voor de variatie dicht bij het Nederlands.

Maar nu spreekt men in grote delen van Nederland ook van **stuf** en **stuffen** wanneer men gom en gummen bedoelt en daarmee is het Papiaments **stuf** meteen verklaard. Van Dale's *Groot woordenboek der Nederlandsche Taal* geeft bij **stuf** de omschrijvingen **vlakgom** en **gomelastiek**. (Het is wel zaak het woord niet met dubbele f te schrijven.) Het Engelse **rubber** dat de verkorting is van **Indian rubber** is pas sinds de achttiende eeuw in gebruik en de oorsprong is niet duidelijk. Wel heeft het met het werkwoord **to rub** = wrijven te maken. Het Duits kent **Radiergummi**. **Radiere** is verwant aan het Latijn **radere** en heeft met ‘kerven, uitkrabben, afschaven, reinigen’ te maken.

Tot slot trekken we met de **liniaal** een eindstreep. Die vinden we in het Papiaments terug als **liñal** en **linial**. Volgens Franck wordt dit woord wel uit dialectisch Frans **lignal** afgeleid. Er is zeker

verwantschap met het Noordhoogduitse **lineal** dat op zijn beurt afgeleid is van het Middellatijn **línea**. Dit alles geldt ook voor de Duitse **Lineal**. Het Engelse **ruler** is van een geheel andere orde dat afgeleid is van het werkwoord **rule** dat 'govern' en 'mark with lines' betekent en in verband gebracht wordt met Latijn **régulāre**. Het Franse **règle** komt van Latijns **regula**. Met dit 'langwerpige plankje om de pen of het potlood te gidsen' zetten we nu een dikke streep onder het geheel.

JEZUS MERANTE!

Jezus merante is een Zuid-Nederlandse uitroep die ons al jaren biologeert.

Het is een veelgebruikte uitroep in Zuid-Nederland. Zoals we al eerder gezien hebben, komt de naam van de 'gezegende' veelvuldig voor in de taal van een samenleving waarin de kerk zo'n machtige vinger in de pap had. De naam van de Heiland werd net als het woord God in basterdvloeken nogal eens vervormd.

Er werd wel **jekeres** gespeld als tussenwerpsel in verbindingen als **O jekeres!** met de betekenis **O jee!** Natuurlijk is dat Nederlandse jee niets anders dan een basterdvloek die uit Jezus voortkwam.

Jemie en **jeminee** zijn verbasteringen van Jezus Maria. (Sommi-gen vermoeden dat **jeminee** van **Jezus domine** (Heer Jezus) komt.) Zelfs **ajakkes** en **jakkes** resulteerden uit Ah Jezus! zo zeggen deze autoriteiten.

Cornelis Verhoeven maakt in *Herinneringen aan mijn Moedertaal* gewag van **oijkkeres** als uitroep van spijt. Soortgelijke verbasteringen zien we in het Engels: **jabers**, **jebbers**, **jeepers** en **jee-whizz** voor Jesus. (Onions noemt het 'euphemistic deformations of Jesus'). In het Duits is het verschijnsel eveneens bekend: **oje**, **jemine** en **herrje!** Bij Stefan Zweig lezen we: "eines Tages - Jessas, Marand Joseph, ich glaub, ich traue meine Augen nicht - da schiebt sich die Tür auf, Sie wissen ja, in der gewissen schiefen Art, nur grad einen Spalt weit, wie er immer hereinkommen ist, und schon stolpert er ins Café, der arme Herr Mendel." (*Buchmendel, Kaleidoskop*, 118). We mogen dus constateren dat er een Duitse variant van **Jezus merante** in Oostenrijk bestaat of

bestond, ook al is **Marand** noch **Jessas**, **Marand Joseph** te vinden in *Duden's Herkunftswörterbuch*.

Cornelis Verhoeven vertelde ons dat het laatste stuk van **jezus merante** naar zijn gevoel een verbastering moest zijn van 'Maria-nog-aan-toe'.

Bij Felix Timmermans vonden we **Heere van Maderanten** (*Boerenpsalm*) ter illustratie van het feit dat het gegeven ook bij onze zuiderburen bekend is. Dat het hier om dezelfde verbastering gaat, lijdt nauwelijks twijfel. Ernest Claes schrijft: "**Seezesmarantegoeds!** wat heeft de Witte dikwijls gegriezeld!". In Limburg (Venlo) leerden wij dat de gangbare kreet daar **Jusses Merante** is. Vanuit Etten Leur kwam **Hereke van Merante** tot ons. Vrijwel zeker is de vorm **jirremerante** daarop terug te voeren. Dr. Hans Heestermans (in *Witte nog? (Over Bergse en West-Brabantse woorden en uitdrukkingen)*) heeft getracht **Jezus (van) Merante** te verklaren. "Niet-Bergenaren vragen wel eens aan een Bergenaar of hij weet hoe Jezus van zijn achternaam heet. Nou, toevallig weten we dat. Wat ik niet weet is hoe we aan die toevoeging '**Merante**' komen."

Bij een poging tot een verklaring van de uitroep te komen meldt Heestermans: "Eenvoud is het kenmerk van het ware. Er is een eenvoudige oplossing, die daarom dus ook waar is. De moeder van Jezus is Maria, en de moeder van Maria is Anna. Dat wordt dus Jezus van Maria van Anna. Op zijn Brabants ook wel Aant of Ant en dan zitten we heel dicht bij **Merante**."

Deze verklaring lijkt ons wat kort door de bocht en niet erg plausibel, omdat het moeilijk valt te geloven dat de naam van een heilige Anna tot Ant verbasterd zou zijn. Zo gingen wij toch niet om met onze heiligen. Toen wij in september 1990 ons jongste boek **Jikkies merante!** (= **Jezus merante** in het Oost-Brabants; **jizzeske** werd omgezet tot **jikkies**) publiceerden, kregen wij een reactie waarvoor wij altijd nog zeer erkentelijk zijn. Mevrouw Van Gorp uit Tilburg

liet ons weten dat zij een ansichtkaart ontvangen had van vrienden uit Noord-Spanje.. Op die kaart uit het Portugese Miranda de Douro stond een merkwaardig volksbeeld uit de plaatselijke kerk van een kleine Jezus met hoge hoed die daar vereerd wordt; **Jesus de Miranda!** Opeens werd ons duidelijk dat de veel voorkomende variant **Jezus van Merante** waarschijnlijk dichter bij de oorsprong van die uitroep ligt. Wij hebben nooit een betere en logischere verklaring gevonden. We wilden meer weten over Jesus de Miranda. Marion Kaplan maakt gewag van dit beeld in haar *'Handboek Portugal'* (1994): "De stad (Miranda) heeft tal van schatten in de **mirandês**-cultuur die fraai tentoongesteld wordt in het museum, in de rustige straten en kerken van het stadje, en in de kathedraal zelf. Het gedenkwaardigst is een heel klein kindje Jezus. Ter herinnering aan een overwinning van de Mirandezzen op Spaanse strijdkrachten is het voorzien van een fraaie garderobe, zij het ook op miniatuurschaal – ik telde alleen al zeven geborduurde hemdje. Deze *Menino Jesus da Cartolinha* komt maar één keer per jaar naar buiten, in augustus, op de feestdag van de beschermheilige van Miranda. Dat is een hele belevenis. 'Jesu' sai' fluistert de menigte, 'Hij komt naar buiten'. En op een brede plank, gedragen door vier kinderen, verschijnt dan een poppetje in hoofse kledij, met vlinderdasje en hoge hoed." J. Rentes de Carvalho schrijft hierover in zijn boek *'Portugal'* (1999): "De koster fungeert als gids (in de zestiende eeuwse kathedraal) en laat u de hele kerk in alle rust zien, waarbij hij het meest pittoreske tot het laatst bewaart: het beeldje **O Menino Jesus da Cartolinha**. Tijdens een beleg door de Spanjaarden, halverwege de zeventiende eeuw, begon de uitgeputte en uitgehongerde bevolking de moed al te verliezen toen er op het plein een jongetje met een zwaard in de hand verscheen dat de bewoners begon aan te zetten tegen de vijand. De Spanjaarden vluchtten en toen het volk het jongetje wilde huldigen was het verdwenen. Niemand twijfelde eraan dat het Kindje Jezus naar Miranda was geko-

men om de stad te redden en er werd een beeld gemaakt (gekleed volgens de mode van de zeventiende eeuw, met een bizar hoedje) en een altaar aan hem gewijd. Dan laat de koster een kast met glazen deuren zien waarin de gevarieerde garderobe van het beeld hangt, die voor 's winters ook de traditionele 'erecape' van Miranda omvat." Ook de **Portugal, Capitoool Reisgids** geeft informatie over dit onderwerp: "De mooie **Sé** met de dubbele torens stamt uit de zestiende eeuw. Het opmerkelijkste stuk van de kathedraal is het houten kindje Jezus in de zuidbeuk. De **Menino Jesus da Cartolinha** stelt een jongetje voor dat volgens de legende tijdens een Spaans beleg in 1711 verscheen om de gedemoraliseerde Portugezen de overwinning te brengen. De gelovigen staken het beeld in zeventiende-eeuwse kleren en gaven het een hoed (**cartolinha**)." Op internet is het beeld te bewonderen op de site: http://www.360portugal.com/Distritos.QTVR/Braganca.VR/vilas.cidades/Miranda_Do.

Uitdrukkingen en spreekwoorden met Jezus zijn er verder weinig. Bij Van Dale lezen we **allejezus!** (vloek op overeenkomstige wijze gebruikt als God en vaak afwijkend gespeld (**jezes, jesis**), ook met toevoegsels: *wel allejezus! Jezus-Maria-Jozef! Jezus Mina! Het is 'n hele herejee* betekent dat het een heel karwei is.

In Dijkhoff's *Dikshonario Papiamentu - Ulandes* vinden we Jezus als **Hesus** en **Hesukristu** gespeld. In hoeverre dit woord ook als tussenwerpsel gebruikt wordt, valt daaruit niet af te leiden. In het boekje *Jerba**, *kruiden van Curaçao en hun gebruik* van Paul Brenneker O.P. (1961) ontmoeten we **Curazón di Hesús**, een giftige sierplant. Dat doet ons denken aan onze stekelige Christusdoorn die bij aanraking best een pijnlijke uitroep als '**Jezus merante!**' kan veroorzaken.

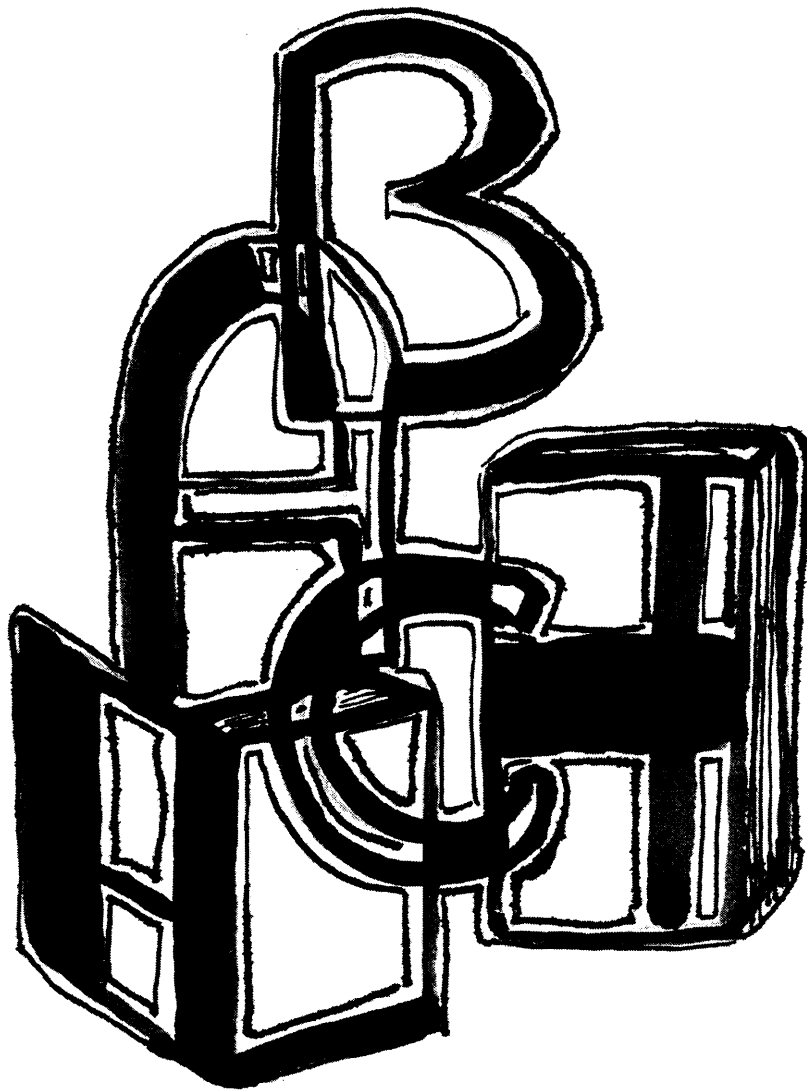
* Voor *Jerba* zie pag 129.

LETTERS LEZEN TOT BOEKEN

Het Engelse woord **book** komt in het Oudengels voor als **bóc** dat het meervoud **béc** kende. Deze vormen corresponderen met Oudfries en Oudsaksisch **bók**. De stam van deze woorden is al vertegenwoordigd in het Gotische **bóka** dat letter betekende en meestal beschouwd wordt als een afgeleide vorm van **bóká** dat beukenboom betekende. De reden van deze gedachtegang is dat de beuk de tabletten geleverd zou hebben, waarop het runenschrift gegrift stond.

Natuurlijk gelden dezelfde verwantschappen en denkbeelden daaromtrent ook voor het Nederlandse **boek** en het Duitse **Buch**. Gotisch **boka** betekent 'letter', het meervoud **bokoe** 'geschreven stuk, document, brief, boek'. Franck zegt: "De oorspronkelijke betekenis 'schrijf-tafeltje van beukenhout' gaat terug op die van 'beuk'... Voor 'letter' wordt Middelnederlands **boecstaf**, Oudhoogduits **buoh-stap**, Oudsaksich **bókstaf**, Angelsaksisch **bócstaef**, Oudnoors **bókstafr** gebruikt, eigenlijk 'stokje uit beukenhout om runen in te snijden... Vergelijk nog Tacitus Germania 10, waar verteld wordt, dat de oude Germanen hun runen in takjes van een '**frugifera arbor**' sneden."

In het supplement dat verzorgd werd door Van Haeringen lezen we: "Het enkelvoud betekende oorspronkelijk 'schrijftafeltje van beukenhout'. Vandaar dat in de betekenis '**boek**', d.w.z. 'verzameling van zulke tafeltjes' het woord in het oudere Oudhoogduits en Angelsaksisch meervoudig gebruikt wordt." Hier wordt duidelijk dat men bij tafel niet aan het meubelstuk maar aan 'stenen tafelen', tabletten moet denken.

In het Duits zijn de vormen voor de boom **Buche** en het boek **Buch** het kortst bij elkaar gebleven. Interessant is dat het woord **Bücherei** een zeventiende eeuwse leenvertaling is van het Nederlandse **boekerij**, dat de plaats had ingenomen van het oudere **liberey**, afkomstig van Latijn **libraria**.

Papiaments **buki** heeft een onmiskenbaar Germaanse origine. Alle Romaanse talen hebben een woord dat direct verwant is aan het Latijnse **liber**: Portugees (**livro**), Spaans en Italiaans (**libro**) en Frans (**livre**). Wij kennen natuurlijk het **liber amicorum**, het vriendenboek dat de Latijnse benaming voortdraagt en de Engelsen hebben **the library** voor hun **books**.

Boeken moeten gelezen worden. Het woord **lezen** betekent oorspronkelijk 'verzamelen, oprapen'. Het komt als **lésan** voor in het Oudhoogduits, het Oudsaksisch en het Angelsaksisch. In het Gotisch is het **lisan**. De grondbetekenissen kennen we in het Nederlands nog uit 'aren lezen'. Pas later komen de betekenissen 'voorlezen, reciteren, opzeggen, onderwijzen en verhalen' in zwang onder dezelfde aanduiding.

Het Engelse werkwoord **read** heeft een heel andere oorsprong: Oudengels **raedan**, Oudsaksisch **radan**, Oudhoogduits **ratan**, Gotisch **rèdan**. De oorspronkelijke betekenissen van het Germaanse woord 'raad geven, denken, veronderstellen, gissen' zijn in veel Germaanse talen gehandhaafd gebleven, maar de betekenis van het interpreteren van geschreven tekens is alleen aan Oudengels en Oudnoors voorbehouden. Het Engelse **read** is dus eigenlijk het Nederlandse **raden**.

De Fransen kennen hun aan het Latijn **legere** verwante woord **lire** al sinds de elfde eeuw. Zoals te verwachten was, is het Italiaans met **leggere** dicht bij de Latijnse vorm gebleven. De Portugezen gebruiken het woord **ler** en in het Spaans is het **leer**.

Als we nu terugkomen op de **letter**, zien we dat er in verscheidene Europese talen meerdere betekenissen aan gegeven wor-

den. Denk maar aan het Engels (**letter**), het Frans (**lettre**) en Italiaans (**lettera**), waar het naast 'letter' ook 'brief' kan betekenen. We zien er een soortgelijke 'betekenisruimte' als er ooit bestaan moet hebben bij het gebruik van het woord boek. Onze **brief** komt al voor in het Middelnederlands en is verwant aan de Oudhoogduitse vorm **brīaf** en het Oudfriese en Oudsaksische **bréf**. Deze vormen komen van Latijn **brève** en **brèvis**, die 'kort' betekenen.

Letter gaat terug op het Latijnse **littera** en heeft in het Nederlands de betekenissen 'letter, brief, geschrift, wetenschap'. Over het Middelnederlandse **boecstaf** vinden we in het supplement de mededeling dat het woord evenals **boekstaven** niet nader behandeld is. Daarom hebben we hier de hulp ingeroepen van het *Etymologisch woordenboek* van De Vries en De Tollenaere: "boekstaven in de **Teuthonista** (1477) 'spellen', naderhand 'in letters op papier zetten' (1746), afgeleid van Middelnederlands **boecstaf**.... Vroeger verklaard als 'beukenstaafje waarop de runen werden geritst'; later zou de naam van het voorwerp waarop de runen stonden, op het letterteken zelf zijn overgegaan. Maar **staf** zelf betekent reeds het runenteken, dat immers hoofdzakelijk uit een rechte verticale stok bestaat. En aangezien **boek** juist een naam was voor het in het Latijn geschrevene, betekent **boecstaf** oorspronkelijk: 'Latijns letterteken'."

Zoals bekend is men in het Duits wel blijven **buchstabieren**. Daar zijn **Buchstaben** nog 'buchstäblich' aan de orde van de dag en dat zij bij deze geboekstaafd.

Het Papiaments staat met **lesa** en **lèter** dicht bij het Nederlands, maar **karta** moet Iberisch van oorsprong zijn; het is immers van dezelfde orde als het Spaanse en Portugese **carta**.

Hetzelfde geldt voor het Papiaments voor **tijdschrift**: **revista** heeft een identieke spelling in het Spaans en Portugees. Het Italiaans kent **rivista**. Volgens Duden's *Herkunftswörterbuch* stamt

Zeitschrift uit de achttiende eeuw en dat zal dan ook wel voor de Nederlandse equivalent gelden. Het Engelse **magazine** valt bij deze vergelijkingen erg uit de toon, maar wat kan men eigenlijk anders verwachten bij een volk dat gaat raden waar wij lezen.

KLEINE SCHOONHEID, GROTE HEILIGHEID

Dezer dagen kwam in Nederland het **lieveheersbeestje** uitgebreid in het nieuws. Een groot aantal van deze kleine gestippelde kevertjes werd ingevoerd vanuit Californië om hier op de lindebomen de bladluizen op een natuurlijke manier te bestrijden. Eigenlijk waren het dus geen lieveheersbeestjes maar **lady-birds** of liever Amerikaanse **lady-bugs**. De naamgeving van dit diertje is in alle ons omringende talen opvallend te noemen. Het Franse **bête à bon dieu** (goeiegodbeestje) doet niet onder voor het Duitse **Marienkäfer**. En wat te denken van het Russische **bozhya korovka**, dat 'Gods kleine koe' betekent! Ook in Spanje wordt het kevertje soms een koe: **vaca de San Antón**, maar toch is de naam **mariquita** (kleine Maria) gebruikelijker.

Je vraagt je af waarom dat zo is. Daarbij bieden de etymologische woordenboeken nauwelijks houvast; als zij de naam van het beestje al vermelden, geven zij er geen enkele verklaring bij. De enige die een hint geeft is Onions. Hij zegt o.m. dat **lady** ook gebruikelijk was als **servant** en in die functie voorkomt in plantnamen als **lady smock** (pinksterbloem), **lady's slipper** (vrouwenschoentje), **lady's mantle** (vrouwenmantel), **lady's thistle** (Mariadistel). Dit zou ook voor **lady-bird** kunnen gelden, want het diertje bewijst de mens een dienst. Toch denken wij dat lady hier eerder voor **the Virgin Mary** staat en dat komt vooral omdat in het Duits en Nederlands de naam van Maria nogal eens opduikt in de vertalingen van die namen. Daar komt de Lieve Vrouw gewoon in de plaats voor de Lieve Heer.

In het algemeen gezegd wijst de naamgeving op respect ten aanzien van het kevertje, dat niet enkel door de mens maar ook door de dieren met egards wordt behandeld. Daar is natuurlijk ook wel reden toe; het beestje heeft zo'n opvallende kleuren dat het afschrikt. Bovendien kan het bij gevaar een onwelriekende stof, het zogenaamde reflexbloed, afscheiden. Een lieveheersbeestje heeft iets heiligs. Zo'n mooi kevertje maak je niet dood en dan denken we daarbij niet eens aan zijn economische nut als opruimer van schadelijke bladluizen.

In onze jeugd hebben wij ooit een heel nest lieveheersbeestjes gevonden achter een kruisbeeld dat voor de grote voorjaars-schoonmaak (met nieuw behang) van de muur moest. Het was een onverwachte onderstreping van de naam: kevertjes achter zo'n kruislievenheer kunnen geen betere naam krijgen dan lieveheersbeestje! Het was voor ons toen teleurstellend dat de bioloogieleraar geen enkel verband wilde zien tussen het fenomeen en de naamgeving.

Lieveheersbeestje heb ik zelf lange tijd als een erotische benaming ervaren. Dat komt omdat ik de paring van lieveheersbeestjes nogal eens heb gadeslagen. Dat ritueel duurt uren en daarom dacht ik bij de naam lieveheersbeestje aan een soort **Don Juan-beestje**, een **Casanova-kevertje**, om zo te zeggen. Toch schijn ik daarbij niet het juiste verband gelegd te hebben.

Er heerst een wijdverbreid bijgeloof dat het beestje beschermt tegen boze geesten. Als een van onze eerste kinderrijmpjes leerden wij "*Lieveheertje vlieg maar weg, anders komt de duivel..!*" In ons naburige dorp Heeswijk werd ooit als variant op dit kinderversje opgetekend: "*Lieievrouwke speldeknop, vlieg maar naar den hemel op.*"

Nu is het bepaald verwarrend dat er ook kevertjes of haantjes zijn die de volksbenaming **duvelkes** of **duiveltjes** dragen. Het zijn de ongestippelde, rankere kevertjes die schadelijk zijn, zoals het

bladhaantje, het leliehaantje, het populierenhaantje en de aspergekever.

De zaak wordt niet eenvoudiger als Van Dale in zijn *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* onderscheid maakt tussen de twaalfstippige lieveheersbeestjes (*Coccinella duodecimpunctata*) en de zevenstippige, gelige lieveheershaantjes (*Coccinella septempunctata*). Bij mijn weten werd er in onze zuidelijke streken nooit of te nimmer van **lieveheershaantjes** gesproken. Hoeveel stippen er ook in het geding waren en in welke kleur dan ook, het waren allemaal lieveheersbeestjes en er waren nogal wat verschillende: wel zo'n zestig soorten in Nederland! (Over de hele wereld zijn er 4000!)

Andere interessante volksnamen voor het kleurige kevertje zijn o.a. **lieievrouweke**, **pimpampoentje**, **lieveheerslampke**, **herehenneke** en **olianneke**. (Die laatste benaming verwijst natuurlijk naar de olieachtige, gele vloeistof die het lieveheersbeestje afscheidt in benarde situaties.)

Het woord **kever** bestond in het Middelnederlands als **kèver(e)** en was in het Oudhoogduits **chëvaro** en **chëvar** en in het Oudsaksisch **këvera** dat met ablaut tot Angelsaksisch **ceafor** en het Engelse **chafer** werd. (Het Engelse **(cock-)chafer** wordt vooral gebruikt voor de meikever.)

De oorspronkelijk betekenis van kever zal 'vreter' geweest zijn. In de Duitse Duden wordt **Käfer** in verband gebracht met de mondwerktuigen voor knagen en kauwen en wordt verwezen naar het verdwenen Middelhoogduitse werkwoord voor kauwen 'kifern'. In de Engelse etymologie wordt **chafer** in verband gebracht met **chawl** en **jowl** (kaak).

Het meest gebruikelijke woord voor kever in het Engels is **beetle** en in het Amerikaans **bug**. **Beetle** komt van Oudengels **bitula** dat de stam **bit** in zich draagt, die van **bitan** (=bijten) afkomstig moet zijn. Van **bug** zegt men dat de oorsprong onzeker is maar

dat het mogelijk een variant is van **budde**, het oude woord voor mestkever. Hier zou de associatie met **vlieg** in de zin van 'bekende demoon' aan de basis liggen. **Beelzebub**, 'de prins der duivels', geïnterpreteerd als 'lord of the flies'.

Beestje en het eerder genoemde Franse woord **bête** zijn in oorsprong hetzelfde. Het accent circonflex geeft aan dat er vroeger een -s- achter de ê-klank werd gezegd. De vormen zijn afkomstig van het volkslatijn **besta** dat naast het Latijnse **bestia** voor dier voorkwam.

In het Nederlands (en in het Papiaments) kennen we het woord **tor**. Volgens de zestiende eeuwse Antwerpse lexicograaf Kiliaen is het woord van Fries-Hollandse oorsprong. Onzeker is de door Kiliaen gesuggereerde samenhang met de oudere Nederlandse vorm **tortwevel**, Oudengels **tordwifel** en Oudnoors **tördyfill**, dat eigenlijk 'mestdraaier' betekent. In het Middelnederlands komt het voor als **torre** en is wellicht verwant aan Middelnederlands **turren**, een klanknabootsend woord dat geënt moet worden op het snorrend, gonzend vliegen van de '**scarabaeus stercorarius**'.

Scarabee is onze spelling van het Latijnse woord voor mestkever. En dit beestje, ook pillendraaier genoemd, was al een heilig dier bij de oude Egyptenaren. Er zijn tal van voorstellingen uit de Egyptische oudheid bewaard gebleven in amuletten!

Het lieveheersbeestje heeft kennelijk iets van die eeuwige heiligheid van de eenvoudige kevers bewaard! Volgens sommige geleerden heeft het lieveheersbeestje zijn naam vooral te danken aan het heilige getal zeven, maar er zijn zoveel meerstippelige lieveheersbeestjes. Zeker is dat het beestje vrij algemeen als een geluksbrenghertje beschouwd wordt. Het zou volgens oud volksgeloof via zijn vliegrichting zelfs aangeven waar de toekomstige vrijer vandaan komt. Daarover gaat het rijmpje: "*pimpampole, vlieg over hole, vlieg overal, zeg, waar ik trouwen zal.*"

PINKSTEREN EN ZIJN GEBRUIKEN

Aan het feest van Pinksteren, vanouds ook nog **Bloempasen** geheten, zijn tal van gebruiken verbonden geweest. Helaas zijn de meeste uitgestorven. Laat ons eens terugblikken in de feiten van het verleden volksleven. Vroeger werden op de vrijdag voor het hoogfeest van Pinksteren de hoven en velden doorlopen door de kinderen op strooptocht naar bloemen voor een grote krans. (De overdadig voorkomende boterbloem werd wel pinksterbruid genoemd.)

Had bij de meiviering het groen nog de boventoon, bij de pinkstergebruiken waren het de bloemen die de plechtigheden kleur en luister brachten. Nog vlechten de meisjes op sommige plaatsen kransen van boter- en pinksterbloemen, maar de **pinksterbruid**, destijds het mooiste meisje uit het dorp, wordt niet meer gekozen. Vroeger werd zij onder bloemen bedolven en feestelijk ingehaald. In West-Vlaanderen kent men nog een **sinksenlied** dat betrekking heeft op de pinksterbruid.

Ook het plaatsen van de **pinksterboom** en het drinken van het pinksterbier zijn vrijwel verdwenen. De pinksterboom werd op het dorpsplein opgericht, nadat men aan zijn hoge kruin allerlei etenswaren had gehangen. Was hij geplant, dan werd de rondans uitgevoerd en de pinksterliederen werden gezongen. Vervolgens begon het mastklimmen waarbij men de opgehangen voorwerpen kon veroveren.

Een ander vergeten gebruik met Pinksteren is de plechtige uittocht van het vee naar de weide. Enkel in Zwitserland schijnt dit gegeven nog voort te leven.

De **pinkstervuren** rond welke men 's avonds danste en sprong, hadden met vruchtbaarheid te maken; hoe hoger men sprong, hoe hoger het koren dat jaar zou groeien.

Tweede Pinksterdag is vanouds een belangrijke bedevaartdag waaraan op veel plaatsen een jaarmarkt verbonden is. Men vereert vooral **de heilige Cornelius**, die de schutspatroon voor het vee is en vaak met een rund of met een hoorn wordt afgebeeld. De hoorn heeft waarschijnlijk met naamafleiding te maken (**cornu** = hoorn). In sommige plaatsen wordt de voorspraak van Cornelius ingeroepen ter bescherming van de kinderen, in andere oorden is **Sint Machutus** de aanbeden heilige die kinderleed moet verzachten.

Pinksteren komt van Middelnederlands **pinxten**. Deze vorm gaat evenals de Duitse variant **Pfingsten** terug op het Grieks-Latijnse **pentêcostê**, hetgeen eigenlijk de vijftigste dag betekent. (Vergelijk hier ook het Curaçaose **Pentekostu!**) De Zuid-Nederlandse benaming **sinksen (sinxen)** schijnt terug te gaan op oudfrans **cinquiesme**, dat is eveneens 'de vijftigste dag'. Het Angelsaksisch gebruikte voor eerste pinksterdag de naam **hwîta sunnandaeg** wat in het hedendaagse Engels tot **whitsunday** geworden is. Onions zegt hierover: "**whitsunday is the seventh Sunday after Easter. 'White Sunday' is so named probably from the ancient custom of wearing white robes by the newly baptised at the Feast of Pentecost (cf. Dominica in albis 'Sunday in whites'); name of the first Sunday after Easter, so given for the same reason.**"

Er bestond de naam **pinksteranjelier** voor de aloude grasanjer die ook als **ginoffle** werd aangeduid en **pinksterroos** werd wel gezegd voor pioenroos. Pinksterbloem is de officiële benaming voor **cardamine pratensis** maar wij herinneren ons dat in onze zuidelijke regio die naam veelvuldig gebruikt werd voor de gewone margriet. Dit was nog helemaal niet zo gek als men

bedenkt dat de pinksterbloem meestal al lang uitgebloeid is op Pinksteren, terwijl de margriet dan juist in volle bloei pleegt te staan.

In onze jeugd bestond de afjacht *met kietelpinksteren* al dan niet gecombineerd met **pielepasen**. Dit werd gezegd wanneer een kind bijvoorbeeld vroeg: "wanneer mag ik nou eens mee met de trein naar Amsterdam?" **Kietelpinksteren** was zoiets als **Sint-juttemis**. Merkwaardig genoeg kennen onze oosterburen iets soortgelijks: naast de plaagdatum **Sankt Nimmerleinstag** zeggen zij ook wel "**zu Pfingsten auf den Eisen**".

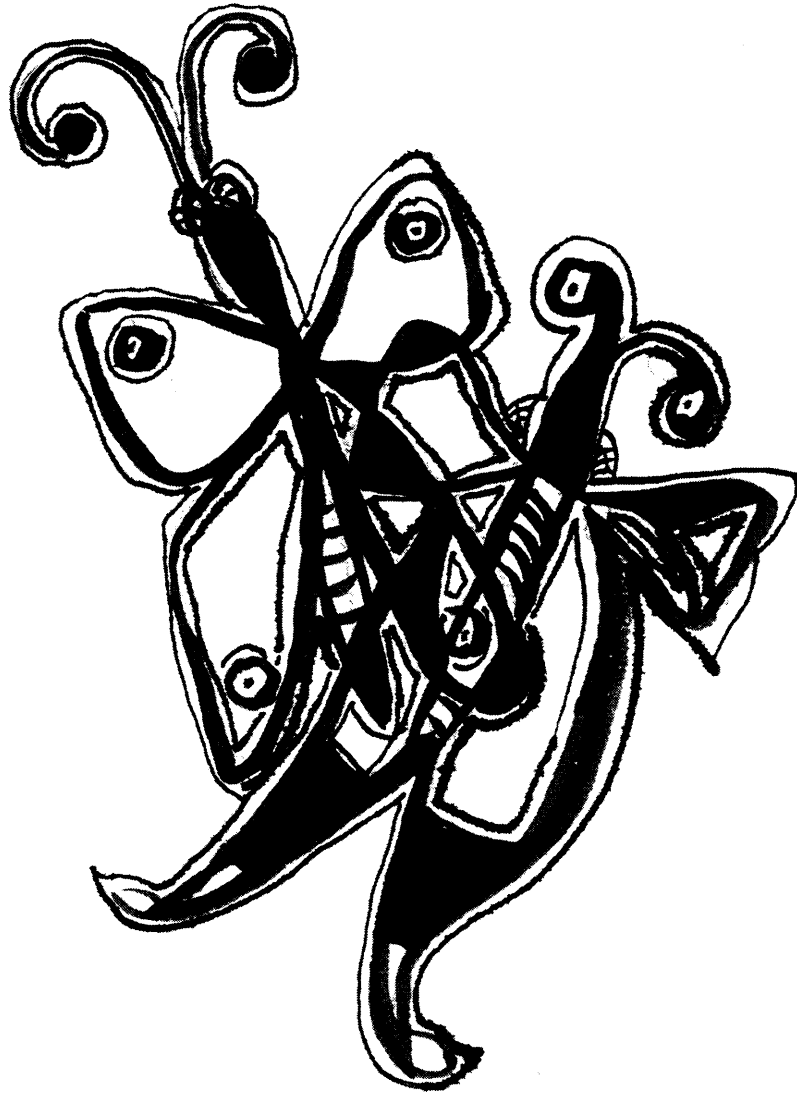
Vanuit school weten wij dat **pinksteren** het kerkfeest was dat herinnerde aan de '**nederdaling van de vurige tongen**'. Wij zullen niet makkelijk vergeten wat er gebeurde nadat de pastoor in de catechismusles over het pinksterwonder 'gepreekt' had. Het is bijna een halve eeuw geleden en de **tonsuur** of kruinschering voor priesters was in die dagen nog gewoon. Bertje had na de les zijn Aha-Erlebnis als volgt verwoord: "Nou snap ik pas waarom al die paters zo'n kaal plekske op hun kop hebben!"

VLINDERS EN RUPSEN

De zestiende-eeuwse Zuid-Nederlandse lexicograaf Kiliaen noemt het woord **vlinder** Hollands-Fries van oorsprong. Dit in tegenstelling tot de Zuid-Nederlandse en Middelnederlandse vorm **pepel** (van Latijn **pápilio**). **Vlinderen** in de betekenis 'wegfladderen' vinden we in het Duits als **flindern**. **Flinder** en **flinter** bestaat in het Hoogduits al sedert 1473 in de betekenis 'dun metaalblaadje' en het Friese en Nederlandse **flinter** betekent 'snippertje'. Er bestaat overigens ook een dialectische Duitse vorm **flandern** voor 'fladderen'.

Vijfwouter evenals **wiewouter** zijn oudere Germaanse varianten voor vlinder. Door volksetymologie zijn deze woorden gevormd uit **vívoudere**, hetgeen in het Oudhoogduits **fifaltra** is en in het Nieuwhoogduits **feifalter** werd. Deze vormen worden abusievelijk als reduplicatieve formaties ondergebracht bij het werkwoord vouwen. Weijnen hierover: "**fijfouter**, **flieflater**, vlinder in zuidelijk Vlaams. In het Oudsaksisch **fifoldara**, Oudengels **fifealde**. Flieflater is een reduplicatieve vorming zoals ook Latijn **pápilio**. (De l is volksetymologisch ingelast.)"

Er bestaan ook Oud-Pruisische vormen als **pepelis** en **pipelko**, die eigenlijk 'vogel' betekenen. In West-Brabant kennen sommige dialecten nog de oude vorm **pikepelle** voor vlinder, in Mierlo bestaat **flippenteere** nog. **Pikepelle** lijkt wel op **pipelko** en je vraagt je af of die woorden dezelfde oorsprong hebben, toch is het waarschijnlijker dat **(pi-)kepelle** samenhangt met **kapel**. Het *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal* brengt de vormen in verband met de Indogermaanse basis **pa^al-** die 'fladderen, korte bewegingen maken' betekent.

Van Haeringen meldt in het supplement dat er ook in Engels dialect (Kentish) een vorm **flinder** bestaat die reeds in de 14e eeuw voorkomt (als **vlindre**) en aan het Nederlands ontleend is!

Bij De Vries en De Tollenaere lezen we: "De vlinder heeft blijkbaar sterk op de volksfantasie gewerkt, want wij vinden vele verschillende vormen naast elkaar. Meestal zijn dit jonge formaties." Naast het Duitse **Schmetterling** bestaat het woord **Falter**, waarvan Duden zegt: "**Diese Bezeichnung des Schmetterlings hat nichts mit 'falten' zu tun.**" De vorm stamt uit de achttiende eeuw en is verzelfstandigd uit de vormen **Zweifalter** en **Fifalter**. Het woord hoort onder de stam van fladderen (**flutter**) thuis en is verwant aan **vleder-**. De verdubbeling moet de snelle bewegingen tot uitdrukking brengen. Eigenlijk is het Latijnse **pa-pil-io** een soortgelijke voorstelling en vorming. Daar zijn de Fransen met hun **papillion** erg dichtbij gebleven.

Het bekendere Duitse **Schmetterling** is oorspronkelijk een Saksisch woord dat pas in de achttiende eeuw in de schrijftaal gebruikelijk wordt. Het moet te maken hebben met het oude woord **schmetten** voor 'room' dat aan het Tsjechische **smetana** is ontleend. Volgens oud volksgeloof vlogen heksen in vlindergestalten rond om melk en room te stelen. Vandaar ook vlinderbenamingen als **Molkendieb** en **Buttervogel** én Oudengels **butor flége**, dat in modern Engels tot **butterfly** werd. Volgens Onions heeft er naast een ons onbekende Nederlandse vorm **botervlieghe** ook een Duitse **Butterfliege** bestaan. Hij geeft echter een andere verklaring voor het eerste deel van de samenstelling: De reden voor de naam is onbekend; een vroeg Nederlands synoniem **boterschijte** (dat nog voorkomt in West-Vlaanderen) suggereert een toespeling op de kleur van de uitwerpselen van de vlinder; aan de andere kant is de toespeling op melk ook te zien in de Duitse namen **Milchdieb** en **Molkendieb**.

Nachtvlinders worden bij ons algemeen aangeduid als **uiltjes** of **motten**. De eerste benaming verwijst natuurlijk naar de roofvogel die 's nachts werkzaam is, maar hoe staat het met het woord **mot**?

De afkomst is van het Middelnederlandse **motte**, (**mutte**) dat correspondeert met het Middelhoogduits **mott**, **mothe**, **mutte** en het Nieuwhoogduitse **Motte**. Het woord is lastig te verklaren. Franck kan het niet en ook De Vries weet geen raad. "De herkomst van het woord is twijfelachtig. Misschien is er verband met **made** in de betekenis 'worm'." Duden noemt de oorsprong van de Germaanse insectennaam **Motte** duister en Onions zegt: "Those butterflies which fly by night, and which the French call 'papillons nocturnes', and we vulgarly 'moths' are insects of the genus *Tinea* or (earlier) its larva." Het woord is "obscurely related to synonyms in several Germanic languages".

Vóór de vlinder is er de rups. Die is in Kiliaens tijd, de zestiende eeuw, bekend als **rupse**, **ruupse** en **rupsene** en **rupseme**. De laatste twee vormen schijnen in Vlaanderen nog voor te komen. Overigens zijn er veel dialectvarianten met een -i- op de plaats van de u-klank. In Oost-Brabantse dialecten hoort men bijv. **riepts**.

Franck van Wijk denkt aan Middelnederlands **rópen**, 'afrukken', maar ook aan Oudhoogduits **roufen**, 'plukken'.

De Vries en De Tollenaere denken dat het Gotische **raupjan** aan de basis ligt. "Dan werd het dier dus genoemd naar het afknabbelen van de bladeren." Deze redenering geldt natuurlijk ook voor het Duitse **Raupe**. Duden vermeldt evenwel dat de van duistere oorsprong zijnde benamingen **Raupe** en **rups** voor de vlinderlarve beperkt zijn gebleven tot het Duitse en Nederlandse taalgebied.

Het Engelse **caterpillar** komt in de zestiende eeuw voor als **catyrpel** en wordt gezien als een Anglo-Normandische vorm die wel-

licht verbasterd is uit het Picardische **katplöz** dat verwant is aan het Oudfranse **chatepelose**, 'harige kat', dat ook in volkslatijn voorkwam als **catta pilosa**. Pas in de zestiende eeuw wordt de naam ook geassocieerd met het verdwenen werkwoord **piller** dat stond voor ruïneren, plunderen.

De Franse rups, **chenille**, gaat volgens Robert terug op volkslatijn **canicula** dat 'kleine hond' betekent. Met "De rups vouwt een enveloppe waarin zij zich opsluit en zich transformeert tot vlinder" vertalen wij een van de voorbeeldzinnen.

De Papiamentse vlinder **barbulètè** moet wel verwant zijn aan de Portugese **borboleta**. Het Spaanse **mariposa** lijkt er niet op. **Bichi** voor rups is daarentegen niet verwant aan het Portugese **lagarta**, evenmin als aan het Spaanse **oruga**. Het lijkt eerder een verbastering van het Nederlandse woord 'beestje' of de Brabantse vorm **bisje**.

OOK HET BESTE PAARD STRUIKELT WEL EENS

Het paard wordt er ook taalkundig nogal eens voor gespannen. Van Dale's *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* geeft bijna drie pagina's met **paard** in uitdrukkingen en samenstellingen.

De etymologie van het paard stoelt op het Middelnederlandse **peert, paert, pert, part**. De Oudhoogduitse vormen **parafrîd, pferfrît** (die in het Nieuwhoogduits tot **pferd** werden) zijn ontleend aan het Middellatijn **paraverédus** dat ook in het Engelse **palfrey** (rijpaard) en het Nederlandse **palfrenier** (voor koetsbediende) voortleeft. Franck-Van Wijk's woordenboek verwijst overigens voor een oorspronkelijk Germaans woord voor 'paard' naar **ros**. Dat komt goed uit want het **ros** hebben wij nodig voor de sprong naar het Engelse **horse**. Het woord **ros** schijnt een onder Duitse invloed verbreide, maar wellicht vanouds dialectische Nederlandse vorm te zijn naast het Middelnederlandse **ors (hors)**. Onions noemt **the horse 'the quadruped Equus caballus'**. Er wordt o.m. melding gemaakt van Oudengels **hors**, Oudfries **hors, hars** en **hers**, Middelnederduits **ros, ors** en Middelnederlands **ors, ros**.

Het Papiaments **kabai** is verwant aan het Spaanse **caballo** en het Portugese **cavalo**.

Laten we onze verzameling van volkse zegswijzen met het woord paard eens doornemen: *Het is te slecht weer voor het paard, laat de knecht het land maar gaan bemesten* (het paard stond duidelijk in hoger aanzien als de knecht); *met zulk slecht eten kun je het veulen van het paard jagen* (met zo'n kwalijke behandeling kun je de meest hechte vrienden wegjagen); *een paard valt nog wel ooit al*

heeft het vier benen is natuurlijk een variant op het beste paard struikelt wel eens); jong te paard is oud te voet, want vroege weelde breekt altijd op); ziekten komen te paard maar gaan te voet (men heeft ze snel opgelopen, maar de genezing gaat meestal langzaam); een blind paard loopt er niets kapot (het is er kaal en leeg); je kunt daarbinnen met paard en kar wel keren (zo ruim is het); het paard achter de wagen spannen (iets helemaal verkeerd aanpakken); een kreupel paard is nog geld waard als je zelf de kar moet trekken (in tijd van nood is alle hulp welkom); bij een kwaad paard moet je achter wegblijven en bij een jonge meid voor (in beide gevallen kunnen er kwalijke gevolgen uit voortvloeien); weinig laden, zoetjes varen, doet kar en paardje sparen (varen = rijden); smidsparden en schoenmakersvrouwen gaan blootsvoets (vaklui hebben geen tijd voor het eigen huishouden); en dan zegt men in Brabant ook nog wel eens laatdunkend: een goede boer heeft een vette vrouw, een mager paard en een zoon op het seminarie.

Van werken gaan de beste paarden kapot en die hebben nog wel ijzer onder de voeten houdt niet bepaald een aansporing tot werken in; er zijn luxe paarden en werkpaarden (er zijn nu eenmaal (onrechtvaardige) verschillen in de wereld: als je voor een dubbeltje geboren bent...); de paarden die de haver verdienen, krijgen ze niet (wederom is het leven onrechtvaardig.

Dan zijn er nog de 'hippische' zeispreuken: Dwalen is menselijk, zei de boer, en hij zocht zijn paard terwijl hij erop zat; het ging helemaal verkeerd, zei de boer, de vrouw werd beter en het paard ging dood; het is altijd wat, zei het vrouwtje, is het onze vader niet, dan is het ons paard.

En besluiten we met een paar volkse wijsheden: Je paard en je vrouw moet je nooit uitlenen; het een krijg je dun, het ander dik terug; een goed paard komt niet op de markt. Het laatste houdt in dat de beste paarden thuis te vinden zijn. Dit werd ook gezegd tot potentiële vrijers om aan te geven dat eerzame dochters thuis te vinden waren. Het is dus niet hetzelfde als de beste paarden staan op stal.

ALS EEN KIP ZONDER KOP

Al in de zestiende eeuw zou Henri IV (Henry le Grand) gezegd hebben: "**Je veux qu'il n'y ait si pauvre paysan en mon royaume qu'il n'ait tous les dimanches sa poule au pot**" (Hardouin de Péréfixe). Of dit ook gegolden heeft voor de keuterboertjes van Brabant is moeilijk vast te stellen, maar onwaarschijnlijk is het op zijn minst; hier zegt men immers: *als de boer kip eet, dan is de boer ziek of de kip*.

Dat de kip reeds lang het boerenerf bevolkt is zeker. Al op het spreekwoordenschilderij van Pieter Brueghel († 1560) staat de **hennenprutter** afgebeeld. Een hennenprutter is een persoon die kennis van en liefhebberij in kippen heeft. Zo'n figuur wordt in Brabant ook wel **hennenpriester** genoemd.

Etymologisch gezien zijn de woorden **hen** en **haan** natuurlijk verwant. Franck-Van Wijk's woordenboek geeft onder **hen** het Middelnederlandse **henne** en **hinne**, het Oudhoogduitse **henna** en het Angelsaksische **henn** met de toevoeging: 'van haan gevormd'.

Bij **haan** staan dan o.m. het Middelnederlandse **hane**, het Oudhoogduitse **hano**, het Oudfrieze en Angelsaksische **hona** en het Gotische **hana** vermeld. Bovendien wordt de verwantschap met Iers **canim** en Latijn **cano** ('ik zing') aangestipt.

Het woord **kip** in de betekenis hoen wordt al gebruikt sinds Kiliaen (1528-1607) en is in oorsprong een lokroep: vgl. Beiers **zib zib!** en Kleinrussisch **cip cip**. (In Brabant roept men de hennen nu nog met "**kiep kiep**" of "**tiet tiet!**")

Het Papiaments **gai** is voor de haan van toepassing en **galiña** betekent kip, hen of meisje. Het Spaanse woord voor kip is **galina** en de Spaanse haan heet **gallo**. Portugees klinkt soortgelijk met **galinha** en **galo**. Als we dan nog even naar het Engelse pluimvee kijken, komen we natuurlijk in de **hen** een oude bekende tegen, the **cock** (voor **male domestic fowl**) gaat terug op Old-English **cocc** en is wellicht afgeleid van de roep **cok cok** (zoals die ook in Chaucer's *Nun's Priest's Tale* gegeven wordt.) **Cock** werd volgens *The Oxford Dictionary of English Etymology* 'reinforced in the Middle Ages by (Old-) French **coq**.' **Chicken** komt van Old-English **cicen**; ("corresponding synonymous forms are i.a. Middle-Dutch **kieken**, Dutch **kuiken**, Low-German **küken** and German **küchlein**.") **Kiekjes** en **kiekentjes** wordt vooral in het zuiden, met name in Belgisch Brabant gehoord. Overigens is Engels **fowl** afgeleid van dezelfde stam als **vogel**.

Het pluimvee is veelvuldig vertegenwoordigd in bloemrijke volkstaal. Indachtig haantje de voorste beginnen we met de mannelijke kip in de metaforiek: *Een goeie haan wordt niet vet* (gewicht draagt niet bij tot viriliteit); in het zuiden zegt men: *er kan geen haan gelubd worden of hij is erbij* met de betekenis dat bedoelde persoon altijd van de partij is wanneer er iets te beleven valt, hoe onbelangrijk die gebeurtenis verder ook is (**gelubd** = gecastreerd).

Evenals de Duitsers (**Wenn der Hahn kräht auf dem Mist, ändert sich 's Wetter, oder es bleibt wie es ist**) hebben wij een komische weerspreuk waarin de haan victorie kraait: *kraait de haan 's avonds, dan is uw lot, morgen mot of de haan kapot* (mot = mist).

Kinderen die nieuwsgierig vragen wat de pot schaft, krijgen wel het plagende antwoord: *een hanenei!* **Herfsthiaan** is de schimpende benaming voor een wat trotse, oude charmeur. *Die zal nog*

met de oude hennen de mand ingaan, zegt men van een vrouw die geen vrijer meer zal kunnen krijgen; een goeie hen duikt wel wordt spottend gebruikt voor een kleine man die een grotere vrouw getrouwd heeft. Iets moeten wat de hennen niet kunnen, betekent dat men moet plassen en twee hennen op een nest accorderen niet, houdt een advies in tegen het inwonen bij de ouders.

OVER KOETJES EN KALFJES

Om het vrouwelijk rund qua etymologie meteen bij de horens te vatten kan men het beste terecht in het *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Het woord **koe** heeft zich ontwikkeld uit Middelnederlands **coe** en correspondeert o.a met Oudhoogduits **chuo**, met Oudfries **kú** en Angelsaksisch **cú**. Ook wordt melding gemaakt van het Indogermaanse **grôu-**, **grow-**, **gr.w-** voor rund en daarover wordt in het supplement gezegd: "men neemt wel aan, dat het Indogermaanse woord voor **koe** ontleend is aan Sumerisch **gu** (ouder **gud**) 'stier'."

Het Engelse etymologische woordenboek maakt uiteraard melding van dezelfde zaken onder **cow**, maar voegt daaraan nog wel de Sanskrit-vorm **gaús** en het Armeense **kov** toe.

Dijkhoff geeft in zijn *Dikshonario* **baka** voor koe en dat is het Spaanse en Portugese **vaca** dat vergelijkbaar is met het Franse **vache**.

Er zijn heel wat volkse spreekwoorden en zegswijzen met de koe in de hoofdrol. Soms zijn het oude boerenwijsheden zoals: *koeien moet je oude hebben en kippen jonge* (die hebben de beste productie) en *waar een zwaluw woont, gaat geen koe kapot* (zwaluwen brengen geluk). We komen de vergelijkingen tegen: *geven als een verse koe* en *spellen* (diarree hebben) *als een koe*.

De koe is een boerderijdier dat veel bloemrijk gebruikt wordt in de metaforiek van onze streektalen. Het was waarschijnlijk ook het belangrijkste dier voor onze agrarische voorvaderen.

Bekende zegswijzen uit onze regio zijn: *die heeft al veel koeien op de kop gezien* (zij heeft al vaak (in de vrije natuur) de liefde bedreven); *ze keek als een koe die kalven moest* (ze was onaangenaam verast); *ze heeft er verstand van als een koe van vogeltjes vangen* (ze heeft er geen enkel verstand van). *Er staat geen koe op het spel en het gaat niet om de voorste koe* betekenen beide dat er niet zoveel in het geding is. *Ze horen bij elkaar als melk en koe* zeggen we van onverbreekelijke combinaties. *Hij lacht nog niet al ziet hij een koe met een korset aan* houdt in dat iemand moeilijk aan het lachen te krijgen is en *we zijn met onze koeien van het ijs* betekent dat we de grootste problemen achter de rug menen te hebben.

Hij blijft liever onder z'n koeien wordt gebruikt voor iemand die nogal mensenschuw is en *hij valt altijd in de koestront* moet beduiden dat iemand voor het ongeluk geboren is.

In onze omgeving kent men de volkswijsheid: *als de koeien de wei gezien hebben, vreten ze ook op de dries* (na wat van de wereld gezien te hebben waardeert men de naaste omgeving beter). (**Dries** is hier overigens de benaming voor de oude huisweide). Een andere oude wijsheid luidt: *als twee koeien vechten, lijdt het gras het meeste*.

Het bekendste gewestelijke spreekwoord in het zuiden is waarschijnlijk: *met magere koeien en een vet paard is heel het geboer geen donder (of bliksem) waard* (magere koeien en vette paarden duiden op slecht management binnen de boerennegotie).

Met de uitdrukking *de koeien lezen van de zomer grovve druk* bedoelt men dat het rundvee maar weinig gras te vreten heeft (onderaan is de grasstengel 'grover').

De beugel wordt groter dan de koe verzuchten we wanneer de kosten (van bijv. een proces) het eventuele profijt te boven gaan. *De laatste koe maakt het hek toe* wil zeggen dat men verwacht dat de laatste de deur sluit.

Ook het kalf is niet onbesproken gebleven: *daar loopt het kalf de hei in* zeggen we wanneer iets misgaat en als men erg vroom is kan er schimpend gespot worden: *daar worden de kalveren nog wel gedoopt. Wat ben je toch een kalf* is vergelijkbaar met *wat ben je toch een lompe koe*; het eerste is wel iets vriendelijker en betekent ongeveer: wat ben je toch een onbezonnen, dartel individu.

Kalf is **bisé** in het Papiaments. Is het voortgekomen uit een kruising van de Portugese benamingen **vitela** en **bezerro**, of is het gewoon het Brabantse **bisje** (voor beestje)? Het Spaanse **ternero** is niet verwant.

Hoe kwam het Nederlandse **kalf** taalkundig ter wereld? De stamreeks loopt van Gallisch Latijn **galba**, Gotisch **kalbo** en Oudhoogduits **chalba** en **chalp** en Angelsaksisch **cealf** naar Middelnederlands **calf**. Eigenlijk zijn de huidige woorden in het Nederlands en het Engels nog vrijwel identiek: **kalf** en **calf**. Ook Nieuwhoogduits **kalb** is dichtbij gebleven. Het Franse **veau** dat voortkomt uit het dertiende eeuwse **vedel**, gaat terug op Latijn **vitellus**. De Engelsen hebben wel hun woord voor kalfsvlees **veal** dat al sinds de veertiende eeuw in gebruik is, aan het Frans ontleend, zoals dat ook gebeurde met hun rundvlees **beef**, oorspronkelijk 'flesh of the ox' ontleend aan Frans **boeuf** en hun schapenvlees **mutton**, afgeleid van Frans **mouton**. Papiaments **Karni di baka** betekent letterlijk 'vlees van de koe' (vergelijk Spaans **carne de vaca**) en **karni de karné** (schapenvlees). Spaans **carne de carnero** is al even duidelijk.

Er zijn beslist nog veel meer oude koeien uit de sloot te halen, maar wij hebben het gevoel dat ons 'gras' hier op raakt.

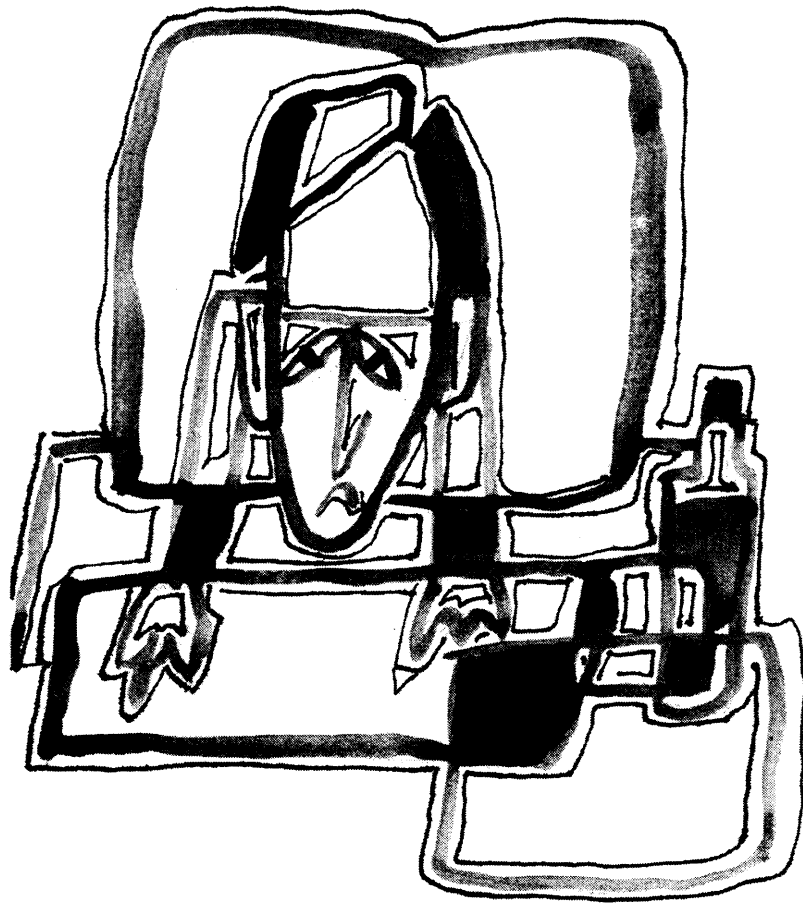
Dat ons gras op is, kan overigens niet de schuld van de koeien zijn, want die komen in Nederland tegenwoordig nauwelijks nog buiten en wordt dat arme vee al eens gelucht, dan blijken de horens nog afgezaagd... Een koe bij de horens vatten wordt hier schier onmogelijk...

DE WELDAAD VAN HET NAJAAR

Als we in Nederland genieten van een heerlijke nazomer komt automatisch de term **oudewijvenzomer** op de proppen. De Duitsers spreken van een **Altweibersommer**. Het schijnt dat deze benaming verwijst naar de Noorse mythologie, waarin wevende en spinnende noodlotsgodinnen beschreven en afgebeeld werden. Later werd de naam ook wel toegeschreven aan oude breiende vrouwen en aan de veldspinnen die in het najaar extra lange draden maken.

Duden zegt over **Altweibersommer**: "**Spät-, Nachsommer; die im Spätsommer herumfliegenden Spinnenfäden.**" Het begrip wordt pas begin negentiende eeuw voor het eerst gesignaleerd. Feit is dat de warme dagen rond eind september, begin oktober in West-Europa nogal wat bijzondere namen in de wereld gebracht hebben. Wij spreken wel van een **Sint Michielszomertje**, genoemd naar de engel Michael die zijn jaarfeest heeft op 29 september. Zo kennen de Engelsen naast de term **Indian summer** ook **Saint Luke's little summer**, genaamd naar de evangelist Sint Lucas met zijn patroonfeest op 18 oktober, de Zweden spreken van **Sint Brittazomer**, genoemd naar Sint Brigitta (van Zweden), die op 8 oktober haar kerkelijke feestdag heeft, de Tsjechen spreken van een **zomertje van Sint Wenzel**, een heilige die op 28 september zijn patroonsdag heeft.

De Fransen kennen **l'été de Saint Denis** en dat is onze Dionysius, ook wel eens **Sint Denijs** genoemd, die zijn kerkelijke feestdag heeft op 9 oktober. De Italianen hopen in het najaar op **de zomer van Theresia**, naar Theresia van Avila, 15 oktober.

In Nederland wordt soms ook nog gesproken van een **Sint Gomaruszomertje** (11 oktober) of zelfs van een **Sint Maartenszomer**, wanneer het rond 11 november nog mooi weer is. Een **kranenzomer** verwijst naar de kraanvogels die vroeger rond begin oktober nog veelvuldig tijdens hun trek in ons land betrappt werden.

Een hogedrukgebied boven Midden-Europa zorgt vaak voor mooi najaarsweer. Alle bovengenoemde namen duiken op wanneer de zuidenwind warme lucht uit het Middellandse-Zeegebied aanvoert en zelfs in de herfstmaanden september, oktober en november nog temperaturen tussen de 20 en 30 graden mogelijk maakt. Wel hebben we dan 's avonds vaak mist die 's morgens maar langzaam verdwijnt.

Rond deze tijd staan de Brabantse **sintwilbordblommen** in bloei (= sint willibrordbloemen, de herfstastertjes die rond 7 november, het feest van de H. Willibrord, bloeien). Deze bloempjes worden in Engeland nu juist **Michaelmas-daisies** genoemd! Daar bloeien ze kennelijk veel eerder.

*

Er bestaat een aardig boekje van Paul Brenneker o.p. met de titel *Jerba*. De ondertitel luidt *Kruiden van Curaçao en hun gebruik*.

Pater Brenneker, die vooraf bekend dat hij abortiva en giftmengsels heeft weggelaten, begint zijn bundeltje met: 'Kruiden zijn heilzaam. Anders had God ze niet geschapen.' Hij sluit zijn voorwoord af met: 'Als u de mening bent toegedaan, dat het gebruik van kruiden definitief tot het verleden behoort, moet u even de markt bezoeken, daar kunt u voor een dubbeltje voor iedere kwaal een busseltje **JERBA** kopen.' Zoals aan de prijs van het kruid al te merken is, moet het werkje behoorlijk gedateerd zijn. Het stamt dan ook uit 1961.

PASTOORS EN ANDERE GEESTELIJKEN

In onze jeugd zei men wel smalend dat de dorpen meer geestelijken dan mensen binnen hun grenzen hadden. En het was ook zo dat er opvallend veel kloosters en kerken waren. Het onderwijs in onze jonge dagen werd vooral verzorgd door **nonnen**, **fraters** en **broeders**. Dat geschiedde streng gescheiden naar de geslachten. Toen we zelf onze loopbaan (als lekenleraar) startten aan de Mulo in Gemert in het begin van de jaren zestig, begonnen we 's morgens nog elke dag met gebed en een half uur godsdienst uit de methode *Met brandend hart*. Anneke Grönloh maakte in die dagen furore met een lied dat ons al snel verleidde tot een naamsverandering van de methode. '*Met brandend zand*' ging zij heten en godsdienstles werd toen al gauw 'een verloren land'.

Het mag bekend verondersteld worden dat het woord **pastoor** teruggaat op het Latijnse **pastor** dat oorspronkelijk 'herder' betekent. Zijn vroegere hulp heette **kapelaan**, Papiaments **kapelan**, (En. **chaplain** dat omschreven wordt als "**a clergyman serving a chapel**"; het woord komt van Oudengels **capellān**), een woord dat al in het Middelnederlands voorkomt als **capelaen** en eveneens stamt uit het Latijn waar het **capellānus** luidde. **Paters** danken hun benaming aan een gelijknamig Latijns woord dat 'vader' betekent. Papiaments **pastó** en **pader** zijn natuurlijk verdere loten aan dezelfde Latijnse boom, waarbij in het laatste geval het Spaanse en Portugese **padre** herkenbaar is. In het Engels gebruikt men in de aanspreekvorm **father** en verder in het algemeen het woord **priest** of **parish priest**, vergelijkbaar met

onze **priester**, een etymologisch moeilijk te verklaren woord dat waarschijnlijk verwant is aan **prediken** en het Latijn **presbyter**. **Non** komt in het Middelnederlands voor als **nonne** en moet een vroege ontlening zijn uit het Romeinse **nōna**, hetgeen aan de basis stond van het later Latijnse **nonna** dat naast **nonnus** voor monnik gebruikt werd. Papiaments **sùr** heeft natuurlijk dezelfde oorsprong als Frans **soeur** en de Nederlandse term **zuster**. (Vergelijk Portugees **soror**.) Ook **frater** gaat als kerkelijke ontlening terug op het Latijn waar het woord oorspronkelijk 'broeder' betekent.

Er zijn in het katholieke zuiden van Nederland tal van uitdrukkingen en zegswijzen te beluisteren waarin geestelijken de hoofdrol spelen. Zo bestaat er een onuitwisbaar kwalijk beeld waarin de pastoor en de burgemeester elkaar opdragen: *Hou jij ze maar arm, dan hou ik ze wel dom*. De dorpsbestuurder en de parochieherder stelden vaak niets minder voor dan de almacht in de kleine samenleving van voorheen: *Als je de pastoor en de burgemeester tegen hebt, kun je het dorp het best verlaten; als je familie bij de geestelijken hebt, dan is je kost wel gekocht*.

Er zijn veel gevleugelde uitlatingen waaruit een zekere scepsis ten aanzien van geloof en klerikalisme spreekt: *We zullen hem maar pastoor maken, want hij deugt nergens anders voor; paters, nonnen en begijnen zijn niet zo heilig als ze schijnen; als de kruin is geschorren, wordt de hebzucht geboren* (vroeger ondergingen priesters de kruinschering voor ze in het kerkelijk ambt werden verheven.) De bekendste zegswijze is waarschijnlijk: *Een goede pastoor zegent zichzelf het eerst*.

Ook de andere geestelijken moeten het ontgelden: *De deugd in het midden, zei de duivel en hij liep tussen twee kapucijnen; als de bisschop een priester wijdt, dan wijdt de duivel een pastoorsmeid; door motregen en nonnen word je het hardste bedonderd*.

Er zijn heel wat 'zalige' zepspreuken betreffende de geestelijkheid: *Eerst zijn het minnebroeders, zei Han Haffel, maar na zes weken zijn het kruisherden! Werken is zalig zeiden de nonnetjes en ze droegen met zessen een bonenstaak; het geloof is toch maar alles, zei de pastoor en hij keek in de (collecte-)schaal; ik wil de vrede bewaren, zei de pastoor, zolang ze mijn zin maar doen; ik draag het liefste zwart, zei de pastoor, dan valt mijn ziel niet zo op; het is overal Gods wereld, zei de pater en hij lag in de sloot...* Ondanks al het bovenstaande was de (al dan niet geveinsde) achting voor de dorpsheer algemeen aanwezig, hetgeen o.m. blijkt uit de aanspreking 'mijnheer pastoor'.

Cornelis Verhoeven* geeft in zijn Udenhouts idioticon onder het substantief **heer** de omschrijving: 'man van stand, speciaal gezegd van een priester.'

Wanneer men de **abt** van Berne (te Heeswijk-Dinther) bedoelt, spreekt men van **het hoogwaardig heer**.

Verhoeven schrijft dat **pastoor** en **kapelaan** gewone woorden waren in zijn moedertaal, maar **priester** was dat nauwelijks. "Dus werd er van een geestelijke die noch als pastoor of als kapelaan aangeduid kon worden, wel gesproken als over 'een heer', 'een priester zoveel als' of 'een priester zal ik maar zeggen'. Hiermee werd het woord en zijn heilige lading op een veilige afstand gehouden."

In veel Brabantse dialecten kent men de zegswijze: *het is allemaal niet zo mooi als heeroom preekt*, met de betekenis dat het niet allemaal zo mooi en gemakkelijk gaat als wordt voorgesteld.

Vroeger waren de Brabantse steden en dorpen gezegend met een ruime rijkdom aan geestelijken. Tegenwoordig worden er steeds meer kerken en kloosters gesloten en gesloopt. De weinige kerken die overblijven hebben de grootste moeite met de erdiensten door een groot gebrek aan priesters. De pastoor van Nuland die de pensioengerechtigde leeftijd bereikte, verzuchtte onlangs:

“Als je vroeger 65 werd, kreeg je er een hulpkapelaan bij; nu krijg je er een parochie bij.”

Van iemand die kan praten als Brugman zeggen we dat die *een non uit het klooster kan lullen*. Terug bij de non geven we haar het laatste woord: *Amen, zei het nonnetje en ze hing haar kap aan de wilgen...*

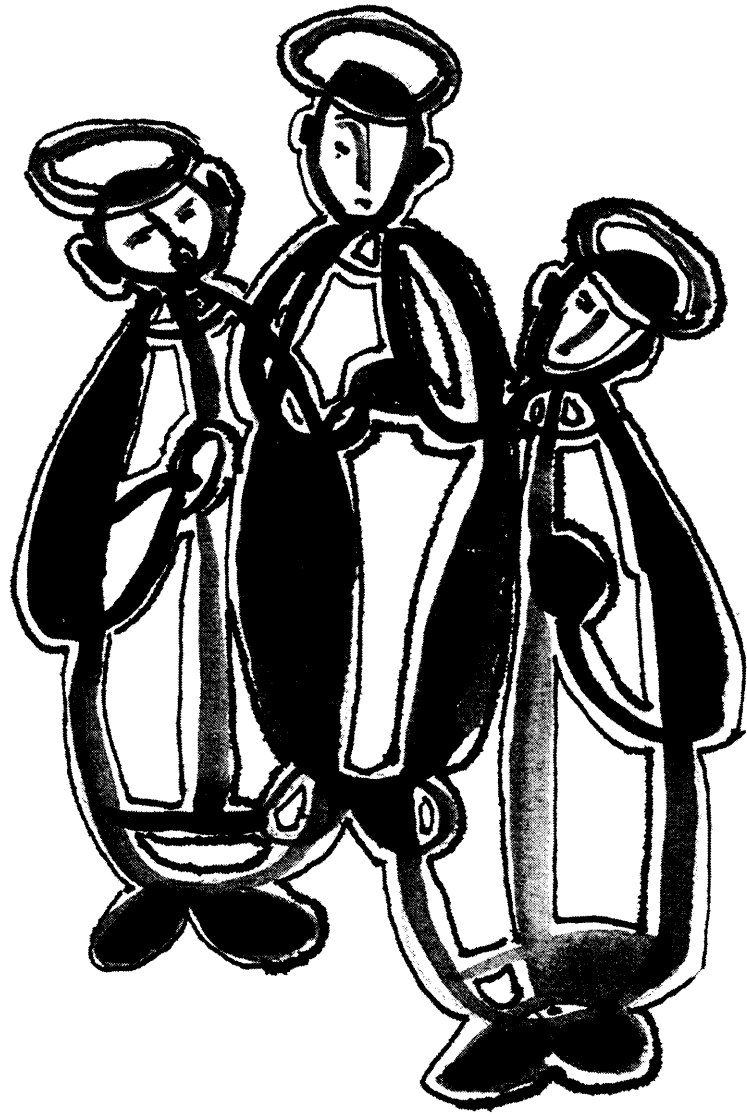
*Cornelis Verhoeven (1928-2001) was professor in de filosofie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij verdiende zeker ook zijn sporen als literator (in 1979 P.C. Hooftprijs). Het boek waarnaar hier verwezen wordt, heet *Herinneringen aan mijn moedertaal*.

SINT-JUTTEMIS EN ANDERE 'HEILIGEN'

Aan **Sint Jan** (Johannes de Doper, gedenkdag 24 juni) zijn veel volkse begrippen gekoppeld. Daar is het **sintjanskruid** (*hypericum perforatum*), een onmisbaar bestanddeel van de **sintjanstros**, een bloementros waarin ook notenbladeren, Spaans gras, korenbloemen, varens, meibloemen, anjers en duizendschoon thuishoorden. De tros werd in vroeger dagen (en wordt nu nog op een enkele plaats) daags voor het feest van Sint Jan boven of naast de deurstijl op de muur gehangen. Dit zou een beschermende en genezende functie hebben vooral tegen onweer en blikseminslag.

De Duitsers spreken van **Sankt Johanniskraut**, maar zij kennen daarnaast de prozaïsche benaming **Hartheu**. In het Engels heet de plant **Saint John's wort** en Sint Jansdag wordt er **Midsummer Day** geheten. Wat kerstmis is voor de winter is Sint Jan voor de zomer; het feest valt precies een half jaar voor kerst. Het is de zomerzonnwende, ook wel **solstitie** genaamd. In de datum zou aanschouwelijk gemaakt worden dat Jezus zes maanden na Sint Jan geboren werd en in het krimpen der dagen wordt verbeeld wat Sint Jan van zichzelf gezegd zou hebben: "Hij moet groeien en ik moet minderen." (Het is overigens frappant dat men bij deze heilige de geboortedag en niet de sterfdag tot gedenkdag heeft gemaakt. De sterfdag van een heilige is eigenlijk zijn geboortedag, leerden wij ooit. Misschien geldt dat hier ook andersom.)

In het bijgeloof speelt Sint Jan een belangrijke rol. Planten die in de **Sint-Jansnacht** geplukt zijn, gelden als zegenrijk. Ze moeten geluk en genezing brengen en ze beschermen voor hekserij en boze geesten.

Het sint-janskruid behoort tot de hertshooifamilie en wordt vanwege de stralend gele bloeiwijze ook wel 'aardse zon' genoemd. Dauw die op de morgen van Sint-Jansdag opgevangen wordt, zou bijzonder heilzaam zijn voor de ogen.

In de **Sint-Jansgebruiken** vindt men veel overblijfsels van de viering van het voorchristelijke midzomerfeest. Sint-Jansnacht is vanouds een tovernacht vol geheimen en mysteries.

Vlierblad geplukt in de midzomernacht zou de eksterogen doen verdwijnen. Men hoeft er slechts met het loof over te wrijven. Daarna steke men het in de grond en als het verteerd is, is ook de kwaal verdwenen.

Kleine kinderen kan men volgens het volksgeloof van allerlei ziekten genezen door ze op Sint-Jansdag in een stromend water te dompelen. Dit dient bij voorkeur 's middags te geschieden terwijl de klok twaalf slaat.

Er zijn tal van kerken, hospitalen, gilden en broederschappen die Sint Jan als schutpatroon hebben en bijna even talrijk zijn de bedevaarten ter ere van deze heilige die ook wel eens spottend 'de schreeuwer' genoemd wordt, omdat hij zich 'de stem van een roepende in de woestijn' noemde.

Sint Jan wordt in het boerenbedrijf ervaren als een lotdag. Op deze dag moet het niet regenen blijkens de oude weerspreuk: *het is de regen van Sint Jan die de oogst bederven kan. Met Sint Jan maait alleman* is een oude spreuk die het begin van de oogst illustreert.

Na Sint Jan kan men gerust de hagen snoeien, want er zullen nog nauwelijks nieuwe loten opschieten.

Sint-juttemis is een interessante verzonnen heilige. Volgens het *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal* komt *jutte* wellicht van Judith. Enerzijds is dit onwaarschijnlijk omdat er juist geen datum bedoeld wordt, anderzijds is het wel zo dat men in dezelfde betekenis bijvoorbeeld in het Engels **latter Lammas** zegt en dat laatste woord betekent daar oorspronkelijk wel een

datum, nl. **the feast of Saint Peter in Chains** (1 augustus), hoewel het verbasterd is uit **hlâfmesse**, het feest van de wijding van het brood uit het eerste rijpe koren. In het Duits heet het in dit geval, zoals we eerder zagen, grappig **Sankt Nimmerleinstag**. Sint-juttemis is te vergelijken met de schertsbenaming **sint salarius** en met de kinderplaagdata uit onze jeugd: *met pielepasen of kietelpinksteren, wanneer er twee zaterdagen in één week vallen*. Wanneer je als kind iets vroeg en je kreeg dat laatste ten antwoord, dan wist je dat je wens niet vervuld ging worden.

Vroeger ging men met de heiligen het jaar rond. Het wemelde van de heilige dagen (feestdagen van heiligen die als zondag gevierd werden) en menige dag kreeg zijn eigen (meestal rijmende) weerspreuk. *Maria Lichtmis (2-2) donker maakt de boer tot jonker; Sint Mathijs (24-2) breekt het ijs; voor de vries ben je niet beschermd voor Sint Servaas (13-5) zich erover heeft ontfermd; het is de regen van Sint Jan die de oogst bederven kan; regen op Sint Margriet (20-7), zes weken regen dat het giet; met Sint Augustijn (28-8) moet 't onweer over zijn; regen op Sint Donijs (9-10), natte winter, weinig ijs; met Sint Maarten (11-11) bloemen op de ruit, voor de kerst de winter uit; Sint Andries (30-11) die brengt de vries...*

Omdat al die bestaande (waan-)wijsheden vaak niet klopten, zijn er waarschijnlijk nogal wat **spotspreuken** in de wereld gekomen die op hetzelfde stramien geborduurd zijn: *regent het in september, dan valt Kerstmis in december; regent het in mei, dan is april al weer voorbij; regent het in juni, vergeet dan toch uw plu nie*.

Veel van onze heiligen en hun lotdagen raken momenteel in het vergeetboek. De toenemende ontkerstening zal dit verschijnsel enkel versnellen.

Afrondend zouden we toch kunnen blijven beweren: *alle heiligen zijn ons goed, als ze maar geven...*

ZALIG KERSTFEEST, BON PASKU

"Onze Sinterklaasavond, dien wij nooit zouden willen missen en die hier te lande nimmer door den kerstavond met al zijn bekoring en devotie zal worden verdrongen, was in heel vroege tijden een voorfeest voor de komende winterzonnewende," schrijft Ir. M. Meischke in een boekje, getiteld *Koek- en Speculaasprenten*.

Het citaat stamt waarschijnlijk uit de veertiger jaren en hoewel wij zelf nog altijd **Sinterklaas** vieren en niet willen wijken voor **Santa Claus** en **Boxing Day**, gebiedt de eerlijkheid ons te melden dat Meischke geleidelijk aan ongelijk gaat krijgen. Steeds meer Nederlanders vieren 'surprise' met Kerst.

Wanneer de **adventskrans** de schoolgang sierde kwamen wij als kinderen in de feestroes. Nog vier weekjes en de kerstvakantie met hopelijk veel sneeuw- en ijspret lag te lonken. Het Sinterklaasfeest zat als aangename opstap in dezelfde sfeer, hetgeen nog altijd te beluisteren is in onze kinderliederen voor de goede heilige: "*...zou de goede Sint wel komen, nu hij 't weer zo lelijk vindt?*"

Was de aanbeden schimmelruiter gepasseerd, dan werd er bij ons, kinderen, steeds meer aan het Stalletje gedacht. Wij zetten een kerststal in die dagen en een boom hoorde toen nog niet bij ons! Zo'n stalletje van berkenstammetjes en roggestro stond geheel in het teken van licht. Er hoorden sterren en kaarsen bij. Het zeer brandgevaarlijke speelgoed mocht enkel onder het wakend oog van de ouders functioneren, maar dat gaf dan meteen ook zo'n geweldig gevoel van gezelligheid en saamhorig-

heid, dat het kinderlijke wachten meteen ruimschoots beloond was. De kaarsjes brandden zelden, maar zij hebben wel een blijvend sfeervol hoogtepunt in mijn memorie achtergelaten.

Stal bestaat al in Middelnederlands met de betekenis 'het staan, stelling, standplaats, stal'. Ook Oudhoogduits en Oudfries kennen hetzelfde woord **stal**. Latijn **stabulum**, 'verblijfplaats' is verwant, evenals het Engelse **stable** dat van het Oudfranse **estable** afstamt dat in modern Frans voortleeft als **étable**. Naar de dieren gescheiden kennen de Fransen **bouverie** en **vacherie**; de Engelsen spreken van a **cowhouse**, **sheepfold** en a **pigsty**. Het Papiaments woordenboek van Dijkhoff geeft **kurá** voor Curaçao en **stal** voor Aruba. Een Portugese stal heet **curral** en voor de paarden gebruikt men **cavalariça**. Het Spaans kent **establo** en **cuadra de ganado** voor stal in het algemeen en **caballeriza** voor paardenstal.

Een kerstboom zetten werd een tijdlang gezien als een Duits gebruik dat niet bij ons hoorde, maar de 'internationale' Nederlander is ondertussen al lang Europees gaan 'bomen'. We hebben **Oh Tannenbaum** maar voor het gemak in **Oh dennenboom** vertaald bij gebrek aan eigen liederen in dit verband. Natuurlijk had het sparrenboom moeten zijn en nog steeds is voor velen een spar en een den hetzelfde. Leraren Duits en docenten biologie kunnen hun lol wel op met dit veredelde naaldwerk.

Het kerststalletje gaf bij ons elk jaar onenigheid. De drie koningen waren altijd de aanleiding. Mochten zij wel of niet opgesteld worden voor het hoogfeest van Christus' geboorte? Mijn oudere en wijzere zus vond dat het niet kon. "Zes januari pas," was haar onverbiddelijke verdict. Wij vonden het zonde de mooist beeldjes van de hele groep (met kameel en al!) zo lang te laten wachten en zo weinig in de kijk te zetten. Moeder reikte als compromis de oplossing aan: Ze mochten erbij, maar dan het verste weg van de stal; zij waren in aantocht! En zo kwamen de drie wijzen op het hoekje van ons dressoir te staan als aankondiging voor het Drie-

koningenfeest, waarop wij als Caspar, Melchior of Balthasar verkleed langs de deuren mochten gaan. Het liedje dat we zongen, begon met: *"Driekoningen, driekoningen, geef mij een nieuwe hoed, mijn ouwe is versleten, ons moeder mag het niet weten..."* Wanneer we gehuld in koningsmantels met kaarsen of lampionnen bij de burens langskwamen, kregen we overal wat. Vaak ging het om een koekje, een snoepje, een appel en soms om een paar centen. Met Kerst had ons moeder soms al kersentakken in bloei. Die had zij in de donkere dagen voor kerst geplukt. Dat moest in het begin van de decembermaand, op de feestdag van Sint Barbara, de vierde om precies te zijn. **'Barbaratakken'** zei men dan ook wel. In vroeger tijden geloofden de mensen dat er in de Kerstnacht planten en bloemen waren die even opbloeden in de heiligheid van deze bijzondere nacht. *"Kerstnacht, schoner dan de dagen..."* Als kind was de nachtmis een hoogtepunt dat onverbrekkelijk met Kerstmis verbonden was. Iedere kerstnacht zat onze dorpskerk vol, ook al gingen er door de langdurige nuchterheid en de overvloedige wierook alle jaren weer velen van hun stokje. Onvergetelijk zijn de lange missen met Bethlehem-hymnes waarin bijna iedereen meezong. Het schijnt tegenwoordig niet meer te mogen; geen *herdertjes bij nachte*, geen *hoe leit dit kindeke*, geen *nu sijt wellecome*. Buiten wenste iedereen elkaar een zalig kerstfeest. Dat **'zalig'** is ondertussen veel te katholiek en ouderwets gaan klinken; men spreekt liever van een prettig of vrolijk kerstfeest. Waarom hebben wij toch zo weinig respect voor onze eigen traditie van gebruiken en liederen? Willen wij zo graag Groot-Europees doen en denken of hebben we gewoon geen gevoel voor eigen cultuur? Ware het geen Kerstmis, zou men de Nederlander beterschap wensen!

SINTERKLAAS EN KERSTMIS

Over Sint Nicolaas is erg weinig met zekerheid bekend. Daarom heeft de paus in 1969 de viering van de sterfdag van deze heilige ook niet langer verplicht gesteld. De twijfelachtige heilige is van de kerkelijke kalender afgevoerd. Veel mensen geven elkaar echter nog altijd geschenken op 6 december en Sint Nicolaas blijft voortleven als de heilige van de geschenken onder de naam **Sinterklaas**, volgens sommige taalgeleerden een verbastering van het Duitse **Sankt Herr 'Claus**, die ook verscholen zit in de gangbare Engelse benaming van de kerstman: **Santa Claus**. Verderop meer over deze verklaring.

Sint Nicolaas werd geboren in Patera, in wat nu Zuidwest-Turkije is, omtrent het einde van de derde eeuw. Hij was waarschijnlijk bisschop van Myra tijdens de regering van Diocletianus. Hij werd aanbeden als beschermheilige van zeelui, zwervers, studenten en kinderen.

De Sint wordt in verband gebracht met het geven van geschenken door een legende waarin hij drie doodarme meisjes behoedt voor prostitutie door via de schoorsteen geld te gooien in hun kousen die bij het vuur hingen.

Sint Nicolaas is denkelijk versmolten met heidense figuren als **Knecht Ruprecht** (een Teutoonse nieuwjaarsschenker), **Befana** (een Romeinse fee die brave kinderen beloonde en stoute strafte) en het Kerstkind of **Christkind** dat vooral in Zuid-Duitsland geacht wordt de cadeaus te brengen.

In Europa wordt Sinterklaas vergezeld van **Zwarte Piet**, die de stoute kinderen straft en de brave beloont.

Als kind werden wij nog bang gemaakt met het feit dat we een roe of zout in onze klomp konden krijgen of dat we in het allergeste geval zelfs door hem in een zak meegenomen zouden worden naar Spanje.

Veel Germaanse religieuze folklore concentreert zich rond de belangrijkste feesten van het kerkelijk jaar. Omdat de kerkelijke kalender begon met de eerste dag van de Advent was het eerste belangrijke feest kerstmis.

In verschillende Duitse kringen zijn een aantal ongebruikelijke tradities gehandhaafd die plaatsvinden gedurende de kersttijd en de periode daaraan voorafgaand. **Sinterklaasdag** op 6 december was de dag waarop vooruitgekeken werd naar de vrolijke tijd van de pakjes. Het was bij sommige bevolkingsgroepen van Duits-Russische oorsprong gebruikelijk om een ruig figuur, gekleed als Sinterklaas, aan huis te laten komen. Hij controleerde hoe het met het gedrag van de kinderen stond. Vaak sprak hij stoute kinderen bestraffend toe. Hij gaf de zoete kinderen wel eens vruchten, maar nooit snoep of koek. Deze figuur schijnt een versmelting te zijn van de goedgeefse figuren uit onze tijd, ook al blijven er duidelijke verschillen tussen deze voorloper van kerstmis en de huidige Sinterklaas en kerstman. Er is op sommige Amerikaanse plaatsen een kindergeloof dat volhardt in het gegeven dat Sinterklaas in december wordt uitgestuurd door de **Weihnachtsmann (Santa Claus)** om te kijken of de kinderen braaf en gehoorzaam zijn. Hij gaat volgens hen van huis tot huis en gluurt door de ramen. De kinderen zetten hun schoen in het raam of onder hun bed en de ouders stoppen er appels en klein snoepgoed in, als ze tenminste zoet zijn geweest.

Het laatste lijkt ontzettend sterk op ons eigen oude kindergeloof waarbij wij de klomp of schoen zetten in de hoop dat Sinterklaas of Zwarte Piet die zouden vullen met wat lekkers.

Wanneer we tenslotte de etymologische woordenboeken erop naslaan, vinden we bij Franck en Van Wijk is **Sinter-Niklaas** ontstaan uit Middelnederlands **senter-** of **sinter-**, wat op zijn beurt weer voortkomt uit **sent**, **sint** + **her** 'heer'. In het supplement wordt daaraan nog toegevoegd: "Het reeds Middelnederlandse gebruik van **senter-**, **sinter-** bij vrouwelijke heiligen bevreemdt niet, wanneer men er een versteende datief in ziet, oorspronkelijk ontstaan in uitdrukkingen als **te sinter Claes misse** e.d."

Onions zegt over **Santa Claus**: "**imaginary person who brings presents for children on Christmas Eve (!)**" Hij voegt daar nog aan toe: "**originally U.S.-Dutch dialect Sante Klaas (Du. Sint Klaas) i.e. sant, sint Saint, Klaas, abbreviation of Nicolaas Nicholas (patron of children).**" De vooravond van Kerstmis is zeker niet onze Sinterklaasdag.

Overigens vinden wij in *Dijkhoff's Dikshonario* wel **Senterklas** en **Sanikolas**, maar geen kerstman. Dat getuigt toch van de goede geest!

LICHT EN GROEN IN DE DONKERE DAGEN ROND KERSTMIS

Als hier in Nederland de regenvlagen en stormwinden de kale bomen geselen, kruipen de mensen bij de kachel en zoeken warmte en gezelligheid. Wanneer de dagen korter en donker worden en de nachten lengen, krijgt het volk behoefte aan **licht**. Zo is de gangbare verklaring voor de drang om de kerstboom op te tuigen met schitterende en lichtgevende versieringen. In de doodse somberheid van het late najaar zoeken wij vrolijke zaken en gelukkig zijn er dan de hoogtijdagen van de wintermaand die gekerstende vormen zijn van het oerfeest van de winterzonnewende.

Als de velden en gewassen moe zijn van het geven, heeft men juist behoefte aan **groen** in huis; in het doodse seizoen is de behoefte aan leven het grootst. Daarbij komen ons vanouds de winterharde 'evergreens' goed van pas. **Hulst, klimop, spar en den** zijn in West-Europa wel de bekendste. Aan die gewassen zijn vaak ook liederen gewijd. (We laten nu even de moderne kerstroos en opgefokte bolbloemigen buiten beschouwing, omdat die er van nature niet bijhoren.)

Bomen hebben altijd al een belangrijke rol gespeeld in ons volksgeloof. Volgens de oude IJslandse **Edda's** stamt de mens af van de olm. Uit de bijbel kennen we **de boom van kennis van goed en kwaad** en **de boom van Jesse**, het embleem van de stamboom van Christus. Die laatste heeft waarschijnlijk model gestaan voor de versierde **kerstboom**. De takken van de boom van Jesse stelden

verschillende personen voor, die in de bijbel worden genoemd. In de top van de boom hoort een vrouwenfiguur, de Moedermaagd, terwijl lichtjes op bepaalde takken naar andere belangrijke personen verwijzen die door de takken worden voorgesteld.

Onze Germaanse voorouders vereerden **de heilige eik** en kenden **beschermbomen**, waartoe onder meer **de linde** en **de vlier** behoorden. Waarschijnlijk komt de kerstboom voort uit die Germaanse boomverering en toch is die verering in onze naaste omgeving nog maar een halve eeuw oud. Vroeger zette men in het katholieke Brabant altijd een kerststal; een kerstboom werd toen beschouwd als protestants. Vooral na 1950 doet bij ons de versierde kerstboom opgang. **Kerstballen** worden algemeen gezien als levensvernieuwende symbolen; **kerstverlichting** zou afwerend zijn tegen kwade geesten; vuur was immers heilig.

In de ons omringende landen was de kerstboom al langer bekend, getuige het wereldvermaarde eeuwenoude lied **Oh Tannenbaum**, dat de Engelse variant **Oh Christmas-tree** kent.

Voor kleinere groenversiering wordt bij ons naast **dennengroen** vaak de vruchtdragende **hulst** (*Ilex aquifolium*) gebruikt; de rode bessen en het stekelblad zouden symbolen zijn van de doornenkroon, maar belangrijk is hier natuurlijk dat het leerachtige blad de winter doorstaat. Volgensheidense begrippen was de hulsteen symbool van vrede en vriendschap. Hulst werd reeds door de Romeinen gebruikt bij hun **Saturnaliën**, feesten van vrede waarbij iedereen gelijk was. Tijdens zulke feesten was de slaaf gelijk aan zijn meester. Germaanse priesters vereerden de hulst als schuilplaats voor de woudgeesten.

De Engelsen kennen de Christmas carol **The holly and the ivy** (de hulst en de klimop) en met de laatste (de *Hedera helix*) hebben we weer een belangrijke **evergreen** die het in moderne kerststukjes goed doet. Deze plant is bij ons in de kerstfunctie van betrekkelijk recente datum.

Dan is er de beroemde **mistletoe** die in het Nederlands eigenlijk **maretak** of **vogellijm** heet. Merkwaardig is het Engelse gebruik dat onder deze opgehangen kerstversiering een meisje gekust mag worden. De Nederlandse benaming **maretak** duidt op betovering of onheil; een mare is immers een gerucht, een jobstijding of nachtmerrie. **Vogellijm** is een naam die ontstaan is uit de bijzondere wijze van voortplanting: de vogeleet de kleverige witte besen veegt zijn plakkerige snavel schoon aan de takken van een boom, daarbij de bast beschadigend, zodat een zaadje uit het kleefsap zich kan nestelen en ontwikkelen, want deze plant is een halfparasiet die woekert op allerlei bomen. Geen wonder dat deze plant (**Viscum album**) met zijn voor de mens giftige bessen, een grote rol heeft gespeeld in de mythologie van Grieken, Romeinen en Germanen. Zij was **de toverroede van Persephone**; zij leverde de pijl waarmee Baldur de Schone, zoon van de godin Frigg, werd gedood door de lafhartige Loki die de blinde god Hodur de moord liet uitvoeren. En Frigg had nog wel aan alle wezens opgelegd dat zij bij ede zouden zweren Baldur nooit enig kwaad te doen. Helaas had zij daarbij de **maretak** vergeten. De oude Scandinaviërs noemden dit gewas **alheil**, omdat het gebruikt werd voor de genezing van velerlei kwalen en vijandige vetes werden uitgesproken onder deze 'plant van de vrede'.

De druïde sneed bij de Galliërs de heilige plant al uit de bomen met een gouden sikkel (en in de Asterix-strips maakt hij er toverdrank mee.) Maar, zoals gezegd, is **mistletoe** in veel Engelstalige landen **the kissing bough**. Dat kussen gaat terug op het Scandinavische verzoeningsgebruik dat ook onder deze **vredeplant** plaatsvond en natuurlijk speelt mee dat er aan deze plant geen eed verbonden is en zij volle vrijheid biedt. Het gebruik is in Engeland eeuwenoud en al begint het sinds de Victoriaanse tijd wat te verwateren, toch is het er nog.

Een dubbele krans van groen, versierd met papieren rozen, rode

appeltjes, snoepjes en kaarsjes hing vanouds midden in de Engelse hal. Uit het midden van de gekruiste krans hing de **mistletoe** en dat was dus de 'kustak'.

Rozemarijn heeft eveneens een speciale band met kerstmis. Er bestaat een legende waarin verteld wordt dat de Heilige Familie op de vlucht naar Egypte, stilhield op een heuvelrug om te rusten. Daar was een stroompje waarin Maria de luiers waste. Ze spreidde de doeken uit op een rozemarijnstruikje om ze te laten drogen in de zon. Voor deze nederige dienst werd de plant later **rozemarijn** genoemd en God gaf de bloempjes de kleur van het kleed van Maria: hemels blauw. Volgens de middeleeuwse legende brengt rozemarijn, die als versiering voor het kerstaltaar gediend heeft, zegen en bescherming tegen boze geesten.

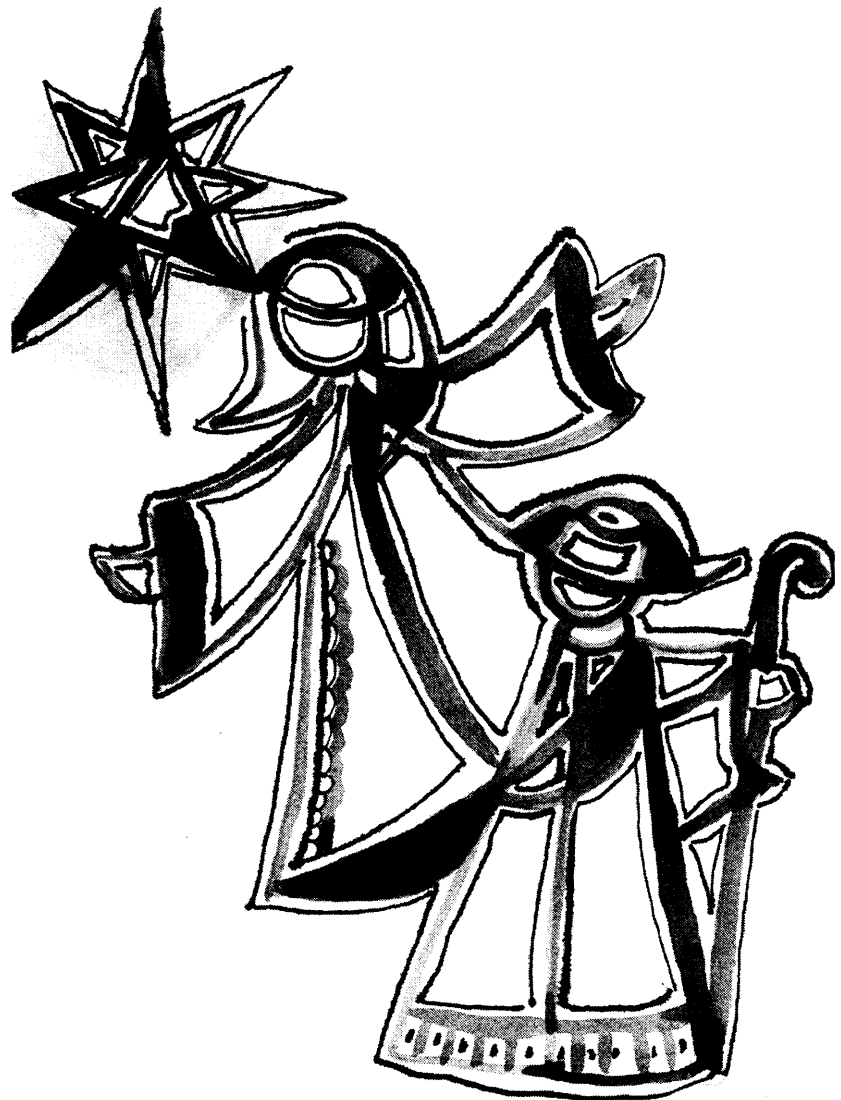
Er bestaat bovendien een legende omtrent de heilige **doorn**. De doornstruik moet gegroeid zijn uit de staf van Jozef van Arimathea, die lang geleden in Groot-Brittannië gepredikt zou hebben. In Glastonbury plantte hij zijn doornhouten staf in de grond en rustte er uit. Op die plek begon de staf te wortelen en te groeien en sindsdien bloeit hij elk jaar op 5 januari. Maar de puriteinen waren niet erg ingenomen met dit gegeven en zij vernietigden de doornstruik in Glastonbury. Gelukkig waren er tevoren stekjes gered en op andere plaatsen geplant. Enkele daarvan zouden vandaag de dag nog in leven zijn. Een ervan kan men nog altijd vinden tussen de ruïnes van de Abdij van Glastonbury. Verscheidene keren is er gemeld dat deze **hagendoorn** precies om middernacht op 5 januari gebloeid zou hebben.

"Deck the halls with boughs of holly, lalalalala, lalalala.

Tis the season to be jolly...!" zo zingen de Engelsen, evenals

"Here we come a-caroling, among the leaves so green..."

Dat laatste lied besluit toepasselijk met: **"And God bless you and send you a happy New Year."**

HERDERS, ENGELN EN STERREN

De kersttijd is verbonden met herders, engelen en sterren. Dit feit is gemakkelijk te illustreren aan de hand van kerstliederen. Laten we een van onze bekendste traditionele kerstgezangen maar eens bij de kop nemen:

*De herdertjes lagen bij nachte,
zij lagen bij nacht in het veld...*

Het woord **herder** is onder meer verwant aan het Middelnederlandse woord **herde**, het Oudhoogduitse **hirti** en het Angelsaksische **hierde** dat nog verkort voortleeft in het tweede deel van **shepherd**. Dat Engelse **herd** betekent op de eerste plaats 'kudde', maar daarnaast ook 'hoeder van de kudde'. Het Duitse **Hirt** is eveneens een afleiding van het woord **Herde** (=kudde) dat teruggaat op Indogermaans **kerdho**, dat waarschijnlijk 'verzameling' betekende.

*Daar hoorden ze d'engelen zingen,
hun liederen vloeiend en klaar...*

Er zijn in Nederland ooit hele discussies gevoerd omtrent het geslacht van engelen. De uitkomst hiervan heeft weinig indruk gemaakt. Ik geloof dat men uiteindelijk tot de wijze conclusie kwam dat er van geslachtloosheid sprake moest zijn. Voor sommigen zal dat resultaat mogelijke toetreding tot het engelendom

aanzienlijk minder aantrekkelijk maken. Hoe het ook zij, **engel** is taalkundig gezien mannelijk. De engel poetste **zijn** vleugels. Het Middelnederlandse **enghel** komt met al zijn verwante vormen (**inghel**, **angel**, **engil**) evenals het Gotische **aggilas** voort uit het Griekse **áγγελος** dat 'bode' en 'engel' betekent. Het Duitse *Herkunftswörterbuch* omschrijft de engel als '**Boten Gottes**' en als '**Mittelwesen zwischen Gott und Mensch**'. *The Oxford Dictionary of English Etymology* brengt het Oudengelse **engel** in het geding en noemt dat een van de vroegste Germaanse adopties van het Latijn, via het kerklatijn **angelus**.

*Toen zij er te Bethlehem kwamen,
daar schoten drie stralen dooreen...*

Drie stralen, dat moet de bekende **ster** geweest zijn. De Middelnederlandse vormen **sterre**, **starre** en **sterne** hebben geleid tot de huidige sterren. De Duitse Duden vermeldt bij **Stern** onder meer het Oudhoogduitse **sterno** en **sterro** en het Gotische **stairnô**. Tevens wordt gewag gemaakt van het verwante Griekse **astèr** en het Latijnse **stella**, dat uit **ster-la** ontwikkeld moet zijn. Onions biedt uiteraard dezelfde oorsprong, maar vermeldt daarbij het Oudengelse **steorra** en het Oudfrieze **stêra**. Interessant is voor ons de mededeling dat **ster** en **straal** verwant zijn. **Ster** zou in oorsprong 'aan de hemel uitgestrooid' betekenen.

*Een straal van omhoog zij vernamen,
Een straal uit het kribje beneen*

Cornelis Verhoeven heeft rond het eerste deel van deze zin prachtig gefantaseerd. Hij hoorde de regel als kind en maakte

ervan: "een straal van omhoog", zei Vernamen. Hij dacht daarbij aan een Belgische brandweerman die Vernamen heette.*

De laatste strofe van de hymne van de herdertjes geven we als afsluiting van dit stukje. Het is waarschijnlijk het meest stiefmoederlijk bedeelde fragment van het bekende lied. Wij hebben het tenminste hoogst zelden horen zingen.

Toch behelst het een aardige kerstboodschap:

*Och kindje, och kindje, dat heden,
in 't need'rige stalletje kwaamt;
och, laat ons Uw paden betreden,
want Gij hebt de wereld beschaamd.
Gij komt om de wereld te winnen,
de machtigste vijand te slaan;
de kracht Uwer liefde van binnen
kan wereld noch hel wederstaan!*

*

Hier wordt verwezen naar het boek *Voor eigen gebruik* van Cornelis Verhoeven. (Zie ook pag 134.)

TUSSEN KERST EN NIEUWJAAR

Kerst in **Kerstmis** is volgens het etymologisch woordenboek "de klankwettige ontwikkeling van het ontleende gr.-lat. **Christus** (gesproken met een k) met afwerping van den lat. **uitgang**." Het tweede deel **-mis** is een ontlening door middel van de volkstaal uit Romeins **missa**. Uit de betekenis **mis** ontwikkelde zich, als het woord met de naam van een Heilige verbonden werd, de betekenis 'feestdag'.

The Oxford Dictionary vermeldt onder **Christmas**: "festival of the nativity of Jesus Christ, 25 Dec.(...) 'mass', i.e. festival of Christ."

Onder **Boxing-day** vinden we: "26 December, the day for giving Christmas-boxes." Het gebruik stamt uit de negentiende eeuw.

Veel Westduitsers kennen **Sankt Nikolaus**, maar onze oosterburen laten de geschenken vooral graag bezorgen door het **Christ-kind**. Hun **Weihnachten** gaat terug op de **Heilige Nacht**. Het is bij hen (als bij ons) de magische nacht waarin planten even bloeien, bijen kortstondig zoemen en alle dieren tussen twaalf en een even gaan staan om de Heiland te begroeten.

Wat heeft kerstmis door de tijden opgeleverd aan spreuken?

Uit onze naaste omgeving kennen we de weerspreuken: *Met Kerstmis volle maan, brengt een goed nieuw jaartje aan; vliegen met Kerstmis de muggen nog rond, dan dekt met Pasen de sneeuw nog de grond; een groene Kerst, een witte Pasen; met Sint Maarten (11-11) bloemen op de ruit, voor de Kerst de winter uit.* Ook **Nieuwjaar** heeft natuurlijk spreuken opgeleverd. *Nieuwjaarsnacht helder en klaar, geeft een*

heel goed nieuw jaar; als met nieuwjaar de vorst niet komen wil, dan zeker in april.

Nieuwjaar vieren hield in onze streken meestal in dat er van het oud in nieuw gespeeld werd. Het favoriete kaartspel heette rikken.

Oudejaarsnacht bracht olieballen en andere feestelijke kost, maar pas op nieuwjaarsdag ging men elkaar nieuwjaar wensen waarbij borrel en bier rijkelijk geschonken werden.

Er zijn maar weinig spreuken met **Onnozele Kinderen** (28-12). Misschien dat *onnozel geboren, simpel gewiegd en nooit iets bijgeleerd* hiermee in verband gebracht kan worden. Wel is er op deze dag een oud gebruik in zwang in onze zuidelijke streken: de jongste heeft het voor het zeggen. Op Onnozele Kinderen mag de benjamin bepalen wat er gegeten wordt; hij steekt zich bij voorkeur in de kleren van zijn ouders en beslist onder meer wanneer het bedtijd is. Dit gebruik kwam ook in onze kloosters voor; de jongste stelde het menu samen en bepaalde wat voor drank er bij de maaltijd gereserveerd diende te worden.

Ten aanzien van **Driekoningen** kennen we de spreuken: *Zijn de drie koningen in het land, dan springt de vries uit de band en met Driekoningen lengen de dagen een hanenschree.*

Vlak na Kerstmis staan er enkele leden van het Leger des Heils op de markt in Den Bosch te zingen en te collecteren. Een boertje, uitgaand in Brabants hoofdstad, vraagt waarom zij zulke vreemde kostuums aanhebben. Het antwoord luidt: "Wij zijn soldaten van God de Heer in de hemel." Het boertje reageert nuchter: "Dan zijn jullie vanavond wel wijd van huis, hé!"

Wij wensen U op z'n Brabants: *'n zalig uiteinde en 'n goed begin*, op z'n Nederlands: *een gelukkig nieuwjaar*; op z'n Duits: **kommen Sie gut hinüber und rutschen Sie schön hinein** en om met **the Queen's English** te besluiten: **merry Christmas and a happy New Year**. Natuurlijk rest mij dan nog u ook **bon año!** toe te wensen.

OP UUR EN TIJD

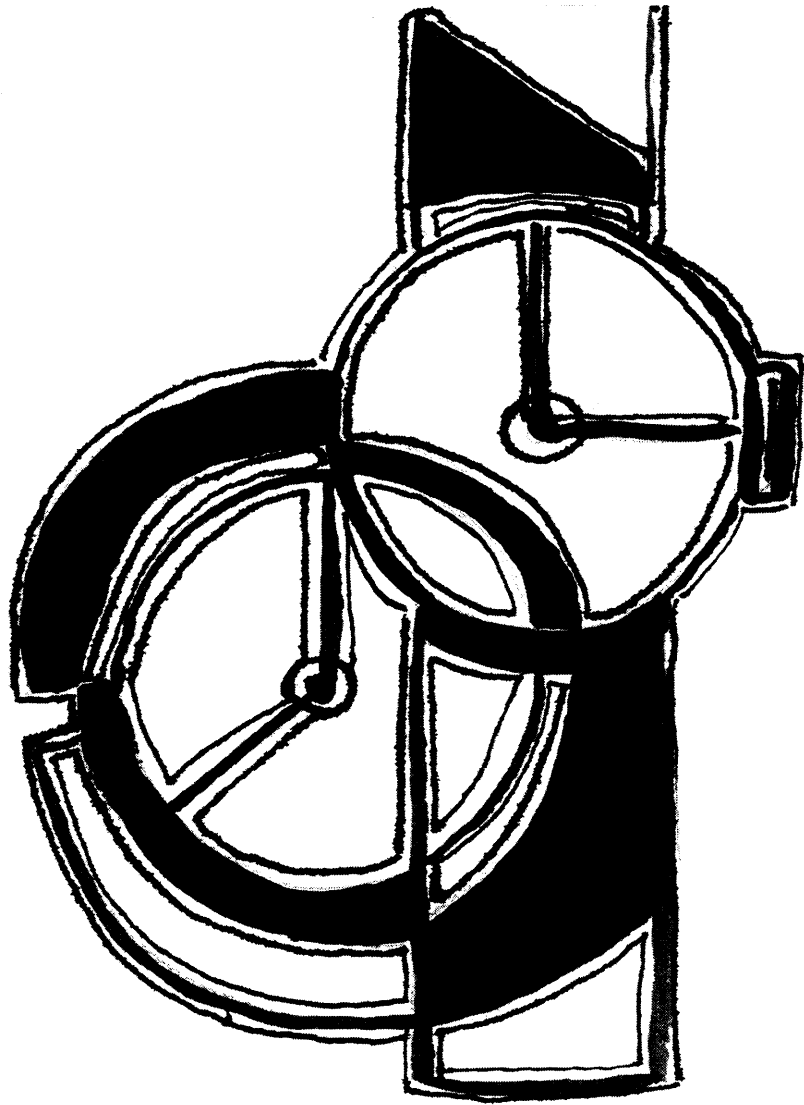
Gij kent dag noch uur... is de onheilspellende spreuk waarmee de religie ons vroeger veelvuldig dreigde. Het was onder meer de achtergrond voor onze vroegere wekelijkse biechtoefeningen.

Als Nieuwjaar nadert, worden we vaker geconfronteerd met de tijdstermen. Het jaar is bijna verstreken. De periode waarin de aarde een hele omwenteling om de zon maakt, noemen we **jaar**. In de ons omringende Germaanse talen kennen we Fries **iér**, Duits **Jahr** en Engels **year** die verwant zijn met het Gotische **jêr**. Ook buiten het Germaans vinden we overeenkomstige woorden zoals het Oud-Slavische **jara** voor 'lente', het Avestische (Indo-Iraanse) **yâr**, het Poolse **jary** en het Russische **yarovói**.

De laatste **dag** van het jaar heet **Oudjaar**. Het zelfstandig naamwoord **dag** komt, evenals het Zweedse **dag**, het Duitse **Tag** en het Engelse **day** van het Gotische **dags**. Oorspronkelijk betekent het Indogermaanse basiswoord - dat verwant is met het werkwoord 'branden' - **tijd dat de zon brandt**, dus de tijd tussen zonsopgang en zonsondergang, later ook het totaal van 24 uur.

Het woord **uur** leidt bij vertalingen naar het Duits door Nederlanders nogal eens tot fouten, omdat het gelijkende Duitse woord **Uhr** 'klok' betekent, terwijl onze oosterburen **Stunde** gebruiken voor een periode van zestig minuten. Ons woord **uur** en het Duitse **Uhr** komen van het Latijnse **hora** dat op zijn beurt met het Griekse **hōra** verbonden moet worden. Overigens is dit laatste basiswoord ook oerverwant met jaar.

In de Romaanse talen horen we het Latijn nog vrij duidelijk: Italiaans **ora**, Spaans **hora** en Frans **heure**.

Het Duitse *Herkunftswörterbuch* geeft overigens ruiterlijk toe dat de oude betekenis van het woord **uur** de tijdsduur van zestig minuten is. Daar staat tegenover dat het woord in het Duits zich ontwikkeld heeft tot tijdmetre. Denk maar aan **Taschenuhr** (zakhorloge), **Uhrmacher** (horlogemaker), **Armbanduhr** (polshorloge), enz.

Het Duitse **Stunde** is natuurlijk het Nederlandse **stonde** dat in oorsprong 'tijdstip' betekent en teruggaat op Germaans **stundô** dat verwant is met Middelnederlands **standen** dat 'halt-houden' betekende.

Een uur verdeelt men in het Duits o.a. in **Viertelstunden**. **Viertel** komt van Oudhoogduits **fiorteil** en Middelhoogduits **virteil** en betekent eigenlijk **Vierte Teil**. **Kwartier** als tijdsterm komt net als het Engelse **quarter (of an hour)** voort uit het Franse **quartier** en het Latijnse **quartárium**. Het vierde deel **kwart** stamt van Latijn **quarta (pars)** of het Oudfrans **quarte**. Waarschijnlijk is het vierde uur nergens zo onberekenbaar als in het Brabants **ketierke**. Deze term gebruikt men algemeen om aan te geven dat Brabanders bijna nooit stipt op tijd zijn en graag een kwartiertje later verschijnen dan verwacht.

Een volgende stap naar een term van tijdsverkleining geeft **de minuut**. **Die Minute, the minute, la minute** hebben hun oorsprong in Latijn **minuta**. Latijn **minuere** betekent 'verkleinen, verminderen'. Hier zij ook vermeld dat het Engels naast de uitspraak [minit] voor ons tijdsdeel ook [mainjut] voor het bijvoeglijk naamwoord 'miniem, precies' kent.

In het Nederlands is de Franse term **à la minute** voor 'meteen' overigens volledig ingeburgerd.

En dan zijn we bij **de seconde** aanbeland. Het Engelse **second** als zelfstandig naamwoord in de betekenis 1/60 minuut is sinds de 14e eeuw gebruikelijk. Het komt van Oudfrans **seconde** dat via Latijn **pars minuta secunda** in veel Europese talen terecht kwam:

Provençaals **segon**, Spaans **segundo**, Italiaans **secondo**. Eigenlijk betekent seconde 'tweede'. In het **sexagesimale systeem** van Ptolemeus wordt het tijdsdeel dat men krijgt wanneer men het eerste 'verminderde' deel (de minuut) weer door 60 deelt '**secunda**' genoemd. Het Latijnse basiswoord **secundus** betekent eigenlijk 'de rij of de tijd volgend'; de tweede.

Tijd, Duits **Zeit** en Engels **tide** zijn verwant met Oudhoogduits **zît**, Oudsaksisch, Oudfries en Angelsaksisch **tîd** en Indogermaans **dâi**. Dat laatste was het werkwoord '(ver-)delen'. **Tijd** zit dan ook in **jaargetijde** en **leeftijd**. Tot dezelfde Indogermaanse grondwortel behoort overigens ook het Engelse **time** dat zich doorgezet heeft in de tijdsbetekenis terwijl **tide** zich ondertussen hoofdzakelijk beperkt tot de getijden van de zee. Het Engelse **time** hebben wij overgenomen in de woorden **timen** en **timing**. **Tide** is in de oorspronkelijke betekenis van tijdsdeel, seizoen of eeuw nog te vinden in woorden als **springtide**, **eventide**, **Easertide**, **Shrovetide** en **Whitsuntide**.

We bevinden ons nog binnen het eerste **lustrum** van een nieuw **millennium** dat uiteraard ook een nieuwe **eeuw** inleidde. **Millennium** is een internationaal woord voor een periode van duizend jaar dat teruggaat op Latijn **mille** = 1000. **Eeuw** correspondeert met Middelnederlands **êwe** en Oudnederfrankisch **êwa** dat 'lange tijd, eeuwigheid' betekent en teruggaat op Gotisch **aiws**. Het is ook verwant met Latijn **aevum** dat 'tijdperk' betekent. De betekenis '100 jaar' is Nieuwnederlands. Het Duitse **Jahrhundert** en Engelse **century** hebben beide het getal honderd in zich. **Century** heeft als basis het Latijnse **centuria**, dat oorspronkelijk 'een groep van honderd' aanduidt. Het Engelse **age** dat soms ook voor 'eeuw' gebruikt wordt en dat algemeen omschreven wordt als 'periode van bestaan, leeftijd' gaat terug op Oudfrans **age** of **aäge**.

Lustrum is een overname uit het Latijn. Oorspronkelijk was **lustrum** een vijfjarig tijdvak, 'zo geheten naar het reinigingsfeest dat de Romeinse censors bij hun aftreden, om de vijf jaren, aan het volk gaven'. Later werd het een algemene term voor de viering van het vijfjarig bestaan van universiteiten, verenigingen en instellingen.

Papiaments **sekònde**, **minüt** en **ora** zijn in bovenstaande verklaringen gemakkelijk te plaatsen en te koppelen. **Dia**, **aña** en **siglo** zijn nog niet in beeld geweest, maar wanneer men Spaans of Portugees kent, is verdere uitleg overbodig. Vergelijk Spaans **dia**, **año** en **siglo** of **centuria** en Portugees **dia**, **ano** en **século**.

Dat tijd in het Papiaments **tempu** is, in het Spaans **tiempo** en in het Portugees **tempo** verbaast dan nauwelijks meer.

Me dunkt, we hebben voor dit moment tijd zat gehad.

COR SWANENBERG

Cor Swanenberg werd geboren in 1942 in Rosmalen. Hij was meer dan 35 jaar leraar Engels en Duits aan middelbare scholen in Gemert, Rosmalen en Veghel en aan de pedagogische academie in Den Bosch.

Swanenberg is vooral schrijver van boeken over Brabant, zoals **Van Hemels Licht en Hellevuur, Het land van de leeuwerik, De Blankboom**, het oorlogsboek **Vlinders bij de Vlam, De Brabantse koffietafel**, het Brabantse dagboek in duplo: **Zo de dingen gingen** en het humorboek **Lachen om het Leven**.

Swanenberg publiceerde veel werk in en over Brabantse dialecten, waarvan **Goeien Aard, 't Brabants Ketierke, Wiej wè bewaort, Beroepen op z'n Brabants, Brabantse blomme, 't Beste van Klaas van Bètte** en **De beeter helft van Klaas van Bètte** voorbeelden zijn. Met zijn zoon Jos Swanenberg maakte hij het Meierijse woordenboek **Èige grèij** en de bundel **Brabantse beestjes**. Ook werkten zij samen aan het boek **Oost-Brabants** voor de reeks 'Taal in stad en land'. Met André Riether schreef Cor een Engels boek over Brabant: **Brabant is another cup of coffee**. Zijn vrouw, de kunstenares Nelleke de Laat, maakte de aquarellen voor **Shakespeare in vier**; Cor vertaalde de Shakespeare-citaten uit het Engels in het Brabants, Nederlands en Duits.

Naast schrijver is hij ook verteller en zanger. Hij stelde een conferenceprogramma samen met Brabantse liedjes, getiteld **'Humor op z'n Brabants'**, waarmee hij met accordeonist Henk Verhagen door het land trekt. Ondertussen zijn van de voorstellingen twee CD's verschenen: **Dik vur mekare** en **Gesneeje koek**.

In 1993 werd Swanenberg benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau, vanwege zijn verdiensten op gebied van Brabantse cultuur en onderwijs. In 1997 werd hij onderscheiden met de Ad de Laat prijs, de dialectprijs van Brabant..

Swanenberg stelt al 18 jaar lang de Brabantse Spreukenkalenders samen, een publicatie die zich ook over een belangrijke respons vanuit Canada, Amerika en Australië mag verheugen. Swanenberg is al meer dan 15 jaar werkzaam voor Omroep Brabant. Momenteel is hij redacteur van 't *Brabants uurke*.

Swanenberg heeft twee zoons: Jos (doctor in de Nederlandse taal- en letterkunde, verbonden aan de Universiteit van Nijmegen en streektaalfunctionaris van de provincie Noord-Brabant) en Gurt (kunstschilder en leraar aan het gymnasium te Heeswijk).

De meest recente uitgaven van Cor Swanenberg zijn:

De Brabantse koffietafel (heruitgave), *Brabantse Kèrst*, (heruitgave), *Brabantse beestjes*, *Oost-Brabantse Streekwoorden*, *Waarom Hertog Jan moet blijven varen*, *Wiej wè bewaort diej he' wè...*, *Tien èn Ant*, *Klaas èn Bèt èn aander schón volk*, *Jikkés Merante!* en *Tussen vroeger en vandaag...*

In voorbereiding:

Mi de muziek mee (bloemlezing uit de gedichten en liedjes van Cor Swanenberg) met cd. Verschijnt voor de boekenweek in 2006.